

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A FÁRAÓ ÁTKA

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A FÁRAÓ ÁTKA

DELFIN KÖNYVEK

Szerkeszti

RÓNASZEGI MIKLÓS

Előkészületben

CECIL BØDKER

A SZELLEMLEOPÁRD

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ BUDAPEST, 1977

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A FÁRAÓ ÁTKA

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 1977

MÉSZÁROS ANDRÁS

rajzaival

Gyűjteményünk egy részét

a Gondolat Könyvkiadó Ráth-Végh-sorozatának

köteteiből válogattuk

ISBN 963 11 0752 3

A VARÁZSVESSZŐ TÖRTÉNETE

Mi a varázsvessző?

Csodálatos szerszám, rávezet a föld mélyén rejtőző kincsekre. Megrándul a vesszőt tartó ember kezében, ha a föld alatt áramló vizek vagy érctartalmú rétegek fölé érkezik vele. Évezredek babonás képzelete szőtte körül a mese szivárványszín fonadékaival − ma pedig tudósok bontogatják a mese szálait, s azt állítják, hogy a babona szövete alatt komoly valóságra akadtak, vagyis a varázsvessző létezése tudományosan igazolva van.

Több csoport vív betűharcot a varázsvessző körüli irodalomban.

Az egyik a vakon hívőké. Tagjai az okkultista világból sorozódnak. Ők médiumi erőt látnak a varázsvesszős forráskutató vagy érckutató személyében. Szerintük ezek rejtett érzékenységgel rendelkező, úgynevezett kryptaesthetikus egyének, s médiumi erejük idézi elő a vessző kilengését.

A másik tábor kicsiny, de annál hangosabb. Helyesebben: annál gorombább. Ugyanis a hivatásos szaktudósok, geológusok egy csoportja röviden efféle szavakkal intézi el a varázsvessző kérdését: ostobaság, butaság, szélhámosság.

A harmadik gárda tulajdonképpen nem harcol, hanem mit sem törődve a hadi zajjal, megy előre a maga útján. Ezek a varázsvessző modern, tudományos kutatói.

Hát sem vakon hinni, sem elvakultan leszamarazni minden hivőt nem lehet. Közös hibája a vakoknak is, az elvakultaknak is, hogy nem rendelkeznek elég anyagismerettel. Gyér számú adataikat másodkézből, sőt hatodkézből veszik; rostálatlanul használják fel, s csak azzal az adattal állnak elő, amelyik álláspontjukat igazolni látszik. Nem az a célom, hogy akármelyik tábor igazságát szolgáljam, összegyűjtöttem a legérdekesebb adatokat a varázsvessző sok százados történetéből, ezek egymás után sorakoztatva, színes, változatos képet adnak erről a kultúrtörténeti kuriózumról.

Két élesen elhatárolt korszakot különböztethetünk meg a varázsvessző történetében.

Egyik a babonás korszak, ez az idők mélyén kezdődött, s a XVII. század hajlatán végződött.

Másik a tudományos korszak. Kezdődik a XVIII. század tudományos tapogatózásaival, s tart ma is.

A babonás korszakban a legrégibb vesszőkutatót Mózes személyében vélték felismerni. A *Biblia* csak annyit mond, hogy mikor a zsidók a sivatagban bolyongtak, s a szomjúságtól elepedtek, Mózes vesszejével a kősziklából vizet fakasztott. A varázsvessző hívei szerint a *Bibliá*nak ezt az adatát képletesen kell érteni: voltaképpen Mózes nem úgy szerezte meg a vizet, hogy ráütött a sziklára, s abból víz buggyant ki, hanem ismerte a varázsvessző titkát, s rábukkant a föld alatt csörgedező vízérre.

Különösen a bányászoknál kísértett évszázadokon keresztül a varázsvesszőbe vetett hit. Németországban ősrégi idők óta használták a varázsvesszőt. Régi metszeteken minduntalan találkozunk az érckutató emberrel, aki kezében a varázsvesszővel halad a föld felszínén, s alatta a rajz a föld feltárt belsejét mutatja, a megtalált ércek kincseivel. Mikor, hol, mennyi eredményt értek el a valóságban, azt ma már persze nem tudhatjuk, de az ilyen ősrégi, időtlen időkön át állandóan követett gyakorlat mellett nem lehet egyszerű vállvonással elhaladni. Legalábbis azt kell megjegyeznünk, hogy „valami lehet benne”.

A középkor tudósai közül az alkimisták foglalkoztak legbővebben a varázsvesszővel. Ők a csillagok befolyásával hozták kapcsolatba a vessző működését. Hétféle vesszőt különböztettek meg, aszerint, amint a hét planéta más-más ércre érezteti a befolyását.

Az idők folyamán a tudományos babonák eljutottak a nép közé, ott leolvadt róluk a tudós máz, és mint közönséges, gyakran naiv elemekkel kicifrázott népi babonák tenyésztek tovább.

Általában villa alakú vesszőt szoktak használni, olyant, mint a gyerekek csúzlija. Hossza 40-50 cm, vastagsága ujjnyi szokott lenni. A kutató jobb és bal kezével egy-egy ágát megmarkolja, s nyelével előre, vízszintes helyzetben maga elé tartja. Mikor forrás vagy ércréteg fölé érkezik, a villa nyele lefelé hajlik, sőt néha olyan erővel rándul lefelé − mondják −, hogy a kutató alig bírja tartani. Némelyek hosszú és egyenes vesszőt használnak, s két végén megmarkolva, íj módjára meghajlítják. Víz és érc fölött a vessző íve ugyancsak nagy erővel a föld felé billen.

A babona ott kezdődik, mikor arról van szó, hogy milyen fából és minő módon kell a varázsvesszőt készíteni. Ősrégi szokás a mogyorófa mellett döntött. Hogy miért éppen emellett, sokat törték fejüket a tudósok, s egész sereg bonyolult elmélettel iparkodtak a mogyorófa kiváltságának rejtélyét megoldani. Magam részéről azt hiszem, hogy a megoldásért nem kell olyan messzire kalandozni: egyszerűen azért használtak mogyorófát, mert hajlékony.

(Megjegyzendő, hogy a későbbi vesszőkutatók már nem ragaszkodtak a mogyoróhoz, hanem egyszerűen dróttal vagy halcsonttal kísérleteztek. Sőt kísérleti szerszámuk volt az inga, vagyis fonálra függesztett nehéz tárgy, esetleg semmi egyéb, mint egy rövid láncon fityegő zsebóra. Erről később még lesz szó.)

A készítési mód körül teljes mivoltában kibontakozott a régi embernek babonás képzetekkel fertőzött fantáziája. Csak úgy egyszerűen lemetszeni a vesszőt, s elindulni vele forráskutatásra: ez nem fért össze a középkori ember alkímiás gondolatmenetével. Szerinte csak akkor lehet eredményre szá-

mítani, ha a készítési mód körül megtartják az előírásos szertartásokat. A legkisebb hiba a hókuszpókuszok körül már bizonytalanná teszi a sikert.

Íme, egy épületes példa a sokféle metódus közül:

A vesszőt hajnali 3-4 óra között kell lemetszeni. De már előzetesen ki kell szemelni a megfelelőt. Nem mindegy, hogy melyiket vágjuk le; olyan ágát kell kikeresni, amely oly irányban nőtt, hogy a kelő nap keresztülsüt a villáján. Megtalálván a megfelelő gallyat, arccal a nap felé kell fordulni, meg kell hajolni háromszor a gally előtt, s el kell mondani egy verses imádságot, amelyet valamiféle tudálékos diák szerkesztett, s a ponyva segítségével juttatott el a jámborul hivő, egyszerű emberekhez. Az imádság körülbelül így hangzott:

„Isten áldása rád, nemes gally, Az Atya nevében kerestelek, a Fiú nevében megtaláltalak, a Szentlélek nevében letörlek. Gally, kényszerítlek téged a Legmagasabb Lény nevében, hogy mutasd meg, amit akarok: tedd, amit parancsolok stb.”

Az egyház nem látta szívesen a babona e formáit, s ha valakiről kiderült, hogy ilyesmihez folyamodott, könnyen belekerült a világi bíróság börtöneibe. Az is megeshetett, hogy a túlzott titokzatosság az ördöggel való cimborálás gyanújába keverte az illetőt, amint azt egy igen érdekes esetnél nyomban látni fogjuk.

Ennek az esetnek a hősei Magyarországon is jártak.

Gobet, francia mineralógus rábukkant egy bennünket különösen érdeklő okiratra, ezt II. Ferdinánd magyar király és osztrák császár állította ki 1629 szeptember havában. A latin nyelvű okirat bizonyos Beausoleil báró javára szóló ajánlólevél volt. Magyarul így hangzik:

„Tudtul adjuk és bizonyítjuk, hogy a jelen okirat birtokosa, Chastelet János, Beausoleil bárója, a mi különösen kedvelt hívünk, különleges megbízatással volt a mi szolgálatunkban mint magyar királyságunk bányáinak intézéséhez kirendelt biztosunk; abból a célból, hogy ezt a nagy munkát sikeresebben hajthassa végre, különös kegyből és hajlandóságból Felségünk Tanácsosának díszes méltóságát adományoztuk neki. Megbízatásai sikerrel befejezvén, elbocsáttatását kérte, s egyben az iránt folyamodott Felségünkhöz, hogy adnánk részére megfelelő bizonylatot és ajánlást, amely becsületes kérelmét indokoltnak véltük, s kegyesen elhatároztuk, hogy annak helyet adunk stb.”

Forrásom csupán eddig a pontig közli a királyi ajánlólevelet, s így nem tudtam megállapítani, hogy a báró a magyar bánya feltárása és igazgatása körül minő eredményeket ért el.

Életsorsa egyebekben ismeretes.

Jean de Chastelet, Beausoleil bárója 1590 körül született Brabantban. Vagyonos ember volt, s a családi hagyományok ellenére nem ment katonának, hanem a tudományt választotta, s korának egyik legtanultabb mineralógusává képezte ki magát. Nem csupán a híre járta be egész Európát, de ő maga is − mint fejedelmektől meghívott tudós – Spanyolországtól Svédországig, Itáliától Skóciáig keresztül-kasul vizsgálta a bányákat, új tárnákat fedezett fel, és új eljárásokkal javította a mívelést.

Ez – mind igen szép − mondja az olvasó −, de hol itt a különös érdekesség?

Rátérek arra is.

A báró fiatalon házasodott meg, s elvett egy Martine de Bertereau nevű francia kisasszonyt. Olyan házasság volt ez, aminőt ideálisnak szoktak nevezni. A fiatalasszony részt követelt férjének munkásságából, és rendkívüli intelligenciája segítségével mindazt megtanulta, amit az akkori idők tudása ismert a geometria, mechanika, hidraulika, mineralógia és kémia anyagából. Csodálatos tehetségű asszony lehetett, mert temérdek tudományán felül tökéletesen beszélte az olasz, német, angol, spanyol és latin nyelvet.

A házaspár közösen végezte kutatásait s egymagában Franciaországban százötven bányát tárt fel. Még ma is dolgoznak számos olyan francia bányában, amelyeket hiteles megállapítások szerint a Beausoleil házaspár fedezett fel. Nagy, igen nagy szó volt ez akkoriban: Franciaországban alig lehetett abban az időben bányaművelésről beszélni kiaknázatlanul hevertek a föld alatt az ország természeti kincsei, s a báróné joggal hivatkozott egy későbbi emlékiratában arra, hogy ő éppolyan szolgálatokat tett Franciaországnak, mint ő előtte egy másik nő: Jeanne d'Arc, az orleansi szűz.

Mi volt ennek a páratlan eredménynek a titka?

A varázsvessző!

Legalábbis a báróné ezt állítja Richelieu bíbornokhoz intézett emlékiratában. Részletesen fel is sorolja, hogy hányféle varázsvesszőt használtak, s miképpen kell ezeket készíteni és alkalmazni.

Igazat írt-e a csodálatos asszony? − nem tudhatni. Vannak, akik azt hiszik, hogy a varázsvessző legendája nem igaz; a házaspár tudományos rendszer alapján tárta fel a bányákat, s a varázsvessző meséjét azért találták ki, hogy alkalmazkodjanak a kor babonás felfogásához, amely inkább volt hajlandó elhinni a csodásat, a természetfölöttit, mint a száraz tudományos valóságot. Erre mutat az is, hogy a báróné egy ízben hatalmasan elvetette a sulykot, mikor a selmecbányai föld alatti manókról írt.

„Selmecbányán − írta − ötszáz ölnyi mélységben a föld alatt apró manókat láttunk. Három-négy öklömnyi, vén emberkék voltak ezek, teljesen bányász módra öltözködve, kezükben lámpás és csákány. Aki nem szokta

meg a bányák mélységének tüneményeit, halálra rémült volna a kísérteties jelenségektől.”

A babonás elem oktalan hangsúlyozása végre is vesztét okozta a szerencsétlen tudós házaspárnak.

Kutatásaikra elköltötték egész vagyonukat, háromszázezer livre-ét, ami körülbelül tízmillió aranyfrank körüli hatalmas summát jelent. Érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy utazásaikon nem csupán családjuk és nagyszámú cselédségük vett részt, hanem állandóan ötven német és tíz magyar bányászt is vittek magukkal.

Vagyonuk fogytával most már szerették volna a munkájuk eredményét látni. Emlékiratokkal, folyamodványokkal ostromolták a kormányt, és nem gondoltak arra, hogy a francia udvarnál nem az ország java s a személyes érdem az irányadó, hanem a protekció. A haszonleső kegyencek felfigyeltek a tudós pár kétségbe nem vonható eredményeire, s úgy gondolták, hogy a bányanyitási engedélyekkel járó haszon jobb helyen lesz az ő zsebükben, mint a gyámoltalan házaspáréban. De egyszerűen kisemmizni őket mégiscsak botrányt jelentett volna, ami nem lehetett az udvarnak kellemes. Tehát valamiképpen el kellett őket tenni az útból.

Erre legcélravezetőbb módként az akkor szokásos eljárás kínálkozott: a boszorkányság vádja.

Egyszerűen bevádolták őket Richelieu bíbornoknál, hogy istenkísértő babonaságot űznek, varázslattal dolgoznak, a sátánnal cimborálnak. Richelieu-nek volt annyi esze, hogy átlátta a vád aljasságát és ostobaságát, de semmi oka sem volt rá, hogy a hatalmas vádlókkal szembeszálljon, s kellemetlenségeket szerezzen magának a pártfogók nélküli, magános tudóspár miatt. Nem szólalt fel az érdekükben senki, csupán annyi súly esett mellettük a mérleg serpenyőjébe, hogy mérhetetlen gazdagságot szereztek Franciaországnak − de ezt az érdemet lebillentette a vádlók hatalmi súlya. Richelieu úgy könnyített a saját lelkiismeretén, hogy nem állította a Beausoleil házaspárt boszorkányság miatt a bíróság elé, mert ennek esetleg vérpad vagy máglya lehetett volna a vége, hanem minden bírói eljárás mellőzésével, puszta hatalmi szóval börtönbe záratta őket. Mégpedig külön-külön, a férjet a Bastille-ba, az asszonyt pedig a vincennes-i államfogházba.

Negyven évig élt együtt a szerencsétlen házaspár, összeforrva a hitvesi szeretetben és a tudományos munka közösségében − s életük alkonyán minden összeomlott fölöttük. Elveszett a vagyonuk, el a szabadságuk: nem csupán egymástól választották el őket örökre, hanem a gyermekeiktől is. Egyik fiú egyszer meglátogatta apját a Bastille-ban; erre lefogták, s őt is elzárták valahová. Mi lett a többi négy gyerekből, nem tudni. Az asszony nem sokáig bírta ki a börtönt. 1642-ben került fogságba, a rá következő évben meghalt. Férje tovább állta a balsorsot, az ő halála 1645-ben következett be.

Tanulságos példája a hatalmasok hálájának.

A Beausoleil házaspár szomorú sorsa óta a varázsvesszős kutatás nemigen foglalkoztatta a nyilvánosságot. Itt-ott írtak róla a tudósok, s megkísérelték tudományos okokkal magyarázni az eredményeket, de ezeknek a tudományos értekezéseknek a hangja nem hallatszott messzire.

A nagy szenzáció, amely egy csapásra „divatba hozta” a varázsvesszőt, 1692-ben esett meg.

Nem kevesebbről volt szó, mint hogy egy egyszerű, műveletlen parasztember, Aymar Jacques nevezetű, varázsvesszejével felfedezte egy gyilkosság tetteseit.

Az eset leírásának forrása az a hivatalos jegyzőkönyv, amelyet Lyon város királyi protektora vett fel. Maguk a tények tehát hitelesek; a magyarázatot később kísérlem meg.

1692. július 5-én este fejszével agyonvertek egy lyoni borkereskedőt, feleségével együtt, s a pénzüket elrabolták. A tettesekről nem maradt semmi nyom, csupán a gyilkosság szerszámát, a véres fejszét találták meg a pincében, a két holttest mellett. A nyomozás már a kezdetén megakadt; a hatóságok el sem tudtak indulni. Ekkor jelentkezett egy szomszéd azzal, hogy ő

ismer bizonyos Aymar Jacques nevű parasztembert, ennek az a híre, hogy varázsvesszejével képes lopások és egyéb gaztettek elkövetőit felfedezni. A hivatalos emberek hallottak ugyan ilyesmiről, s nem is tartották lehetetlennek a dolgot, de természetesen nem engedte a tekintély, hogy egy parasztember segítségébe kapaszkodjanak.

Ekkor az előzékeny szomszéd azzal állt elő, hogy ő bizony már elüzent Aymarért, itt is van, s a hatóságok rendelkezésére áll.

Jó, ha már itt is van, mutassa meg a tudományát.

Aymart levezették a pincébe, s kezébe adtak egy villa alakú fadarabot, amelyet egy kézügyre eső fáról törtek le. Az ember körüljárta a pincét, s íme, azon a helyen, ahol a meggyilkolt férfi holttestét megtalálták, a vessző hevesen megrándult, magán Aymaron pedig nagy izgalom ütközött ki, és pulzusa erősen vert. Fokozódott izgalma s a vessző rángatózása azon a helyen, ahol az asszony holttestére akadtak. A pincéből a varázsvessző felvezette a bolthelyiségbe, majd ki az utcára, végig a városon, egészen egy kertész házáig. Közben azt mondogatta, hogy a tettesek többen vannak, ketten, esetleg hárman.

A kertész házánál ez történt: Aymar bement a házba, megállt az ebédlőasztal előtt, melyen több borospalack volt, sorban megcélozta a palackokat, s az egyik palacknál a vessző megrándult. Tehát a tettesek itt jártak, és a palackból bort ittak! A kertész felháborodottan tiltakozott. Aymar kérésére odahívták egész családját és személyzetét. A vessző a felnőtteknél mozdulatlan maradt, de két 9-10 éves gyereknél megbillent. A gyerekeket elővették, s ezek némi ráripakodás után bevallották, hogy de bizony láttak ők pár napja a kora reggeli órákban három embert besurranni a házba, ezek pár kortyot nagy hirtelen felhajtottak a palackból, és továbbigyekeztek. Ők nem mertek szólni róla, mert féltek, hogy kikapnak, amiért nyitva hagyták a kaput. Pontosan leírták a három ember külsejét is.

Aymar becsülete immár növekedőben volt.

A prokurátor személyesen vette kezébe az ügyet. Hozatott még két olyan fejszét, mint aminővel a gyilkosságot elkövették, s ezt a kettőt, valamint a bűnjel-fejszét egy kertben más-más helyen elásatta. Elindította Aymart, s ez rövid bolyongás után azon a helyen állapodott meg, ahol a bűnjel-fejsze volt elásva. A kísérletet megismételték olyanképpen, hogy Aymar szemét bekötötték, s a fejszéket a fűbe rejtették ide-amoda. A varázsvesszős paraszt megint csak megtalálta az igazi fejszét.

Most már nem kételkedtek többé benne. A prokurátor hivatalosan megbízta a nyomozással, s kirendelt melléje egy bírósági jegyzőt és két poroszlót. Aymar vesszeje útmutatását követve a Rhône partjára érkezett, s ott nagy

csodálkozására három ember lábnyomát vették észre a fövenyben, annak jeléül, hogy azok ott csónakba szálltak.

Nosza, utánuk! Az üldözők is áteveztek a folyón, s Aymar tovább vezette őket faluról falura, kocsmáról kocsmára. De még az ágyakat is megmutatta, amelyekben a tettesek aludtak! A hajsza napokon át folyt, keresztül egy nagy katonatáboron, keresztül Beaucaire város embersokadalmán, amely az ottani vásárra torlódott össze. Itt, Beaucaire-ben Aymar bejelentette, hogy a tettesek szétváltak, kettő elhagyta a várost, de egy még idebent rejtőzik.

A vessző Aymart és kíséretét a börtön kapujához vezette. „Ott benn kell lennie a tettesnek."

A hivatalos küldöttség előtt megnyílt a börtönajtó. Az igazgató elővezettette a „létszámot"; valami 14-15 rabot, köztük egy púpos fiatalembert, akit alig pár órája hoztak be holmi vásári lopás miatt. Aymar sorban nekik szegezte varázsvesszejét. A régi raboknál mozdulatlan maradt, de a púpos előtt megrándult és lebillent.

A púpos persze hevesen tagadott, de Aymar tekintélye immár akkora volt, hogy a bírósági jegyző hivatalosan lefogatta, kikérte a beaucaire-i hatóságoktól, s a fegyveres poroszlókkal visszakísértette Lyonba.

S most a bizonyítékok csodálatos módon kezdtek szaporodni. Itt is, ott is, az Aymar nyomozóútja során megjelölt kocsmákban ráösmertek a púposra, hogy bizony ő volt az, aki ott járt, két társával egyetemben. Az a leírás, amelyet ezeken a helyeken a két bűntársról adtak, tökéletesen egyezett a kertész gyermekeinek leírásával. Mikor aztán a kertészgyerekek is ráismertek, a púpos megtört a rászakadó bizonyítékok súlya alatt, és vallani kezdett.

Vallomása szerint munka nélkül csavargott Lyon utcáin, és megismerkedett két idegennel. Ezek megfogadták inasnak, majd beavatták a gyilkosság tervébe. A púpos kétségbeesetten tagadta, hogy magában a gyilkosságban is részt vett volna; az ő szerepe csupán annyi volt, hogy őrt állt az ajtóban, és vigyázott. Ezért mindössze hat tallért kapott a rabolt pénzből, ami 130 tallért és 8 aranyat tett ki.

Ezek a részletek annyira egybevágtak az eset egyéb körülményeivel, hogy a púpos bűnössége iránt immár egy csöppnyi kétely sem maradt. El is ítélték a boldogtalant kerékbetörésre, s a borzalmas ítéletet annak rendje és módja szerint végre is hajtották. Mikor a vesztőhelyre vitték, akkori szokás szerint a menet megállt az áldozatok házánál, s ott az elítélt egy ingben, égő fáklyával a kezében, térdet hajtott a küszöb előtt, és tettét újra beismerve, bűnbocsánatért könyörgött. Azután már csak a hóhér bunkójának zuhogását s a csontok ropogását hallotta a tömeg…

Aymar hatósági megbízásból folytatta a nyomozást a két elmenekült tettestárs után, de eredménytelenül, mert a nyomozás során elérkezett az országhatárig, s azon túl már nem mehetett.

A varázsvessző sikerének híre gyorsan elterjedt egész Franciaországban. Tudósok kísérleteztek vele, divatossá lett.

De hátra volt még Párizs …

Párizs egyik leghatalmasabb főura a királyi családdal rokonságot tartó Condé herceg volt. Ezt a nagyurat érdekelték a varázsvessző körül keringő hírek, s elhatározta, hogy végére jár a dolognak. A legegyszerűbb módot választotta: felrendelte Aymart Párizsba, és palotájában, a portásnál szállásolta el.

Megkezdte vele a kísérletezést.

Első kísérlet: bevezették egy szobába, ebben több rejtekhelyen a herceg aranypénzeket tartott. A varázsvessző tökéletesen csődöt mondott: egyetlenegy rejteknél sem mozdult meg. Aymar azzal mentegetődzött, hogy a bútorok és falak tele vannak aranyozással, s ez megtévesztő hatással van rá.

Második kísérlet: a kertben öt gödröt ástak, s mindegyikbe más-más tárgyat dugtak el. Aranyat, ezüstöt, rezet, kőszenet, majd aranyat és ezüstöt vegyesen. Azért vegyítették így a tárgyakat; mert Aymar azzal dicsekedett, hogy ő a föld alá rejtett ércek fajtáját is meg tudja különböztetni. Eredmény: ismét tökéletes csőd, nem talált semmit.

A harmadik kísérlet furcsa eredménnyel végződött. Condé hercegkisasszonytól abban az időben elloptak két ezüst gyertyatartót. Most már Aymar elemében volt, a varázsvessző vígan rángatódzott. Ki a palotából, el a Szajna-partra, s ott egy aranymíves boltja előtt megállapodott. Elővették az aranyművest: a gyanúnak még csak az árnyéka sem tapadhatott rá. Másnap azonban különös dolog történt. Ismeretlen küldönc letett egy csomagot a Condé-palotában Condé kisasszony címére, és eltávozott. A csomagban harminchat livre volt. Vagyis a küldemény azt a látszatot akarta kelteni, hogy a tolvaj megbánta a lopását, és a gyertyatartók árával akarta kárpótolni a hercegleányt. Rossz nyelvek azt suttogták, hogy együgyű parasztfurfangról van szó: maga Aymar küldte a pénzt, hogy elterelje a figyelmet a kudarcról.

Most már sorjában zuhogtak a kudarcok a varázsvesszős hős fejére. Mások is, akiknél földerítetlen lopások történtek, hozzá fordultak segítségért. Aymar vállalkozott is a nyomozásra, hiszékeny emberektől a jutalmat előre felvette, de egyetlen esetben sem tudott eredményt elérni.

Érdeklődött iránta a Tudományos Akadémia is. Aymart az illusztris tudóstársaság elé idézték, s egyik akadémiai tag felmutatott neki egy aranyakkal telt erszényt, mondván, hogy ő most kimegy a kertbe, s az erszényt

elássa. Aymar bizonyítsa be a tudományát, és találja meg az erszényt. Ez ki is vonult varázsvesszejével a kertbe, s halálos biztonsággal megjelölt egy helyet a fal tövében, mondván, hogy ott van az erszény elásva. „Tévedés − felelte az akadémikus −, az erszény itt van a zsebemben. Egyáltalán nem ástam el.”

Innen bizony szégyennel megrakodva távozott a lyoni eset hőse.

Az utolsó kísérlet azután végképpen véget vetett párizsi karrierjének.

Párizs egyik utcáján gyilkosság történt. Megöltek egy éjjeliőrt. A tettesek már lakat alatt ültek, amikor Condé herceg kívánságára a főügyész elvezette Aymart a bűntett színhelyére. Aymar ide-oda bolyongott csúzlijával, de semmiféle nyomra nem bukkant. Végre megmondták neki, hogy ne fáradjon tovább: a tettesek már a börtönben ülnek. A ravasz ember nyomban feltalálta magát, s még neki állt feljebb, nagyarázgatván, hogy a varázsvessző csak akkor mozdul meg, ha a tettesek még ismeretlenek. De ha már megvannak, és bűnüket már bevallották, a varázsvesszőnek már nincsen semmi szerepe, és még akkor is mozdulatlan marad, ha maga a tettes áll előtte.

Az elmés kifogás hatástalan maradt, és Aymart rövid úton eltanácsolták Párizsból.

Aymar esete azért lett világhírű, azért írtak róla századokon át, mert a párizsi kudarc ellenére kétségtelen volt, hogy Lyonban csakugyan, eredményt ért el, s az egyik tettest sikerült megtalálni. A lyoni főügyész hivatalos jegyzőkönyvének adatai feltétlenül hitelesek.

A párizsi kudarc azt mutatta, hogy Aymar közönséges csaló volt − a lyoni siker viszont a varázsvessző csodás képességeiről tett volna bizonyságot.

Hát Aymar csakugyan csaló volt.

Egy nagy hírű orvosprofesszor magyarázta egyszer nekem, hogy különösen az okkult tünemények szélhámosai rendszerint műveletlen emberek. Képzett, intelligens ember többnyire visszariad a csalástól, mert előre látja a nehézségeket, amelyeken a bármily gondosan kieszelt terv fennakadhat és felborulhat. De a tanulatlan ember nem gondol annyira előre, s nem látván annyi nehézséget, merészen nekivág a csalásnak.

Vegyük szemügyre Aymar lyoni műveleteinek részleteit. A detektívregényben jártas modern olvasó igazat fog nekem adni, amikor elvezetem a feltételezhető megoldáshoz.

Először is idézzük emlékezetünkbe, hogy Aymart az áldozatok egyik szomszédja ajánlotta; sőt különös, kissé gyanús előzékenységgel mindjárt elő is állította. Nyilvánvaló, hogy Aymar előzetesen beszélgetett barátjával, a szomszéddal, s szó esett róla, hogy miféle gyanús idegenek ténferegtek az eset napján a ház körül. Abban az időben Lyon kisváros volt, s kisvárosban

mindenkinek minden léptét-nyomát ismerik. A szomszéd akár a saját megfigyeléséből, akár az utcabéli egyéb szomszédok és öregasszonyok tereferéjéből mindenesetre tudhatott annyit, hogy három idegen fordult meg az utcában, s egy közülük púpos volt.

Íme, a rejtély megoldása: a púpos!

Gondoljunk rá, hogy Aymar nyomozása napokon keresztül tartott, s mikor a fogházban ráakadtak a púposra, pontosan tizenöt nap telt el a cselekmény óta. Bőséges alkalma volt tehát, hogy akár személyesen, akár a szomszéd cimborája útján újabb és újabb adatokat szerezzen róla, hogy merre láttak három idegent, akik közül az egyik púpos volt?

Ilyen adattal szolgált a két kertészgyerek, akiket azután Aymar varázsvesszeje teátrálisan leleplezett. Bőséges adatokat szerezhetett a katonatáborban, ahol a három idegen megjelenése kétségtelenül feltűnt. De legpontosabb adatok Beaucaire-ban jutottak Aymar és cimborái tudomására.

Képzeljük el a vásár nyüzsgő, hullámzó embersokaságát. Egyszerre megjelenik köztük egy parasztember, villa alakú varázsvesszejét szorongatva, s kutató tekintettel lépegetve; mögötte a hivatalos kíséret: egy bírósági jegyző és két fegyveres poroszló; nyomukban a kíváncsi tömeg, találgatva és tárgyalva a furcsa menet okát és céljait. Elég lehetett egyetlen megjegyzés, hogy épp egy órával azelőtt fogtak el egy púpos vásári tolvajt: Aymar tisztában volt a helyzettel. Most már teljes biztonsággal haladhatott a fogház felé, s odabenn megfelelő hókuszpókuszok után tévedhetetlenül jelölhette meg tettesként a boldogtalan púpost.

S mindezeken felül még valami szegődhetett Aymar szolgálatába: a szerencse. Kriminalistáknak nem kell magyarázni, hogy az eredményes nyomozásoknak jó részét a véletlen szerencse segíthette a sikerhez. Aymar egy csomó adattal indult neki a nyomozásnak, s annak során szerencséje is volt. Ennyi az egész. Nem kell tehát természetfölötti erőket sejteni egy természetes úton megmagyarázható esemény mögött.

Aymar sikere hallatlanul megerősítette a varázsvesszőbe vetett hitet. Mint említettem, divattá lett, s immár nem csupán föld alatti természeti kincseket és gonosztevőket kerestek vele, nem csupán a női erény körüli szimatolásnál vették igénybe, hanem egyéb abszurd kérdés megoldásánál is varázsvesszőhöz folyamodtak. Az csak hagyján, hogy Dél-Franciaországban egész kasztja alakult a varázsvesszős határkőkutatóknak, akik vállalkoztak rá, hogy vitás határkérdésekben varázsvesszejükkel kikutassák, hol állott a régi, hiteles határkő, öt garas volt a díja egy ilyen nyomozásnak, s a jámbor falusi gazdák vita nélkül elfogadták a varázsvesszős ember döntését.

De később olyan kérdéseknél is szerepet kapott a varázsvessző, amelyek erősen emlékeztettek a XIX. század derekán lábra kapott asztaltáncoltatási

divatra. A varázsvessző felelt minden kérdésre, akár arról volt szó, hogy ennek vagy annak a személynek mik a titkos bűnei, hol tartja az elrejtett vagyonát, betegség esetén minő gyógyszereket kell szednie, melyek a kedvező vagy kedvezőtlen csillagászati konjunktúrák stb. stb. Sőt, akárhányan arra is hitet tettek, hogy a varázsvessző képes útbaigazítást nyújtani vitás teológiai kérdésekben.

Ezt már az egyház nem nézhette tétlenül. A varázsvesszős kísérletezéseket bűnös babonaságnak bélyegezte, s fellépésének az lett a következménye, hogy a nyilvános próbálkozások megszűntek, s a varázsvessző, hogy úgy mondjam, kiment a divatból.

Ezzel lezárult a varázsvessző babonás korszaka, s pár évtizedes szünet után kezdetét vette a tudományos ellenőrzés mellett végzett és tudományos elméletekkel megindokolt kísérletezések ideje, szóval a varázsvessző tudományos korszaka.

1781-ben egy montpellier-i orvos, Thouvenel doktor először állott elő azzal az elmélettel, amely − mint látni fogjuk − később újra szerepelt, mint a varázsvesszős tünemények tudományos magyarázata. A doktor szerint a föld alatt áramló vizeknek s a föld alatti érc− és egyéb rétegeknek bizonyos kisugárzása van, s ez megfelelő adottságú egyénekre oly mértékben hat, hogy szervezetükben erős elváltozásokat, rángatódzásokat, gyakran görcsöket éreznek.

Vagyis nem a varázsvesszőben van a felfedező erő, hanem az emberben. A varázsvessző csupán egyszerű eszköz, amelyet az ércmegérző és forráslátó (hidroszkóp) egyének könnyebb szemléltetés végett használnak.

Thouvenel doktor kísérleti nyula egy jámbor parasztgyerek volt, Bleton Barthélemy nevezetű. Ez hétéves korában egy kolostorba került, s ott napfényre jutott forrásmegérző képessége. Ebédet vitt a mezőn dolgozó munkásoknak, s fáradtan leült egy kőre. Hirtelen olyan rosszul lett, hogy ájultan fordult le róla. Egy szerzetes épp arra járt, segítségére sietett, és lefektette valamivel arrébb a fűre. A gyerek azon pillanatban jobban lett. Hogy kipihenje magát, megint visszaült a kőre, s megint lefordult. A szerzetes most már kísérletezni kezdett vele, s mert az eredmény mindig ugyanaz maradt, a kőre kezdett gyanakodni. Jelentést tett − a kő alatt felásták a földet, s olyan bőséges forrásra akadtak, amely elég volt, hogy elhajtson egy papírmalmot.

Mikor Bletont Thouvenel doktor megismerte, már felnőtt legény és megyeszerte ismert hidroszkóp volt.

A doktor felvitte Párizsba, s ott tudományos ellenőrzés mellett kísérleteztek vele. Sok esetben meg is érezte a föld alatti vizeket, de néha bizony felsült.

Hosszú és heves tudományos csata dúlt Bleton körül. Párizs tudósai közt két tábor alakult: a bletonisták és az antibletonisták tábora.

Ma már az egész tudósháború csak annyiban érdekes, hogy ettől az időtől kezdhetjük a varázsvessző körüli komoly, tudományos vizsgálatokat. A vizsgálódások adattárában feltétlenül helyet kell foglalnia Bleton eredményeinek. (A részletes adatok megtalálhatók Thouvenel doktor könyvében, valamint a Journal de Paris 1782. májusi és júniusi számaiban.)

A XVIII. század tudománya az ércmegérzést sziderizmusnak, az ércmegérző embereket rhabdomantikus egyéneknek nevezte.

Ilyen rhabdomantikus leány volt a XVIII. század elején feltűnő Beutler Katharina. Svájcban, Thurgau kantonban lakott, s varázsvesszejével valóban felfedezett föld alatti érc-, kőszén-, só- és higanytelepeket.

A korabeli folyóiratok, főképpen a híres természettudós Oken enciklopédikus folyóirata, az Isis, részletesen foglalkoztak vele. A tudósokat leginkább az érdekelte, hogy mit érez Katharina, mikor a föld alatti természeti kincsek fölé érkezik. Íme, a vonatkozó összeállítás:

Víznél olyanféle érzése támad, mintha saját belsejében vízoszlop emelkednék fel, majd cseppekre oszolva, megint leomlanék. Ezt nem képes másként kifejezni. Vasnál úgy érzi, mintha hideg víz érintené a nyelvét. Kén belső melegséget idéz elő. Széntelep hasonló meleget okoz, kellemetlen közérzéssel párosulva, s ez görcsökig és ájulásig fokozódik, ha nagyobb kiterjedésű széntelepet érez. Gipsz görcsös összehúzást vált ki a nyakában, s ezt némely gipszrétegnél szorongó érzés kíséri. Okát nem tudja adni a hevesebb vagy gyengébb kísérő tünetnek, valószínűleg a gipsz minőségével vagy mennyiségével függhet össze. Timsónál hideg, maró víz támadja meg felső fogsorát; réznél meleg, keserű íz gyűlik össze a szájában; ólomnál kellemetlenül elnehezül a teste, arzén erős lüktetést okoz a fejében; ezüstnél különös nyomást és szorongást érez; aranynál lábát gyengeség lepi meg, rossz érzés és melegség keletkezik egész testében.

A sziderizmus magyar példáját dr. Hanák Mihály egri orvosnak Egerben, 1832-ben megjelent könyve írja le, amely ezt a furcsa címet viseli: *Öszves dermengés s önképen kifejlett álomjárás története*. Az „öszves dermengés” akkori magyarsággal a catalepsia composita lefordítása akar lenni.

A dermengő egyén Berzeviczy Flórián egri kispap volt, akin súlyos hisztériás tünetek ütköztek ki, s betegsége folytán mindenféle csodás és megmagyarázhatatlan cselekedettel ejtette ámulatba a környezetét. Előre megjósolta betegségének változásait, rosszra vagy jóra fordulását; megérezte, ami a szeminárium távoleső szobáiban történt; hirtelen megszólalt: „Most látom a harangozót felmenni a toronyba, hogy hét órakor harangozzon” − s

azon percben megkondult a harang, holott az óra szerint még nem következett el az ideje. Sziderikus megérzéseit Hanák doktor következőleg mondja el:

„Estvélyi kilenc órakor hívatván, haladék nélkül menék a beteghez, kiben új s pedig váratlan tüneményeknek kifejlését szemléltem, t.i. a nemtelen ércek, kivált a vas s réznek utálását elannyira, hogy az ily legparányibb érc is a beteg közelében igen kedvetlen érzést okozván, görcsökbe is ejtené, melyek csupán azon érceknek elhárításával csillapodtak.

Azokáért a szobából minden vasfélék elháríttatván, a beteg megcsendesült. Ez időtől fogva ha valaki ércekkel közelített a beteghez, ez nemcsak az érc nemét (melyet semmiképpen nem láthatott), de még a helyét is, s második vagy harmadik szobában is pontosan megmondá. Ezen tehetségét a betegnek többszöri próbálatok, mellyek hét nap alatt tétettek, bizonyíták.

Dec. 18-án hajnali öt órakor a harangok kongásai által felveretvén, nyugtalansága minden kongásra nevekedik, s majd a legiszonyúbb görcsökbe esik, melyek a harangozás alatt szüntelen zaklatták. Bántá a beteget a hangon kívül a hang által gerjesztett kellemetlen ércíz is, melyet a beteg kicsúcsosodott nyelvének az sós, keserű, szúrós, szúrólag-sós, s.t., melyet a szájba vett aranygyűrűvel s édes szerekkel, vagy orrához vitt illatos szerekkel, vagy az őrzők által okozott nagyobb zörgés által vágyott csillapítani, Legsúlyosabban bántá a beteget a szomszéd ciszteri atyák tornya harangjának kongása, mellyek (a beteg mondá) nagy részben ezüstvegyületből állanak, s érdeklőbb hangúak is, melyek a szájban szúrólag-sós ízt, a szívben pedig minden kongásra a legélesebb fájdalmat, nem különben mintha tűvel szúratott volna, okozták.

Karácsony napján egy nehezen hivő látogatója, bár előre intették odakint, hogy ne vigyen magával semmi ércet, zsebeit rézzel és vassal rakta meg, s úgy lépett a beteg ágyához. Erre a fiút irtózatos görcsroham érte, teste egészen megmerevedett és kifeszült.

Januárius közepén Leffelholz György, a lyceum fizikatanítója a beteg ajkára sós vízzel megnedvesített ezüstpénzt, gyomra tájékára ugyancsak sós vizes cinlevelet tett, s e két ércet rézdróttal kötött össze. E kísérlet foganatja az lett, hogy a fiút nagy reszketés lepte meg, olyannyira, hogy szólni sem bírt. Egynéhány nap múlva a nála járó Brudern báró óraláncáról megmondta, hogy platina, mert íze az arany és az ezüst között van."

Hanák doktor a dermengő kispapról szóló tanulmányát német és latin nyelven is kiadta. A külföldi tudományos visszhangot nem kísértem figyelemmel, de tartozom a doktor reputációjának azzal a megállapítással, hogy megfigyeléseinek elintézésére az egyszerű vállvonogatás nem alkalmas.

Száz évvel az ő könyvének megjelenése után, a tudományos világ szeme láttára egy hasonló ércmegérző fenomén bukkant fel Olaszországban.

1931 elején felkapta a hír az olasz Mattaloni Mária nevét. Ez a kis falusi parasztlány nem csupán vasérceket és petróleumforrásokat fedezett fel, hanem útmutatásai nyomán a régészek állítólag etruszk sírokat, régi bronzedényeket, agyagkorsókat, szobrokat találtak.

Képessége olyan módon jelentkezett, mint azt Bleton esetében láttuk. Gyerekkorában, amikor lánytársaival a réten játszott és szaladgált, hirtelen erős reszketés fogta el, a szíve rendkívül hevesen dobogott, s halántékán az erek majdnem megpattantak. Mire orvoshoz vitték, a tünetek elmúltak, s az orvos a legszorgosabb vizsgálat után sem tudott egyebet mondani, mint hogy a lány makkegészséges.

Egyszer, már nagylány korában, egy varázsvesszős ember került a falujukba. Kíváncsiságból elkérte tőle a vesszőt, s íme: egy helyen a vessző nem csupán rángani kezdett, de nagy erővel a föld felé csapódott. Kísérletképpen felásták azon a helyen a földet, s nem nagy mélységben bőséges vizet találtak.

Ez még nem lenne különös dolog a varázsvessző híveinek szemében, de az esetet a leány ércmegérző képessége teszi figyelemre méltóvá. Ugyanis az érctelepek fölött egyszerre csak elkezd reszketni. A reszketés erejéből a leány következtetni tud, hogy miféle telepek fölött jár, s azok minő mélységben terülnek el. Legerősebb reszketés a higanytelepek és petróleumerek fölött fogja él. Mikor egy ízben egy higanytelepet fedezett fel, azt hitte, hogy megpattan a szíve. Az orvosok percenként kétszázhúsz szívverést mértek akkor nála.

Az etruszk sírok feltárását illetően a híradások kissé kalandosnak látszanak. A napilapok azt írták, hogy a leány belátott a föld alá, s ott koporsókat látott.

Ez bizony emlékeztet arra a tudományos tévhitre, amelyet még Plinius is valónak fogadott el, hogy ti. a hiúz keresztüllát a falon.

Viszont kétségtelen, hogy hasonló híreket a régi tudományos könyvek és iratok nemegyszer szállítanak.

A legrégibb ilyen híradás Del Rio könyvében, a *Disquisitiones magicae*ban. („Vizsgálódások a mágiáról”) foglaltatik. Őszerinte Spanyolországban élnek emberek, akik meglátják a föld alatt az érceket és forrásokat, de még a koporsókat és holttesteket is. Ezek az emberek nemzedékről nemzedékre öröklik csodálatos képességüket. A nép Zachuris néven ismeri őket. A szerző erősen állítja, hogy ő maga is találkozott velük.

Minthogy azonban Del Rio könyve a boszorkányüldözések idejében jelent meg, s ő maga is konokul hitt a boszorkányokban és az ördöggel való cimborálásban, adatait nem lehet készpénzül elfogadni.

Sokkal később, a párizsi Mercure de France 1725 szeptemberi száma részletesen ad hírt egy Donna Pedegache nevű lisszaboni úrihölgy hasonló képességeiről.

Eszerint a portugál úrihölgy nem csupán a föld alatt rejtőző vizeket és érceket látta meg, de keresztüllátott az emberi testen is. Már hároméves korában jelentkezett csodálatos képessége. Mikor először került eléje új cselédlányuk, tapsolni és ujjongani kezdett: Kisbaba, kisbaba! Ő játszani akar a kisbabával! A szolgáló vaskos parasztlány volt, s a legnagyobb gyermeki fantáziával sem lehetett kisbabának minősíteni. Hol van hát a kisbaba? „Ott benn! Ott benn!” − mutogatott egyre a lányra, mire az fülig elvörösödött, és nagy bőgések között ismerte be, hogy a kislány bizony igazat mondott…

Ez a képessége serdült korában még jobban kiterebélyesedett. Megállapította az emberek belső betegségeit. Meglátta a belső daganatokat, köveket stb.

Az orvosok akárhányszor csak a boncolásnál derítették ki, hogy Donna Pedegache diagnózisa helyes volt.

Csodálatos röntgenszemével nem csupán forrásokat és érceket látott meg a föld alatt. Egyszer úton volt Portugáliában. Egy helyen megállást parancsolt, kiszállt a kocsijából, és azt mondta, hogy körülbelül harminclábnyi mélységben, antik műtárgyat lát a földben, valami medencefélét, igen szép díszítésekkel. Jelentették az udvarnak, elrendelték az ásatást, s a medencét valóban megtalálták.

A hírre a párizsi Tudományos Akadémia is felfigyelt. Diplomáciai úton értesítette a lisszaboni úrihölgy családját, hogy nagy örömmel venné, ha Donna Pedegache felrándulna Párizsba, s az ottani tudományos világ hitelesíthetné természetfölötti adottságait. Az úrihölgy dúsgazdag volt, s így a párizsi útnak nem lett volna semmi akadálya.

Mégsem lett belőle semmi.

Elgáncsolta a férj.

Ügy okoskodott, hogy hiába kísérné el akár személyesen ő maga is a feleségét Párizsba; röntgenszem ide, röntgenszem oda; akármilyen éles szeme is van a feleségének, maguk a férjek efféle képességgel nemigen szoktak dicsekedhetni. Párizsban pedig nem csupán öreg akadémikusok laknak…

Így aztán Donna Pedegache csodálatos adottságai kisiklottak a tudományos ellenőrzés és hitelesítés alól.

1932 április havában az európai napilapok hírt adtak egy valladolidi egyetemi tanár kísérleteiről, amelyeket egy hosszú nevű spanyol fiatalemberrel folytatott. A spanyol sokaságú nevek közül csupán az Argamasilla nevet ragadom ki. A kísérletek eredményét szó szerint közlöm, amint akkoriban a lapok megírták.

Eszerint.

A fiatalember el tudja olvasni a bezárt fémszekrényben levő írásokat, s a lezárt órafedélen át meglátja a mutatók állását.

A professzor négy kísérletről számol be, ezeken Argamasilla a lezárt, dupla fedelű órán leolvasta a mutatók állását, bár a jelenlevők nem tudták, hogy hol állanak a mutatók; ugyanis előbb lezárták az óra fedelét, és csak azután csavarták el a mutatókat. Tehát nem történhetett telepatikus gondolatátvitel az orvosok agyából a médium agyába, hanem az utóbbi keresztüllátott az óra fémfedelén.

Négy kísérletet egy ezüstszekrénykével folytattak le. Hossza 243 mm, magassága 533 mm, szélessége 61 mm volt, és födele tökéletesen zárult. Argamasilla a fedélen keresztül elolvasta a szekrénykében levő írásokat.

Az első kísérletnél egy újságcikket olvasott el.

A másodiknál egy kitépett naptárlap számjegyeit pontosan elolvasta, csupán a számjegyek színénél csalódott; ugyanis azt mondta, hogy a számok nyomása fekete, holott sötétkék volt.

A harmadik kísérletnél felismerte, hogy a 15-ös szám piros színnel van nyomtatva, alatta „hétfő” és fölötte „augusztus” szó áll.

A negyedik kísérlet szintén naptárlappal történt; itt pontosan megmondta, hogy május 16-át látja, fekete színnel nyomtatva.

Az első és negyedik kísérletnél az orvosok nem tudták, hogy minő tartalmú lapot tettek a szekrénybe.

Hogy mi az igazság a hiúzszemű spanyol teljesítményei körül, nem állhat módomban kinyomozni. Magam is csak az újsághírekre voltam utalva.

Elérkeztem a varázsvessző történetének legújabb korszakához.

Mint már említettem, a modern kutató elhagyta az ősi mogyorófa vesszőt. Különféle csavarodású drótokkal kísérleteznek, sőt megjelent a színtéren egy új fajta szerszám: az inga.

Ez az úgynevezett sziderikus inga nem egyéb, mint fonálra felfüggesztett súly; lehet akármilyen anyagból, nem fontos.

Azt hinné az ember, hogy ha az ilyen ingát kézbe vesszük, majd ide-oda himbálózni, vagy legjobb esetben, ha ujjunkkal kissé irányítjuk, szabályos köröket fog leírni.

Nem egészen így történik.

Az inga valóban elkezd körbe keringeni, de a mozgás iránya aszerint változik, aminő tárgy fölé tartják. Réz és ezüst fölött jobbról balra kering, víz fölött balról jobbra. És hiába próbáljuk meg irányától eltéríteni − írja a kísérleteket ismertető német lap −, az inga ismét felveszi azt a keringési irányt, amelyet az alatta elhelyezett tárgy minősége követel.

Még érdekesebb ez az irányváltozás, ha az ingát az emberi test különböző részei fölé tartjuk. A homlok fölött balról indul meg jobbra; az orr fölött jobbról balra, a száj fölött viszont balról jobbra. És így tovább.

Szép dolog ez − mondottam −, de lássuk, mi az igazság benne! Abbahagytam az írást, elővettem a zsebórámat, karikájába befűztem egy madzagot, és az íróasztal fölé tartottam saját külön sziderikus ingámat. Az óra eleinte nem lehetett tisztában új feladatával, mert ide-oda himbálódzott, de azután mozgásai egyre szabályosabbak lettek, s rendszeres körözésbe fogott, mégpedig balról jobbra. Akkor hirtelen alája tettem a bal kezemet, tenyérrel lefelé. Az inga elkezdett lankadni, körei egyre kisebbek lettek, szabálytalanokká váltak, majd megállapodott, de kis idő múlva újrakezdte a körözést, éspedig jobbról balra!

Hogy önkéntelenül nem igazítottam rajta, arról nem állok jót; ha netalán megesett, az „tudatom alatt” történhetett, ahogy modani szokták.

A tudósok, akik az ingával szakszerűen kísérleteznek, néha kissé fantasztikus eredményekről adnak számot. Egy párizsi lap ismertette két francia orvos kísérleteit, ezek az inga segítségével állítólag pontosan meg tudták állapítani egyes betegségek székhelyét. Eljárásukat „radiesztétikus diagnózis” névre keresztelték. Hogy mi igaz belőle, azért a francia lap felelős.

E tudományos igényű kísérletekre is rávetették magukat a tudomány szélhámosai, és vadnál vadabb hírekkel ejtették ámulatba a kritikátlan hívőket. Könyveikből természetesen kiordít a reklám. Közlöm kivonatban egy ilyen könyv tartalmát, annak illusztrálására, hogy mi minden bolondot be nem szed a jámbor, hivő olvasó. A könyv németül jelent meg, ezzel a címmel: *A sziderikus inga, mint a család pótolhatatlan tanácsadója.* A szerző szerint az inga a következő kérdésekre ad csalhatatlan, biztos, feleletet:

Hol van a betegség székhelye? Bizonyos orvosság használ-e, vagy árt? Valamely étel vagy ital az illető személyére nézve hasznos-e, vagy ártalmas? Két bizonyos, meghatározott személy élhet-e egymással állandó harmóniában és szeretetben? Egy távoli barátunk egészséges-e, beteg-e, vagy meghalt? Bizonyos személynek minő a jelleme, mennyi életerő lakozik benne? − stb. stb.

Ezekhez a csábító ígéretekhez a kiadó még hozzáfűzi, hogy a könyv nem csupán a családok könyvtárában kell hogy helyet foglaljon, de minden

házasulandó ifjú vagy férjhez menendő leány is igyekezzék sürgősen megszerezni, mert az inga meg fogja őket óvni végzetes csalódásoktól.

Végre egy inga, amely megmondja, hogy melyik asszony ingatag…

A XX. század elején a varázsvesszős kutatások rohamosan elterjedtek. Már nem csupán egyszerű földmíves- és bányászemberek dolgoztak vele, hanem egy sereg tudós is kezébe vette, mert sziderikus érzékenységet tapasztalt magában.

Lassanként elérkezett a szervezkedés ideje is.

1911. szeptember havában tartották meg a varázsvesszős kutatók első kongresszusukat, Hannoverben. Ugyanakkor elhatározták, hogy egyesületbe tömörülnek ezzel a címmel: *A Varázsvessző Kérdésének Tisztázására Alakult Szövetség.* Két év múlva a szövetségnek már 472 tagja volt. A váratlan sikerre más országokban is megmozdultak a föld alatti titkok kutatói. 1913 tavaszán Londonban s majdnem ugyanakkor Párizsban is kongresszusra gyűltek össze, az utóbbin a francia földművelésügyi miniszter is részt vett.

Ez ideig a varázsvesszős kutatásnak tagadhatatlan babonaillata volt, de a nem remélt sikertől igen sok, eddig visszahúzódó személy is felbátorodott. A mozgalom annyira megerősödött, hogy az 1913-ik második német kongresszus alkalmával megalakították a vesszős kutatók nemzetközi egyesületét.

Mindez persze nem ment harcok nélkül. A német geológusok manifesztumokban tiltakoztak, szédelgésnek bélyegezték meg az egész mozgalmat, a vesszősök pedig azt felelték, hogy a geológusoknak semmi közük az ügyhöz, mert ez nem geológiai, hanem fiziológiai kérdés. Az első világháború ágyúdörgésére azután elhalkult a vita, a beszéd helyébe a tetteknek kellett lépniük.

Háborúban a kutak vize hamar kifogy. Akárhány helyen életszükséglete volt a csapatoknak, hogy vízre tegyenek szert. Megszorult ember nem törődik sokat az elméletekkel, oda kap, ahonnan segítséget remél. Ahogy a beteg ember végső kétségbeesésében a csodadoktorhoz fordul, a katonaság is akárhányszor a jó öreg varázsvesszőhöz folyamodott. És nem lehet tagadni, mert a jelentések és nyilatkozatok özöne tesz róla tanúságot, hogy a varázsvessző segítségével igen sok esetben akadtak vízre.

Legbüszkébbek a varázsvessző hívei azokra a sikerekre, amelyek Graeve német őrnagy nevéhez fűződnek. Graevét a szerbiai hadjárat után a török hadsereghez osztották be, és ott csakhamar azzal tűnt fel, hogy − mint újkori Mózes − vizet talált az arab sivatagban. A török hadvezetőség annyira megbízott benne, hogy külön varázsvesszős osztagot alakított, s Graeve őrnagyot tette meg parancsnokká. Az őrnagy kutatásainál hurok formájúra csavarintott vasdrótot használt, s ennek a vasdrótnak fehér posztóból kivá-

gott kis mintáját hordta a gallérján mint a kutatóosztag jelvényét. Sivatagi kirándulásai alkalmával olyan helyen is talált vizet, ahol eddigelé húszkilométeres körzetben sem ismertek forrást. Végső eredményben 70 százalékot tett ki az eredményes kutatások száma, s csupán 30 százalékban tévedett a varázsvessző.

Preyer német konzul elkísérte az őrnagyot sivatagi expedíciójára, s leírta, hogyan dolgozott. Nyolcórai lovaglás után tábort ütöttek, s mikor az őrnagy érezte, hogy a kellő idegfeszültség pillanata megérkezett, azonnal hozzáfogott a munkához. Először is széles, vastag posztóövet csatolt a derekára; mindjárt ki fog tűnni, mi célból. Azután két kezébe vette a dróthurok egy-egy ágát úgy, hogy a drót hurkos vége vízszintes irányban előremeredt, megfelelően a régi csúzli alakú varázsvesszők egyenes nyelének. Majd egyenletes léptekkel megindult. Természetesen a kutatóséta, hol több, hol kevesebb ideig tartott, amíg csak a drót jelt nem adott a föld alatti forrásról. A jeladás abban állott, hogy a drót hurkos része teljes erővel felvágódott, neki az őrnagy mellének, s most kiderült az öv rendeltetése: azért volt ott, hogy a drót szét ne törje az egyenruha gombjait, mint az eleinte a szó szoros értelmében megtörtént, akkora erővel vágódott fel a hurok. Az első pont tehát megvolt − utána még néhány pontot állapított meg az őrnagy, azok közé meghúzták az összekötő vonalakat, meghatározták az ásás helyét, és beállították a fúrógépeket, ötven-hatvan méter mélységre fúrtak le, s mint említettem, az esetek 70 százalékában vizet találtak.

Az ellenpárt természetesen azt feleli mindezekre, hogy elhiszi az eredményeket, de ha azokon a területeken akárhol fúrtak volna le 50-60 méterre, mindenütt vizet találtak volna. A varázsvesszősök viszont azzal vágnak vissza, hogy ez nem egyéb hipotézisnél. Tessék kifáradni a sivatagba, ott Graeve őrnagy kútjaitól pár száz méterre megfúrni a földet, s akkor majd tovább beszélünk.

A kalandos képzeletű embereket leginkább az érdekli: megérzi-e a varázsvessző az aranyat a föld alatt, s lehet-e ilyen módon elásott kincsek nyomára akadni?

Egy érdekes aranykeresési kísérletről számolt be Viré Armand professzor, a párizsi természetrajzi múzeum igazgatója.

1933 nyarán a párizsi Vu című lap különszámot adott ki, amelyet az aranynak szentelt. Egyebek közt az is érdekelte a lap szerkesztőjét, lehet-e varázsvesszővel aranyat találni. Viréhez fordult, s együttesen megszerveztek egy aranykereső kísérletet. Erről a Vu 1933. július 5-i száma következőleg ad hírt:

A Saint-Germain-i erdőben kiválasztottak egy három-négy holdnyi parkrészletet, ott elástak egy tizenkét kilogramm súlyú aranyrudat.

Viré felkért néhány ismerős varázsvesszős kutatót a kísérletre. Délelőtt 11 óra 30 perckor fogtak hozzá a kereséshez, s másfél órán keresztül dolgoztak.

Eredmény:

Egy kutató pontosan az aranyrúd fölött állapodott meg.

Négy kutató csupán egy méter eltéréssel jelezte az aranyat.

További négy kutató két métert hibázott, a tizedik pedig ötöt.

Viré professzor az eredményt frappánsnak mondja, mert szerinte az ilyen elásott fémrészekkel való kísérletezés mindig nagyon kétséges, ugyanis nincs elég idő arra, hogy a fémből kiáradó sugarak átitassák a talajt, és hatással legyenek a kutató idegrendszerére.

A varázsvessző ellenségeinek alig volt idejük megmosolyogni Viré professzor elméletét, mikor egyszerre csak lecsapott a bomba: Dobler Pál egyetemi tanár, heilbronni természettudós az 1934 őszén tartott bonni nemzetközi erdészeti kongresszuson beszámolt a talajsugarak körüli kutatásairól.

Szerinte a föld alatti különféle anyagok − úgymint víz, kőszén, petróleum, fémek stb. − a röntgensugarakhoz hasonló radioaktív sugarakat bocsátanak ki. A sugarak hullámhossza 0,3 milliméter és 10 centiméter között van. A sugarak jelenlétét sikerült Doblernek fényképen rögzíteni!

A többi már önként következik a felfedezésből. Dobler az illusztris nemzetközi társaság előtt kifejtette, hogy a sugárzások az anyag különfélesége szerint változnak, s kétségtelenül hatással lehetnek különös érzékenységű egyénekre, akiknél heves izomrándulásokat idézhetnek elő.

Íme, tehát a *Biblia* igazat mondott, és Mózes varázsvesszeje negyedfélezer esztendő múlva a tudományos lehetőségek sorába lépett elő.

Nem mondom, hogy a varázsvessző kérdése ezzel már véglegesen eldőlt. A kételkedők még mindig elegen vannak. Viszont a hivők kitartóan dolgoznak és szervezkednek. A hannoveri kongresszust újabb és újabb kongresszusok követték.

Magam persze nem szólhatok a kérdés tudományos részéhez. De nem állhatom meg, hogy ne idézzem a XVIII. század egyik nevezetességének, Lalande francia tudományos akadémiai tagnak kirohanását a varázsvessző ellen:

„Önök annyit firkálnak − írta a tudós férfiú − mindenféle varázsvesszőről, repülő hajókról s más efféle bolondságokról, hogy végre elhitetik a tájékozatlan közönséggel. Márpedig vegyék tudomásul, hogy az ember soha a levegőbe emelkedni nem fog, s merő képtelenség, hogy a levegőben fenntarthassa magát…”

A FÁRAÓ ÁTKA

Egyiptomnak az idők homályába vesző története különösen alkalmas arra, hogy megejtse a titokzatosságra hajlamos képzeletet.

Magam is álltam holdfényes éjszakán a karnaki templom óriási oszlopai között. A szertelen méretű, roppant kőoszlopok ötezer év előtti építkezési csodáról beszéltek, faragott képeik pedig még további öt ezredév történetére mutattak vissza. Mert legalább ennyi idő kellett, hogy Egyiptom művelődése megtegye útját az ősállapotból a karnaki idők tökéletességéig. Odabenn sejtelmes árnyakat vetített a hold az oszlopsorok közé, odakünn rózsaszín fényben tündöklött a sivatag, s a Nílus folyékony ezüstszalagot font reá.

Ebben a tízezer évre visszatekintő babonás magányban már-már rajtam is átborzongott a legendák varázsa. Csak akkor oszlott el, amikor az őr felém nyújtotta a tenyerét, és baksist kért.

Hasonló baksis az a kereset is, amelyre a babonák terjesztői a laptöltelékek fejében szert tesznek. Ilyen a vészt hozó múmiák meséje s a sírkamrák felbontásához kapcsolódó átok.

Az utóbbi annak az egyszerű véletlennek köszönheti az eredetét, hogy Lord Carnarvont, Tut-anch-Amon fáraó sírjának egyik felfedezőjét megcsípte egy légy, vérmérgezést kapott, és belehalt.

A szenzációra éhes lapoknak több sem kellett. Azonnal világgá kürtölték, hogy a tudós lord a fáraó átkának lett az áldozata. Ugyanis a sírkamra bejárata fölött ez a felirat volt olvasható: „Gyors szárnyakon száll a halál arra, aki a fáraók sírjához merészel nyúlni”. Lord Carnarvon elkövette a szentségtörést, és két napra rá utolérte az átok.

Itt máris meg kell jegyeznem, hogy ez az átokszöveg merő kitalálás. Ilyen feliratot a királysír bejárata előtt nem találtak.

Az sem igaz, hogy a légy két nappal a sír felbontása után hajtotta végre Tut-anch-Amon bosszúját. Lord Carnarvon munkatársával, Howard Carterrel együtt 1906-ban kezdte meg kutatásait a tébai királysírok után. 1922-ben találták meg Tut-anch-Amon sírját, és rá egy évre, 1923-ban érte Lord Carnarvont a halálos csípés. Különben is beteg volt már akkor: közvetlenül az expedíció előtt két súlyos műtéten esett át. Idős ember is volt, legyengült szervezete nem bírt ellenállni a fertőzés erejének.

De hát ismerjük a hírgyártás lélektanát. Az előfizető figyelmét nem lehet mindennapos esetekkel felcsiklandozni. A jó riporter a szürke hírt hamis toldás-foldással rikítóvá kozmetikázza, s így már az olvasó szeme megakad

rajta. Halálos légycsípés gyakran fordul elő; tehát hogy a hír vonzó legyen, ezt a címet adták neki: *A fáraó átka*.

Később a hír dagadni kezdett, mint a Nílus, amikor megárad. Történt, hogy a sírkutató társaságnak egy másik tagja is meghalt. Nosza, repült a hír: íme, a második áldozat! Azután egy harmadik haláleset is következett, de erre már a riporter összeadás helyett szorozni kezdett, és három helyett kilenc áldozat tragikus sorsát dobolta a közönség fülébe. Majd felharsant a hírtrombita: immár huszonegyen pusztultak el a fáraó nyugalmának megháborítói közül! Végre az utolsó emberre is lesújtott az átok: meghalt Howard Carter, Lord Carnarvon munkatársa!

Ebben a fogalmazásban járta be a hír a világsajtót, és borzongatta meg a misztikumra hajlamos lelkeket. Az újságokból átkerült okkultista könyvekbe is. Egyik a másiktól vette át, minden további forráskutatás nélkül; amint néhány esetben megállapítottam: a sajtóhibákkal együtt.

Pedig ha az egyiptomi nadragulyának utánajártak volna, ezt a tényállást derítették volna ki:

A sírkamra felbontásánál huszonhatan voltak jelen, Ezek közül mindösszesze heten haltak meg. Nem megdöbbentő egymásutánban, hanem tizenhét év alatt! És nem a világgá kürtölt rejtélyes betegségek lepték meg őket, hanem

tüdővész, érelmeszesedés, s más hasonló hétköznapi kór végzett velük. Howard Carter 1939-ben, hatvanhét éves korában halt meg, s a többi sem volt már fiatal ember, amikor a vállalkozáshoz csatlakozott. A szokatlan éghajlati viszonyok, a megerőltető munka, a Nílus áradásai után néha fellépő malária elég ok lett volna, hogy akár még egyszer annyian haljanak el, minden átok nélkül.

De próbáljunk közelebb férkőzni a fáraó átkához. Miféle földöntúli hatalom adományozta az egyiptomi papoknak a rontó átok képességét? Amon, a napisten? Vagy Ozirisz, a holtak istene? Vagy Ízisz, Ozirisz felesége? Esetleg a kettejük fia, Hórusz? De hiszen ezek a többi temérdek egyiptomi istenséggel együtt már réges-régen nyugdíjban vannak; bajos ma már őket tanúknak előráncigálni. A modern misztikusok tehát egyéb magyarázatot eszeltek ki. Az egyiptomi papok mágusok voltak − mondják −, és ismerték a titkos erőket, amelyeket áldássá vagy átokká bírtak bűvölni. Ebben az esetben az átokkal úgyszólván megtöltötték a sírkamrát, mint egy akkumulátort, s az átokanyag mindaddig épségben maradt, amíg a hatálybalépés ideje elkövetkezett.

A varázserő működésének részleteiről a misztikus írások hallgatnak. Igyekszem hát a hézagokat pótolni.

A titokzatos erő kikeresett egy megbízható mérges legyet, közölte vele Lord Carnarvon személyleírását, és elküldte, hogy csípje meg. Ugyanakkor közbenjárt a megcsípett úr szervezeténél, és ellenálló erejét megbénította.

Mindez ugyebár teljesen valószínű, mert hiszen ki merné tagadni, hogy az egyiptomi papok és az egyiptomi legyek valóban egymás kezére dolgozhatnak?

De azután a gyors szárnyú átokmadár elszárnyalt idegen országokba is az áldozatok után. Átrepült Amerikába, ott letelepedett egyik jelenvolt egyiptológusnak, Lythgoe Albertnek a testében. Tizenegy évi türelmes munkával sikerült a tudós ereit elmeszesíteni, s végre megrepeszteni, hogy halálos vérömlés következzék be.

Itt már a hitetlen bíráló jogosan kételkedhetik: miért kellett ilyen hosszú idő múlva s ilyen bonyolult módon megvalósítani az átkot? Miért nem küldött a titokzatos erő az amerikai tudósra is egy legyet? Sőt több legyet; mindegyik sírbontóra egyet-egyet? Hiszen így az utókor sokkal tanulságosabb módon értesülhetett volna a fáraó bosszújáról!

Az átok különben sem mért egyenlő mértékkel. Néhány évvel ezelőtt Winlock Herbert, a New York-i egyiptomi múzeum igazgatója nyilatkozatot adott ki. Elmondta, hogy ő is jelen volt a nevezetes sírbontásnál, sőt egyike volt annak a tíz embernek, akik előtt a múmiát kigöngyölítették a leplébből. „Mind a tízen élünk − mondotta −, mégpedig a legjobb egészségben.”

Ez a valóságos helyzet a fáraó átka körül. Ha felnőtt emberek elhiszik a hamisításokkal kicifrázott gyermekmesét, az ő dolguk. Elhittek az emberek már nagyobb bolondságokat is. De akkor azt is el kellene hinni, hogy magukat az egyiptomi papokat is megátkozta valaki, s az átok ostobaság alakjában fogant meg rajtuk. Mert merő ostobaság volt részükről késleltetni a megtorlást a sír felbontásáig. Hiszen a két angol tudós már 1906-ban elkezdte a kutatásait a tébai nekropoliszban, mert bizonyos volt benne, hogy ott kell valahol lennie Tut-anch-Amon sírjának. Ha már arra az időre mozgósítják a legyeket, nem is került volna sor a sírbontásra, s az ifjú fáraó múmiája békésen aludhatott volna tovább időtlen időkig.

Még egy kifogásom van az egyiptomi mágusok ellen. Miért kedveztek éppenséggel ennek a jelentéktelen gyermek-fáraónak, s miért nem védték meg az átok erejével a nagy fáraók sírjait, köztük a legnagyobbét, II. Ramszeszét?

Mert lám, a nagy bibliai fáraónak múmiája immár a kairói múzeum üvegszekrényében pihen, egyéb uralkodótársai között. Ott látható még I. Szethosz, III. Ramszesz, I. Amenophisz, II. és III. Tutmózisz fáraók múmiája, hogy csak erről az egy múzeumi teremről beszéljek. Nem ártottak és nem ártanak ők senkinek, sőt hasznára vannak az állampénztárnak, mert a látogatók tetemes összegeket hagynak ott belépési díj fejében.

Áttérek egy másik múmia-legendára. Abban különbözik az előbbitől, hogy semmiféle alapja sincs, hanem szemmel láthatóan valamely detektívhistória írója ötlötte a világra. A babonában hivők társadalma nem szereti, ha hitében zavarják, és tápláló eledelként élvezi a bolondgombát.

Két változata van a hátborzongató történetnek. Az egyik szerint maga a múmia idézte elő a szerencsétlenségek sorát, a másik úgy mondja el, hogy a múmia nem volt már benn a koporsóban, de a koporsó nélkül is képes volt mindenféle bajt okozni. A két változat már magában véve is felkelti a gyanút, hogy egyik sem igaz − de hát nem akarok a dolgok rendjének elébe vágni, s haladok sorjában.

Szóval egy angol úr megszerezte egy tébai papnő múmiáját − vagy csak koporsóját, ahogy tetszik. Egyszerűség kedvéért a továbbiakban csupán a múmiáról beszélek. Ezzel talán a babonások érdekét is szolgálom; mert hiszen nagyon megátalkodott embernek kell lennie, aki egy múmiaszekrény bűvös erejét is könnyűszerrel elhiszi.

Alighogy megérkezett a múmia Londonba, az angol úr családját egyik baj a másik után érte. Mik voltak ezek a bajok? A történet tapintatosan nem említi, ellenben azonnal kirobbantja a nagy szenzációt. Elküldték a múmiaszekrény fedelét egy fényképészhez, hogy készítsen róla felvételt. Ugyanis a

fedélre rá volt festve az elhunytnak az arcképe. Pár nap múlva a fényképész rémülten jelentkezik: a felvételt személyesen ő maga végezte, a lemezhez senki sem férhetett, s mégis szörnyű dolog történt. Az előhívás után a lemezen nem a fedélen látható kép jelent meg, hanem egy élő asszonynak gonosz tekintetű, villogó szemű képe!

Erre már a család megijedt, s hogy szabaduljon a gyanús szerzeménytől, odaajándékozta a British Museumnak. A szolga, aki vitte, egy hét múlva meghalt. Segítőtársa megbotlott, és összezúzta magát. A múzeum igazgatósága le akarta fényképeztetni a múmiát; a fényképész nem volt megelégedve a világítással, és a felvételt másnapra halasztotta. Hazamenet, amikor kiszállt a föld alatti vasútból, a becsapódó ajtó szétroncsolta a hüvelykujját. Segéde hazaérkeztekor egyik gyermekét vérben úszva találta, mert egy betört üvegablak cserepeivel összesebezte magát. Egy fiatal egyiptológus tanulmányt akart írni a múmiáról, de hirtelen megbetegedett és meghalt. Egy látogató nézegetés közben tréfás megjegyzést tett a múmiára, s lám: másnap reggel a hivatalából levelet kapott, amelyben az állását felmondták. Fia megbolondult, s beszállították az őrültekházába. A vállalat, amelybe a vagyonát fektette, megbukott. Így „büntetett” a múmia külföldön.

Sőt időközben az is kiderült, hogy a múmia már Egyiptomban elkezdte végzetes munkáját. Felfedezőjének pár nap múlva le kellett vágnia a jobb karját, mert fegyvere véletlenül felrobbant, amikor a kezébe vette. Egyik társát ugyancsak véletlenül agyonlőtték, egy másik bánatában meghalt, mert elvesztette az egész vagyonát.

Erre már a múzeum igazgatósága belátta, hogy valamit tennie kell a varázs ellen. Nem lehet tűrni, hogy a gonosz papnő emberéleteket oltson ki, hüvelykujjakat zúzzon szét, sőt vállalatok sorsába elegyedjék, és vagyonbukásokkal megzavarja a City békéjét. A múmiáról másolatot csináltattak, s ezt állították ki − az eredetit pedig eldugták a pince félreeső zugába.

Nincs ám még vége a kísérteties történetnek.

Egy amerikai egyiptológus felfedezte az esetet. Nem ijedt meg a veszedelemtől, és megvette az eredetit Amerika számára. Becsomagolták, vasútra tették, majd elhelyezték egy Amerikába induló hajóban. A hajó nevét a rázúduló katasztrófából mindenki ismeri: *Titanic*.

Csak kivonatát mondottam el a kísérteties átoksorozatnak. A részletek a különféle feldolgozóknál változtak és gyarapodtak − mindegyik feldolgozó megspékelte még egynéhány halálesettel, vagyonbukással, egyéb szerencsétlenséggel. Ezennel magam is hozzáfűzök egy adatot. A *Titanic* 1912. április 12-én süllyedt el − az épületes rémtörténettel pedig eredeti formájában már az 1904. évi angol újságok kedveskedtek az előfizetőiknek, amint ez a Dresdener Nachrichten című lap 1904. évi 271. számában olvasható. A ké-

sőbbi feldolgozó egyszerűen hozzácsapta a hajókatasztrófát, hogy a történetet a koholt befejezéssel kikerekítse.

Egy tekintetben mégis el kell ismernem az átoklánc szerzőinek helyes érzékét. Ők történeteiket nem középiskolai tanulók számára írták, mert ezek kinevették volna. Ellenben bízvást számíthattak a felnőtt közönségnek misztikummal táplálkozó rétegére; ez áhítatos tisztelettel fogadta el igazságnak a ponyvahistóriát.

Mégis, a jámbor, hivő lelkek számára van egy mentő szavam. Megemlékeztem Egyiptomnak, ennek a mesebölcsőnek sajátságos, megejtő varázsáról. Nos hát, Angliának egyik legtekintélyesebb keleti tudósa, a British Museum egyiptomi és asszír régiségeinek őre, Sir Ernest Wallis Budge egyetemi tanár is beleszédült a varázsba. Könyvet írt az egyiptomi mágiáról, s amit írt, maga is elhitte. Mikor a Daily Express tudósítója meglátogatta, meglepő nyilatkozatot tett. Nem ugyan magáról a múmiakérdésről, de az egyiptomi papok természetfölötti képességeiről, amelyektől, ha igazak, az átokbűvölet lehetőségét nem szabad tagadni. Márpedig annyira igazak – mondotta −, hogy neki magának is sikerült ilyen emberfölötti erők birtokába jutnia.

Egy egyiptomi varázsló társaságában például a követező kísérletet vitte végbe: Húsz mérföldnyi távolságban egy másik városban néhány alkalmazottja tartózkodott. Ezeknek a távoli embereknek szellemalakját maguk elé idézték, s a tudós különféle parancsokat adott nekik. Az árnyemberek ismét eltűntek, s pár nap múlva értesült, hogy a valódi emberek a szellem alakjuknak adott parancsokat híven teljesítették. Másszor meg azt cselekedték, hogy élő embereket láthatatlanná változtattak, sőt anyagtalanná, mert keresztül lehetett menni azon a helyen, ahol állottak.

Az újságíró lázasan érdeklődött a megfejtés iránt, de a tudós befejezte az interjút.

„A legnagyobb titkokat tudom, amelyeket ember csak tudhat − jelentette ki, − de nem vagyok hajlandó magyarázatukat megadni. Elégedjenek meg azzal, hogy ha akarnám, csodálatos dolgokat művelhetnék ebben az országban.”

Ejnye.

FAKÍR-LEGENDAK

A „fakír” szó voltaképpen mohamedán dervist jelent, de Európában ezen a néven ismerik az önsanyargató, örök szemlélődésbe mélyedt s állítólag természetfölötti erőkön rendelkező hindu aszkétát. Igazi nevük jógi, vagyis olyan ember, aki behatol a jóga nevű rejtelmes filozófiai tan titkaiba. Ezek −

mint a modern legenda mondja − a folytonos elmélkedés; valamint az életfunkciók tréningszerű lecsökkentése révén képesek rá, hogy a földi léttel való kapcsolatukat teljesen megszüntessék, s úrrá legyenek a természet törvényei fölött.

Indiát járt utazók telehordták Európát azoknak a csodálatos mutatványoknak a hírével, amelyeket a fakírok – hogy megmaradjak az általánosan használt kifejezés mellett − nyilván titkos természetfölötti képességeikkel visznek végbe.

Leghíresebb köztük az úgynevezett kötéltrükk.

A fakír leguggol a földre, elővesz egy hosszú kötelet, s felhajítja a levegőbe. És íme: a kötél nem hull vissza, hanem megáll mereven a levegőben, mint valami rúd. A fakír inasa, kis hindu rajkó, virgoncan felmászik a megmerevült kötélen, akár a majom. S a csoda folytatódik. Egyszerre csak a közönség azon éri magát, hogy hiába nyújtogatja a nyakát, immár nem látja sem a kötél végét, sem a gyereket. Eltűntek, elvesztek valahol az égi messzeségben. A fakír is megsokallja a dolgot, s rákiabál a gyerekre, hogy jöjjön már le. A gyerek nem jön. A fakír dühös lesz, maga is felmászik a kötélen, s éppúgy eltűnik a nézők szeme elől, mint a gyerek. A magasból dühös ordítás és sivalkodás hallatszik le, majd a mutatvány legrémesebb jelenete következik. A mester, nyilván büntetésül, széjjelszabdalta odafenn a gyereket, mert sorban potyog le keze, lába, feje és csonka teste. Nyomukban a fakír is leereszkedik a kötélen, s mintha megbánta volna, amit cselekedett, összeilleszti a szétvagdosott tagokat, valami hókuszpókuszt csinál, s a gyerek épen és egészségesen talpra ugrik.

Hát ez csakugyan elképesztően természetfölötti. Az világos, hogy széjjeltaglózott gyereket nem lehetséges megint életre bűvölni. De hát akkor hogyan viszi végbe trükkjét a fakír? Temérdek hozzászólás után az európai közvélemény eljutott odáig, hogy bizonyára a kötélben titkos acélrugószerkezet volt elrejtve, s ez merevítette meg. De ezzel a különben is kétséges magyarázattal csak a mutatvány elejéig érkeztünk el. A folytatáson rajtatapadt a titokzatosság fátyla.

Végre Blavatsky asszony, a teozófiai társaság alapítója, előállt a kívánatos magyarázattal. Szerinte az egész mutatvány nem egyéb, mint illúzió. A fakír az ő hallatlan természetfölötti képességeivel úgyszólván hipnózisba ejti az egész nézőközönséget. Minden egyes néző kénytelen azt látni és hallani, amit a fakír csodálatos akaraterejével rájuk kényszerít.

Ez a magyarázat nagyon tetszetős volt, s a Kelet misztikumának rajongói nem is kételkedtek benne. A szkeptikusok azonban bizonyítékokat szerettek volna látni.

S a bizonyítékok váratlanul meg is érkeztek.

Egy amerikai újságban, a Chicago Timesban 1890 őszén hosszú cikk jelent meg a kötéltrükkről, bizonyos S. Ellmore tollából. A szerző leírja, hogy ő nemrég Indiában járt egy festő barátjával, s végignézte a kötéltrükköt. Barátja gyors vázlatokat csinált, ő pedig fényképezett. A vázlatok pontosan feltüntették a főbb epizódokat, egészen a szétvagdalt gyerek talpra ugrásáig. De a fényképlemez az előhívás után nem mutatott egyebet, mint a földön guggoló fakírt, ölében a kötélcsomóval. Tehát valóban az történt, hogy a fakír emberfölötti akaratával hipnotizálta a nézők tömegét!

A hír szétterjedt az egész világon, s az okkultisták diadalmi tort ültek.

Annál keservesebb volt a kiábrándulás.

A londoni nagy metafizikai társaság, a Society for Psychical Research, kérdést intézett az amerikai lap szerkesztőségéhez, hogy mi igaz a dologból. A válasz rövid volt. Nem igaz bizony abból egy szó se. Egy John Wilkie nevű újságíró találta ki, és ügyes mese köntösébe öltöztette. A lapnak esze ágában sem volt, hogy szándékosan becsapja a közönséget − arról persze nem tehet, ha naiv lelkek nem nézték meg figyelmesen a cikk aláírását. S. Ellmore nem a szerző nevét jelenti. Tessék egybeolvasni a kezdőbetűt a névvel, s ekkor ez a két szó jön ki: *sell more*. Vagyis *csaljál jobban* − tudniillik: ha tudsz.

Ezzel a leleplezéssel a kötéltrükk rejtelmére megint csak ráborult a fátyol. Mindaddig rajta maradt, amíg az igazság véglegesen napfényre nem került.

1919 elején a londoni Daily Mail olvasói körében felvetette a kötéltrükk kérdését. Nagy tömeg válaszlevél özönlött a szerkesztőséghez Indiában élt hivatalnokoktól és katonatisztektől. Szinte egyöntetűen azt írták, hogy ők évtizedes indiai tartózkodásuk során hiába jártak utána, sohasem voltak képesek találkozni a kötéltrükkel, de még olyan emberrel sem beszéltek, aki azt valaha látta volna. Mikor 1902-ben az akkori walesi herceg Indiában járt, a maharadzsák nem bírtak felhajtani egyetlen fakírt sem, aki a kötéltrükköt a hercegnek bemutatta volna. Lord Lonsdale rálicitált a maharadzsákra, és tízezer font jutalmat ígért annak a fakírnak, aki a híres mutatványt meg tudja csinálni. Nem jelentkezett senki. Ugyanígy járt a híres londoni Maskelyne-féle bűvészszínház: fejedelmi pályadíjat tűzött ki a kötéltrükkre, s egyetlen vállalkozó sem pályázott.

Vagyis a természetfölöttinek kikiáltott mutatvány nem egyéb, mint puszta mendemonda, amely az úgynevezett vándoranekdoták módjára kering szerte a világon, s majd itt, majd ott üti fel a fejét. Megtaláltam a legrégibb írott forrását is. Ibn Battuta arab utazó 1348-ban egy kínai főember udvarába került, s ott végignézte a kötéltrükköt. Referádája egyezik a mai leírásokkal.

A kötélre mászást a boszorkányperek virágzása idején a brabanti Wierus írja le a *Démonok szemfényvesztéséről* szerzett, híres könyvében. Wierus nem hitt a boszorkányokban, de azt mégis elhitte, hogy Magdeburgban egy varázsló az előadás végén felhajított egy kötelet, a kötél mereven megállt a levegőben, a varázsló fellovagolt rá, és végképpen eltűnt a nézők szeme elől.

Az egész kötélhistóriából azt a bölcs tanulságot lehet leszűrni, amellyel a Daily Mail egyik levelezője végzi hozzászólását: „Adj a hazugságnak 24 óra előnyt, s az igazság sohasem fogja utolérni."

Egy másik bűvészmutatványt a kosártrükk néven ismerünk.

A fakír inasa, ismét valami kis rajkó, belebújik a kosárba. A fakír rácsapja a födelet, kardot ránt, és a kosarat keresztül-kasul döfködi. A gyerek odabenn szívettépően jajgat, a kosár oldalán vér csordul ki, a fakír egyre dühösebben szurkál bele a kosárba, majd a sikongás elhalkul: a gyerek nyilvánvalóan meghalt. Ekkor a fakír leveszi a födelet, a kosarat oldalt billenti a nézők felé, s íme: a kosár üres. Viszont a közönség soraiból elővigyorog az imént halálra döfött bűvészinas, teljes egészségben.

Sokféle megfejtés kínálkozik. Legvalószínűbb az, hogy a kosárnak kettős feneke van; a rajkó lekuporodik az alsó részbe, s a fakír az üres kosárfalakat döfködi keresztül. A vércsurgást festett vízzel könnyű utánozni. A közönség köréből felbukkanó gyerek nem azonos a bűvészinassal, csupán hasonlít hozzá. Európai szem két egyforma nagyságú hindu purdét aligha képes megkülönböztetni. Az is lehetséges, hogy a betanított gyerek kígyószerűen gyűrűzött testtel simul a kosár oldalához, s mert tudja, hogy a döfések minő sorrendben és hol fognak következni, aszerint csúszkál belül ide-oda.

Mindenesetre ügyes dolog, ha semmi köze sincs is az okkult képességhez.

Még ügyesebb az úgynevezett mangótrükk.

A fakír maga elé teszi az indiai mangófának a magját. Rászór néhány marék földet, meglocsolja, s a kis földkupacot letakarja egy kendővel. Két keze a szokásos delejező mozdulatokat végzi a kendő fölött. Bizonyos idő múlva, ez lehet negyedóra, vagy több, a kendőt lerántja a földrakásról. S lám, csodák csodájára, a földből egy kis mangófa sarjadt elő, 10-20 centiméter magas csak, de már ütköznek a levelei. Megint leborítja a kendővel, satöbbi, s a második leleplezésnél a mangófa már félméternyi, levelei kifejlődtek, virágrügyei bontakoznak. Végül harmadszorra teljes virágjában áll a fa, sőt olykor gyümölcs is fityeg rajta.

Nyilvánvaló, hogy ez is olyan szemfényvesztés, mint az előbbi, csak a nyitját nem ismerjük. A hindu fakírok évszázadok óta mutogatják. Első ízben Tavernier francia utazó adott hírt róla az 1668. esztendőből. Hogy ősrégi, minden részletében kidolgozott trükkről s annak nemzedékről nemzedékre szálló titkáról van szó, már maga az bizonyítja, hogy mindig csak mangófával csinálják. Egyéb fát, virágbokrot, gabonafélét vagy akár zöldséget sohasem varázsol elő a fakír a földkupacból.

Ez a ragaszkodás éppenséggel a mangófához valószínűvé teszi a német Hagemann-féle megfejtést, őszerinte a trükkben nem mangófa szerepel, hanem indiai gumifa, amely hasonlít a mangóhoz. Ennek az a tulajdonsága, hogy össze lehet nyomni pogácsakicsinységűre. Megfelelő gyenge érintésre a gumifácska megint kirúgja magát. A fakír három-négy darab, különböző fejlődési fokon álló gumifapogácsát tart készenlétben. A kendő minden egyes fellebbentése előtt a megfelelő nagyságú fácskát odacsempészi a földkupacba. Hogy ezt miképpen cselekszi, az európai nézők nem bírták kideríteni. Mindenesetre szerfölött gyanús, hogy a néző a fácska növekedését nem szemlélheti elejétől végig, hanem a mutatvány leglényegesebb része a kendő alatt megy végbe.

Érdekes néhány modern természettudósnak a vélekedése. Schwerin gróf, a német dendrológiai társulat elnöke kijelentette, hogy a mangófa gyors növekedése nem lehetetlen. Hogy a mangót előzően enzimoldatban megáztatják, s a földet nem vízzel, hanem valami erős bujtató hatású folyadékkal locsolják, a fa csakugyan egykettőre kibontakozik és fölcseperedik.

Nincs hát ezekben a produkciókban természetfölötti. Mindössze emberi ügyességről van szó, s ebben a Kelet misztikumával már előre átitatott európai hajlandó csodát szimatolni.

Van azonban egy rendkívüli érdekességű fakírmutatvány: az élvetemetkezés.

A fakír bámulatos akaraterővel, látszatra megállít testében minden életfunkciót, és tetszhalálba merevül. Koporsóba zárják, sírba temetik. Napok múlva, sőt esetleg pár hét múlva a sírt felbontják, s a fakír csodák csodájára ismét életre kel. (Amit az európai varietékben mutogatnak, az csak csökevényes utánzata az igazi élvetemetésnek.)

Sajnos, erről a valóban szenzációs fakírlegendáról alig van teljes hitelességű tudósításunk.

Többnyire gyorsan összeütött és a források komolyságával nem törődő újságcikkek adnak hírt róla, s mire a hír három-négy kézen keresztülmegy, már úgy meg van toldozva-foldozva, hogy a szülőanyja sem ismerne rá.

Ha egy hitelesség látszatával bíró és részletes leírással akarunk megismerkedni, száz esztendővel kell visszakanyarodnunk. A múlt század harmincas éveiben élt Indiában egy Haridas nevű fakír, ez állítólag 30, sőt 40 napot is képes volt tetszhalottként eltölteni a föld alatt.

Az egyik maharadzsa személyesen akart meggyőződni a dologról, és udvarába hozatta a fakírt. A kísérletnél jelen volt MacGregor angol orvos, akinek a leírást köszönhetjük, valamint egy csomó angol katonatiszt és követségi ember. Az eset hitelességét igazolja a brassói születésű Honigberger János is, abban az időben a maharadzsa udvari orvosa. Ismerteti továbbá egy korabeli komoly orvosi szaklap, a Calcutta Journal of Medicine 1835-i évfolyamában.

Haridas mindenekelőtt belső nagytakarítást végzett magán, amennyiben lenyelt egy 30 rőf hosszú vászonszalagot, s azt megint kihúzta. Azután orrát-fülét bedugta viasszal, s a nyelvét hátratolta a torkába. Hanyatt feküdt, és lassanként megszűnt verni a szíve, lélegzeni a tüdeje. A tökéletesen halottnak látszó testet lepedőbe csavarták, és ládába zárták. A ládát − miután a bizalmatlan maharadzsa személyesen lelakatolta − lesüllyesztették egy négy láb mély, kifalazott sírüregbe, földet hánytak rá, a földet ledöngölték, és bevetették búzával. Negyven napon át őrség állt a sír mellett. A gyanakvó maharadzsa a saját hindu katonáiban sem bízott, s mohamedán testőröket rendelt ki.

Negyven nap múlva nagy nézőközönség jelenlétében kiásták a fakírt, s a maharadzsa felnyitotta a ládát.

Ott feküdt a fakír, mereven és hidegen, akár a halott. Tanítványai ekkor nekiestek, kiszedték a viaszdugókat, előhúzták a nyelvét, meleg vízzel mosdatták, és addig dörgölték, amíg a szíve ismét el nem kezdett dobogni. Fél óra múlva már teljesen magához tért, és a hangja is megjött. Mint említettem, Haridas esete a hitelesség látszatával bír. De csak a látszatával. Ki merne hitet tenni rá, ha száz esztendő távlatából vizsgálja? Meg aztán akad néhány gyanús részlet is a referádákban. Például Honigberger komoly hiszékenységgel írja le, amit a maharadzsa egyik főemberétől hallott, hogy tudniillik a fakír egy ízben négy teljes hónapig pihent a föld alatt, s közben sem a körme nem nőtt meg, sem a szakálla nem ütközött ki beretvált állán.

A legújabb korból nem ismerek hitelesen bizonyított esetet. Az amerikai újságok híres rajzoló-riportere, Ripley, 64 országot járt be, hogy az olvasók számára vadnál vadabb különlegességeket gyűjtsön halomra. Indiában fakírcsodákra vadászott, de élvetemetkező fakírra neki sem sikerült akadnia. Beérte azzal, hogy ő is csak Haridas száz év előtti esetét tálalta fel. Nagyobb hitelesség kedvéért azt is írja a legendás fakírról, hogy évtizedes gyakorlat

útján a nyelvét arasznyi hosszúsággal meg tudta toldani, s képes volt végignyalni a tulajdon homlokát.

Szóval nem mind tiszta búza, ami a fakír sírja fölött sarjad. Mégis sok modern tudós azt tartja, hogy a dolog nem lehetetlen. Szerintük a fakír saját magát hipnotizálja, s így éri el a kataleptikus állapotot, amelyben életfunkciói a minimumra csökkennek. Valami kevés levegő beszivárog a föld alá, s ez elég neki. Táplálékra úgy tesz szert, hogy feléli a saját teste zsírkészletét. Ami ugyan gyenge táplálék lehet, tekintettel a vékonydongájú hindu fakírokról gyakran látható fényképekre. Hivatkozni szoktak még egy hindu diákra, ezt maga Max Müller, a híres orientalista is megvizsgálta, amikor az oxfordi egyetemen tanított. A diák 30 másodpercig meg bírta állítani a szívverését.

Akadt egy gyakorlati ember is, akit izgatott az élvetemetkezés rejtélye. Ez a gyakorlati ember Houdini volt, az egykor világhírű bűvész, akit mint minden idők legnagyobb illuzionistáját szoktak emlegetni.

Artistahiúsága nem hagyta nyugodni, s addig töprengett, kísérletezett, gyakorlatozott, amíg végre kiállt a nyilvánosság elé a hajmeresztő mutatvánnyal.

Befeküdt egy szabályszerű koporsóba; ezt lezárták, lepecsételték, és lebocsátották egy szabályszerű, hat láb mély sírba. A sírt behantolták, s a manager órával a kezében számolta a perceket.

Ötvenöt perc − a manager jelt adott a sírásóknak. A koporsót kihantolták.

Hatvan perc − a pecséteket leszedték, a födelet felemelték. A halálosan felizgatott közönség megkönnyebbülésére az istenkísértő artista épen és egészségesen penderedett ki belőle.

Akárcsak a fakírokat, Houdinit is lélegzési gyakorlat segítette a sikerhez. Hosszú ideig gyakorolta lélegzetének visszatartását a víz alatt, s így képes lett igen rövid pihegésszerű lélegzetvételre: úgy, hogy alig fogyasztott oxigént. Egy kis trükköt is csempészett a kísérletbe: a koporsó valamivel nagyobb méretű volt a rendesnél, s nagyobb levegőtartalék rekedt meg benne.

Hallatlanul merész vállalkozás volt így is. Bármilyen előre ki nem számított véletlen valódi sírrá változtathatta volna az ál-sírgödröt.

Houdini vállalkozása megihletett egy Paul Heuze nevű francia újságírót. Esztendőkön át folytatott tollharcot a fakírlegendák ellen − végre elhatározta, hogy közvetlenül saját maga fogja szemléltetni a sírcsoda mibenlétét.

1928-ban egyik párizsi cirkuszban 20 000 főnyi nézőközönség előtt befeküdt egy érckoporsóba; ezt légmentesen lezárták, és egy vízmedencébe süllyesztették. Háromszáz liter levegőt tartalmazott a koporsó.

Teljes nyolcvanöt percig bírta ki odalenn, s amikor napvilágra került, némi bágyadtságon kívül nem volt semmi baja. Az eredményt szintén légzési gyakorlattal magyarázta: veszteg kell maradni, kevés oxigént fogyasztani, kevés széndioxidot termelni.

Vagyis szerinte a csoda nem csoda, csupán türelem, gyakorlat és nagy adag elszántság kell hozzá.

Áttérek az éghetetlen fakírra.

1935 őszén Londonban egy Kuda Bux nevű jógi mutogatta magát. Az volt a tudománya, hogy mezítláb sétált végig tüzes parázson, anélkül, hogy megpörkölte volna a lábát.

A kísérleti parázsréteg öt méter hosszú és harmadfél méter széles volt. Olyan erősen izzott, hogy hevét harmincméternyi távolságból is érezni lehetett. A kísérlet előtt orvosok vizsgálták meg Kuda Bux lábát, nincs-e bekenve valami vegyi szerrel?

A hindu, mielőtt nekiindult a veszedelmes sétának, pár percig mozdulatlanul állt, szeme kimeredt, ajka mozgott, általában olyan ember látszatát keltette, aki akaraterejét hallatlan módon koncentrálja. Azután megindult, és lassan, nyugodtan végiglépkedett a parázsszőnyegen. Majd megfordult és visszasétált; sőt ezzel sem érte be, és harmadszor is végigment a zsarátnokon. Az orvosok megint megvizsgálták, s nem csupán azt állapították meg, hogy a jógi lábán nincsen semmiféle égési seb, hanem még azt is, hogy a talpa sem melegebb a rendesnél.

Mindazonáltal kevéssé érthető, hogy ha már a jógi megszakított minden közösséget a hitvány földi élettel, miért jött Londonba magát mutogatni, és miért nem maradt odahaza Indiában? Ott tovább elmélkedhetett volna, és elérhette volna a jóga legmagasabb fokait.

De ha már idejött, kerüljünk közelebb a tűzön-gyaloglás titkához.

Aki nem hajlandó okkult képességeket szimatolni, valamiféle titkos szerre gyanakszik.

Állítólag ilyesmit használt néhány száz évvel ezelőtt az úgynevezett Saludadores titkos szekta Spanyolországban. Azt hirdették magukról, hogy ők a vértanú Szent Katalin leszármazottjai, amit a testükön látható anyajegy is bizonyít: egy kerék, Szent Katalin vértanúságának eszköze.

A szekta tagjai izzó parázson jártak, és forró olajat ittak minden baj nélkül.

A parázs-séták és olajkortyok dúsan kamatoztak, mert a mutatványok után az éghetetlen férfiak rátértek a dolog velejére: a gyógyításra. Kézrátevéssel és nyálkenéssel kezeltek mindenféle nyavalyát.

És hiába derült ki, hogy sem alexandriai Szent Katalinnak, sem a többi három szent Katalinnak nem maradt semmiféle leszármazottja, hiába sütötték rájuk, hogy az anyajegyet is úgy sütötték a testükre − a tömegek hitét semmi sem ingathatta meg, mert hiszen a saludadarok nyilvánvalóan tűzön jártak, és tüzet ittak.

Világos, hogy a tűzálló emberek nem szentektől, hanem valamely csepűrágó őstől származtak, s nyilván volt valami csodakenetük, de ennek titkát kifelé megőrizték, s csak egymásnak adták tovább nemzedékről nemzedékre.

Másutt is bukkantak fel időről időre azbesztbőrű artisták.

Két világhírű tudós − a csillagász Cardanus és az orvos Paré − a tulajdon szemével látott embereket, amint olvasztott ólomban mosták meg az arcukat és kezüket. Sévigné asszony előtt azzal produkálta magát egy vásári mutatványos, hogy égő spanyolviaszkot csepegtetett a nyelvére, és meg sem látszott rajta.

A XVII. század derekán egész Európát felizgatta egy Richardson nevű angol. Ez tüzes vasat csupán bevezető mutatványként fogdosott. A nézőket szájának tökéletes érzéketlenségével kápráztatta el. Izzó parazsat rágott; égő ként vett a nyelvére és szopogatta; olvadt szurok− és viaszkeveréket habzsolt, és úgy fútta ki a lángot, mint egy kohó kürtője. Megengedte, hogy tegyenek a nyelvére egy darab parazsat, arra egy szeletke húst, és élesszék a tüzet fújtatóval mindaddig, amíg a hús meg nem sül. Végezetül a közönség szeme láttára üveget olvasztott, és a folyékony üveget lenyelte.

Európa tudósai hiába törték a fejüket a talány nyitján. A francia Journal des Savants, ez a nagy múltú tudományos folyóirat is feszegette a kérdést 1657-i számaiban. Dodart, a Tudományos Akadémia tagja, szoktatással magyarázta a tűzálló nyelv csodáját. Szívós és kitartó gyakorlással − írta − a bőrt érzéktelenné lehet edzeni. A többi meg ügyeskedés dolga. Nem a parázs volt az angol nyelvén, hanem a hússzeletek, s ebbe volt belegöngyölve a parázs. Az olvadt üveget nyállal vette körül, és úgy nyelte le, miután előbb hosszú edzéssel hozzászoktatta nyelvét, szájpadlását, nyelőcsövét és gyomrát a forró italhoz.

A tudós okoskodása lazított ugyan a rejtelmes csomón, de meg nem oldotta.

Sikert csak az remélhetett, aki elméleti fejtegetések helyett a saját bőrén végzi el a kísérleteket.

Akadt tudós, aki megtette. Sementini volt a neve: vegytant tanított a nápolyi egyetemen.

A múlt század elején Nápolyban egy Lionetti nevű olasz mutogatta magát. Tüzes vassal sütögetik a karját, combját és talpát, mégis olyan ép ma-

radt a bőre, mintha hideg vasat nyomott volna rá. A tüzes vassal végigszántott a haján is, anélkül, hogy az megpörkölődött volna. Azután olvasztott ólomba dugta az ujját, s az arról lecsepegő ólmot felfogta a nyelvével; égő olaj lángjában fürösztötte meg az arcát, s utána a forró olajat megitta.

Nápoly álmélkodott. Sementini figyelt. Észrevette, hogy mikor a bűvész végighúzta testén és haján a tüzes vasat, a húzás nyomában fehér, sűrű gőz szállt fel. Figyelte a nyelvét: fehér lepedék volt rajta, mint a gyomorrontásos betegekén. Nem itta kortyszámra a forró olajat, hanem csupán pár cseppet bűvészkedett a szájába; ugyanígy ügyeskedett az olvadt ólommal. Tehát a titok nyitja: szoktatás, ügyesség és még valami.

Ezt a még valamit kellett kideríteni.

Sementini professzor visszavonult a laboratóriumába, és kísérletezett. Rendszeres tudományos munkával egyre jobban megközelítette a titkot. Már képes volt olyan timsóoldatot keverni, amely pillanatnyi időre megvédte a bőrt − de ez még mindig nem lehetett az igazi szer. Végre egy napon felkiálthatott Arkhimédésszel: Heuréka! Megtalálta a varázsszert!

Karjának timsóoldattal beecsetelt bőrére közönséges mosószappant dörgölt, és tiszta vászonnal simára csiszolta. Megérintette tüzes vassal; nem érzett semmit! A siker lázában vakmerővé szilajodott: ugyanezt a kísérletet tette meg a nyelvével, és az sem reagált a tüzes vas érintésére! Sőt sikerült fokoznia is a nyelv érzéketlenségét. Cukorporréteggel vonta be, s arra dörgölte a szappant. Ezek után nyugodtan mártotta olvadt ólomba az ujját, és sértetlenül csepegtette nyelvére az ólmot.

Hátravolt még a forró olaj kihörpintése. Kiderítette, hogy ez legnagyobbrészt trükk. Lionetti úgy fogott hozzá az ólom felolvasztásához, hogy beledobta az ólmot az égő olajba, s az edényt elhúzta a tűzről; majd ebből az olajból öntött ki valamicskét egy csészébe, ahonnan azután kortyintgatott. Igen, de hogy az ólom megolvadhasson, az olaj átadta saját melegének egy részét, úgyhogy a lenyelt olaj alig volt forróbb a frissen tálalt levesnél. A többi szoktatás és edzés dolga volt.

A nápolyi egyetem előadótermébe ezúttal nem hallgatóság, hanem nézőközönség gyülekezett. A tudós nézők előtt a tudós előadó ólmot csepegtetett a nyelvére, és forró olajat kortyolt…

A nagy titok − eszerint − összetett műveleteken alapulna. Érzéketlenítő szer, bűvészi ügyeskedés és hosszú, szívós, rendkívüli akaraterőt igénylő edzés.

Csakhogy Kuda Bux testén még nagyítóüveggel sem akadtak semmiféle kenet nyomára …

Mégiscsak természetfölötti erők rejtőzhettek a jógi testében?

Nem.

Ugyanezt megcselekedték évről évre sokkal kezdetlegesebb lelki életű emberek, akik hírét sem hallották jógának és titkos tudományoknak: egyszerű bolgár parasztok.

Burgasz kikötővárostól harminc kilométernyire, magas hegyek lábánál húzódik meg egy Panicsarevo nevű falu. Lakosai egy nestinari néven ismert, ősrégi szektát alkottak, és arról voltak nevezetesek, hogy képesek voltak izzó parázsszőnyegen mezítláb sértetlenül végigtáncolni.

Minden évben június 3-án ülte meg a szekta Konstantin bizánci császárnak és Helené császárnénak emléknapját, s ekkor ment végbe a tüzes tánc, amelynek csodájára a nézők seregei csődültek össze.

Hatalmas tüzet raknak, s a lángok ellobogása után egy széles, tíz méter hosszú parázsszőnyeg vöröslik a nézők szeme előtt. Akkora hőséget sugároz, hogy közvetlen közelében nem lehet megmaradni.

Megnyekken a duda, megperdül a dob: ezek hangjára lejtik a táncot. Előlép egy öregasszony: kezében két szentképnek számító ikon: Konstantin bizánci, császár és Helené császárné képe. Szeme elé emeli őket; áhítattal, szinte átszellemülten mered rájuk; nekilendül a zsarátnokszőnyegnek, és könnyű léptekkel végigtáncol rajta. Utána egy vén paraszt cselekszi ugyanazt, ugyanúgy.

A táncok végeztével bárki megvizsgálhatja a két öreg lábát: nincs egy makulányi égési seb sem.

Bolgár diákok rászánták a saját talpukat, hogy a titok végére járjanak. Eleinte a bőrük csúnyául felhólyagzott, végre mégis sikerült a rejtvényt megfejteni.

A csodált csoda egyszerű fizikai törvénnyé zsugorodott. Az a fortélya, hogy a lábnak csak pillanatnyi ideig szabad a parazsat érintenie, s így csupán 80-90 foknyi hőség éri a talpat; ennyit pedig a bőr baj nélkül elvisel.

A szentképek csak annyiban függnek össze a tánccal, hogy a vállalkozó táncos ihletet merít belőlük, szinte vallási eksztázisba esik, és bizalommal, félelem nélkül vág neki a tűznek.

Csakhogy Kuda Bux nem aprózta a táncot, hanem lassan sétált végig a parázs-járdán…

ELVARÁZSOLT VILÁG

Sok-sok tévedésen kellett az embernek átküzdenie magát, hogy végül megismerhesse az őt környező világot.

A régi tudós éppen úgy tévelygett a babonák ősbozótjában, mint a hétköznap embere. Temérdek tévhit fonódott is szalagként köréje; fogva tartotta, nem engedte, hogy kivergődhessék a fojtogató sűrűből.

Felkeresem a hajdani természettudóst a dolgozószobájában.

A modern tudomány megtoldta a mai ember szemét a távcsővel s a mikroszkóppal, kezét a géppel, lábát a vasúttal, az autóval, a repülőgéppel. A régi tudós egész felszerelése alig volt egyéb, mint néhány tucat vaskos könyv a polcain. Ezekben volt elraktározva korának minden tudománya, amelyet többnyire ő sem gyarapított másképpen, mint hogy tíz könyvből írt egy tizenegyediket.

A tudomány fejlődésének egyebek közt volt egy nagy akadálya: a klasszikus ókor tekintélye. Igaz, az antik világ tudósainak hagyatékában sok alapvető igazságot fedezhetünk fel, de az igazság aranyát sokszor együtt kapjuk a babona salakjával.

Az ókorban a nyugati civilizáció a Földközi-tenger partjai közé volt beágyazva − túlnan ismeretlen népfajok tanyáztak, s a közéjük merészkedő utazók káprázatos híreket hordtak haza útitarisznyájukban. Felületes, hibás megfigyelések, hallomásból elkapott kósza hírek termékenyítették meg a világjáró utas képzeletét. Mikor azután meséssé duzzadt élményeit elmondta valamely írástudó embernek, ez megörökítette, továbbadta, s a távoli csodalények valóságként költöztek be az ókori tudomány csarnokaiba.

A világ álmélkodhatott rajta, hogy élnek valahol *sciapodes* nevű emberek; ezeknek csak egy lábuk van, viszont kárpótlásul a talpuk akkora, hogy amikor eltikkadnak a déli verőn, hanyatt fekszenek, talpukat ellenzőként a nap felé fordítják, s a maguk csinálta árnyékban hűtőznek.

Más népeknél az emberek lába öt helyett nyolc ujjal bővelkedik, s ezt a különlegességet még azzal is megtoldta az odavaló természet, hogy a talpukat hátrafordította. Ezek a kifordított talpú emberek mégsem hátrafelé lépegetnek, hanem előre, sőt rettentő gyorsan bírnak szaladni is.

Vannak továbbá *trogloditák;* ezeknek nincs nyakuk, és szemük a vállukból pislog elő. Node legalább kettő jutott ki nekik, nem úgy, mint az arimaspoknak; ezek ugyanis be kell hogy érjék egyetlen szemmel, amely a homlokuk közepét ékesíti.

A távoli Indiában, valahol a Gangesz táján él az *astomok* népe; ezek arról nevezetesek, hogy nincsen szájuk. Ételt-italt ennélfogva nem nyelhetnek ugyan, de mégsem halnak éhen, mert a virágok és egyéb növények illata tartja el őket. Nemcsak odahaza lélegzik be a könnyen emészthető és mégis tápláló erejű szagokat, hanem ha útra kelnek, úti elemózsiaként viszik magukkal. Hogy mi módon, azt nem lehet tudni.

Ilyen néma népekkel az utazók Etiópiában is találkoztak. Ezeknek van ugyan szájuk, de az ajkuk teljesen összenőtt, nyelvük nincs, s csak jelbeszéddel érintkeznek. Ami a táplálkozásukat illeti, az ott járt utazók nem akarták megismételni az illatebédek és szagvacsorák meséjét, efféle képtelenségek ártanának útleírásaik hitelességének. Ehelyett arról a megfigyelésükről számoltak be, hogy a természet milyen ésszerűen oldotta meg a kérdést: száj helyett egy kis lyuk van az orruk alatt, a vizet azon át szalmaszálon szívják fel, az ételt pedig apró pirulákká gyúrják, és úgy csúsztatják be a lyukba.

India máskülönben is furcsa ország. Néhol a nő már négyéves korában férjhez megy, ötéves korában anya lesz, s mire nyolcadik esztendejét eléri, meg is hal. (Az indiai gyermekházasságok eltúlzott hírei.)

Másutt a gyerekek ősz hajjal jönnek a világra, s amikor megöregednek, megfeketedik a hajuk,

Különös ország az is, ahol az embereknek mind a két füle akkora, hogy lecsüng a földig. A két húslepedőnek az a haszna is van, hogy az ilyen ember éjszaka az egyik fülére ráfekszik, a másikkal betakarózik, úgy alszik. (Valami félvad néptörzsnél láthatta kutyafuttában az ókori utazó, hogy a fülüket nehezékkel lefityegtették, mint ahogyan az ajaknégereknek nevezett szerecsen törzs asszonyai ajkukat nyújtották ki mesterségesen, lapátnyi hosszúra.)

Az a legkülönösebb, hogy némely ország úgyszólván az orruk előtt volt, a hírcsodákat könnyű lett volna ellenőrizni, de hát a hírközlőnek éppenséggel a csodálatosságuk tetszett, és esze ágában sem volt, hogy a hitelességükkel törődjék.

Így bántak el a Calabriában fekvő Sybaris városával. Az ókorban egyike volt ez a világ leggazdagabb kereskedővárosainak. Lehetséges, hogy a fölös jólét a lakosságot túlságosan elkényeztette, azonban a hírharang nem érte be a valósággal, s kikiáltotta Sybarist az elpuhultság mintavárosának. A „szibarita” minősítés máig is fennmaradt szállóigeként, túlélte a város teljes elpusztulását. Használta Berzsenyi is, amikor így rótta meg a nemzetet:

Mi a magyar most? Rút szibarita váz!

Melyek voltak hát a szibariták nyakába akasztott vádak? Olyan kényes volt a fülük, hogy nem bírt elviselni semmiféle zajt, s ennélfogva városukból száműztek minden kovácsot, lakatost, ácsot, asztalost − egyszóval valamennyi mesterembert, aki lármás működésével sértette volna érzékeny dobhártyájukat. Ugyanez okból nem engedték meg, hogy bárki fia kakast

tarthasson a városban. A harsány szavú állat csak a távoli falvakban ábrándozhatott a városbeli tyúkokról.

Szólták a hírek egyes szibaritáktól, akik csúcsteljesítményekkel tettek szert nevezetességre. Egyik ilyen elkényeztetett férfiú friss rózsalevelekkel töltötte meg a derékalját, hogy puhán feküdjék, és édes illatok tegyék kellemessé az álmát. Az elmés újítás azonban nem vált be. Rosszul aludt, és a virágmatrac feltörte a derekát. Felbontották, s kiderült, mi volt a baj oka: néhány rózsaszirom összetapadt, s ezzel elkeményítette az érzékeny férfiú puhának szánt fekhelyét.

Erre a csúcsra is rávert egy másik szibarita. Árnyékos fa alatt pihengélt, miközben nem messze tőle egy rabszolgája a tűző napon dolgozott, ásóval túrta a kemény földet, csurgott róla a verejték. Gazdája csak nézte, nézte − de nem állta sokáig: egyszerre csak verítékcsöppek gyöngyöztek le a homlokáról, majd teljes erővel rajta is kiütközött az izzadság. Egyre jobban el is lankadt ültő helyében, végre úgy elerőtlenedett, hogy nem bírta tovább, és elparancsolta a rabszolgát a szeme elől. Vagyis annak a puszta látásától is elbágyadt, hogy más ember dolgozott.

Az íróasztala mellett görnyedő tudós jámborul elhitte a klasszikus meséket. Sőt hitt a középkori utazóknak is, akik megirigyelték az ókori világjáró babérjait, és egymásra licitáltak, ki tud nevezetesebb tapasztalatokról számot adni.

Voltak persze kivételek, például a Kelet-Ázsiát elsőként beutazó európainak, Marco Pólónak útleírása − legtöbbje mégis éppúgy keverte a valót a babonával, mint bármely ókori elődje.

Sok középkori utazót Palesztinába vonzottak ennek t bibliai országnak legendás emlékei.

Ott azután majdnem minden nevezetességet megtaláltak, amiről csak említést tesznek az Ó− és Újszövetség írásai. Az egyik Ádám sírját látogatta meg − a másikat szent borzadály fogta el az oroszlánok vermének láttára, amelybe Dánielt levetették; a harmadik ráakadt Káin házára, ahová ez a testvérgyilkosság után költözött. Egy francia utazó saját szemével látta az égő csipkebokornak még mindig meglevő gyökerét − sőt megmutogatták neki azt is, hol állt a fügefa, amelyet Jézus megátkozott, de azóta kiszáradt, és csak a hűlt helye maradt meg.

A Holt-tenger vidékén utazók emlékezetében természetesen felbuggyant Lót feleségének sajnálatos esete. Ismerjük a *Bibliá*ból Szodoma és Gomorrha legendáját. Úgy megsokasodtak lakóinak bűnei, hogy az Úr elhatározta, elpusztítja mindkét várost, a bűnös felnőttekkel és az ártatlan gyermekekkel együtt. Csak Lótnak és családjának kegyelmezett, ezeket három angyal kivezette a halálra ítélt városból, mindazonáltal azzal a szigorú tila-

lommal, hogy hátra ne merjenek nézni. Lót feleségét azonban izgatta a városukra lezúduló kénköves tűznek ritka látványossága, és bizony visszanézett. Mai felfogás szerint kíváncsiságával nem állt arányban a büntetés, amely érte: sóbálvánnyá változott, s ezzel egy sűrűn használt szólásmondást szállított az utókornak.

Az arrafelé lakó arabok persze igyekeztek kielégíteni az európai zarándokok kegyes igényeit, s mutattak nekik egy sóoszlopot: íme, Lót felesége, megvan azóta is épségben, csoda módon sohasem fogy el, noha a környék állatai rájárnak nyalogatni.

NOÉ BARKÁJA

Az utazók képzeletét különösen izgatta egy nagy jelentőségű bibliai emlék: Noé bárkájának a maradványa. Az Ararát hegy tövében levő falvak népe biztosította őket, hogy a bárka megvan még, s körvonalai az ötezer méter magas hegycsúcson tiszta időben előbukkannak. Az európai utazók közül elsőnek a hollandus J. Struys próbálkozott meg azzal, hogy ellenőrizze a szóbeszédet. Útleírásában meglepő tapasztalatokról ad számot.

1670. július havában történt − írja −, hogy Erivánban jártakor ottani szerzetesek megkérték, vinne fel orvosi szereket az Ararát tetején lakó remetének. Ő neki is indult a hegynek, s öt napig ment folyton felfelé, lóháton. A felhők fölött, a csúcs alatt talált rá a remetére − ez immár huszonöt éve éldegél ott egy sziklabarlangban. Az idő kellemesen enyhe volt; a remete elmondta, hogy huszonöt esztendeje nem volt odafönn sem hideg, sem meleg, és nem esett sem eső, sem hó. A csúcson tisztán látszott a bárka maradványa. A remete többször meg is mászta a csúcsot, s lefaragott néhány deszkadarabot a bárka oldalából. Az orvosszereket azzal hálálta meg, hogy megajándékozta Struyst egy ilyen fadarabbal. Bizonyságlevelet is adott melléje, eszerint a fát ő maga, Domenico Alessandro római születésű szerzetes hasította a bárkából.

Úgy látszik, a hollandus utazót Sir John Mandeville útleírása ihlette meg, s csak azért merészelt ekkorát füllenteni, mert Sir John már előkészítette a közvéleményt. A XIV. századnak ez a hírhedt világcsavargója elzarándokolt az Ararát tövébe is. Itt olyan emberekkel találkozott, akik azt híresztelték, hogy ők megmászták e hegyet, és saját kezükkel tapogatták meg a bárka maradványait. Sir John azonban − híven folyton hangoztatott igazságszeretetéhez − nem hitt nekik, mert látta, hogy a csúcsot örökös hó fedi, ember oda fel nem juthat, és nem is jutott fel soha. (Érdekes különben, hogy a bár-

kapárti írások mindig óvatosan megkerülték a kérdést, hogy Noé miként vergődhetett le családjával és állatseregletével a megmászhatatlan havasról.)

Egy jámbor szerzetesnek azonban − meséli tovább Sir John − mégis sikerült elérnie az elérhetetlent. Nem a maga emberségéből, hanem mennyei segítséggel. Mikor ugyanis nagy keservesen felküzdötte magát a hegy derekáig, ott összeroskadt. Elhagyta az ereje, már csak fohászkodni bírt. Az ima használt, mert egyszerre csak megjelent előtte egy angyal, ennek biztató szavait hallva, új erőre kapott, nekiindult, s valóban feljutott a csúcsra. Ott megtalálta a bárkát, lehasított falából egy deszkát, s ezt az ereklyét azóta a hegy lábánál épült kolostorban őrzik.

„Azóta ez senkinek sem sikerült, tehát a szóbeszédekre nem kell adni semmit − ismétli Sir John az ő saját külön igazságszeretetével.

Európa nem sokáig törhette a fejét, hogy a két hazugság közül melyik igaz, mert megjött keleti tanulmányútjáról a híres botanikus, Linné nagy elődje, Pitton de Tournefort. 1700-tól 1702-ig járta a Keletet, útba ejtette az Ararát hegyét is, és kíséretének néhány tagjával felküzdötte magát a csúcs tövéig. Ott nem talált semmiféle remetét, és nem látott semmiféle bárkát, csak az örökös hóval borított, megmászhatatlan hegyormot.

JÁNOS PAP ORSZÁGA

Sir John Mandeville-ről érdemes többet mondani. Angol orvos volt, 1332-ben indult el keleti útjára, s teljes harmincnégy évig maradt oda. Keleti szultánok, tatár kánok udvari orvosa lett, megnyerte bizalmukat, s módját ejthette, hogy beutazza Kelet jelentékeny részét. Útleírásával, amelyet majdnem minden európai nyelvre lefordítottak, hatszáz éve tartja a hazugsági csúcsot. Sem előtte, sem utána nem akadt utazó, aki nagyobbakat tudott volna lódítani.*

* Újabbkori kutatók kétlik, hogy Sir John valóban élt volna. Szerintük a neve alatt más valaki rejtőzhetik, s ez nem csupán saját élményeit írta meg, hanem egyéb, korábbi útleírásokból is ollózott

Megfordult ő János pap országában is, ámbár − amint írja − nehéz oda eljutni, mert a tengerből sok mágneses szikla mered ki; ezek a hajóból minden vasszöget magukhoz rántanak, a hajó széjjelbomlik és elpusztul.

Ki volt ez a furcsa nevű uralkodó, és miről volt nevezetes az ő csodálatos országa?

A XII. század derekán az a hír terjedt el, hogy valahol Indiában van egy hatalmas keresztény birodalom, ennek fejedelme egy személyben császár is, főpap is. A trón mindenkori birtokosa ezt a nevet viseli: János pap. Utóbb a legenda színtere átkerült Abesszíniába. Portugál hajósok Kelet-India felé törekvő útjukban Abesszíniába vetődtek, ott valóban találtak egy nagy keresztény birodalmat, s a pap-császár legendáját az abessziniai négus nyakába kerítették.

Voltaképpen János pap és az ő csodás birodalma sehol sem létezett, sem Indiában, sem Abesszíniában. A sovány igazság mindössze annyi, hogy a Kínai Nagyfalon innen élő nomád törzsek közt valóban voltak keresztények is, s ezeknek a kánját tette meg a messzi távolból átszűrődő híradás János papnak. Ezek a törzsek sem érték meg hosszú életét; jött Dzsingisz kán, és elseperte vagy a maga birodalmába beseperte a leigázott nomádokat.

Lássuk most a csoda dolgokat, amelyeket Sir John a tulajdon szemével látott János pap országában.

A királyi palota tornyán két aranygomb van, mindegyikben két nagy karbunkulus (drágakő), ezek éjjel világítanak. A kapuk szardonixból vannak, elefántcsontba ágyazva. Az ablakokat kristályból metszették. Az ebédlőasztalok mind igen becsesek: némelyik smaragdból készült, másik ametisztből, ismét másik színaranyból, drágakövekkel kirakva. Hét lépcső vezet fel János pap trónjához: az első ónix, a második kristály, a harmadik jáspis, a negyedik ametiszt, az ötödik szardonix, a hatodik karneol, s végül a hetedik, amelyen a lábát pihenteti, krizolit. A lépcsőfokokat drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott színarany keretek szegélyezik. A trón smaragdlapokból áll, a lapokat aranypántok tartják össze, behintve ékkövekkel és keleti gyöngygyel. A terem oszlopai tömör aranyból épültek.

János pap óriási birodalma nem csupán dúsgazdag, hanem csodálatos is. Sir John leírásai rendkívül érdekes példákkal szemléltetik a babonás képzetekkel át− meg átszőtt középkori tudományt. így például a sivatag homoktengerét Sir John valóságos tengernek mondja, s azt írja róla, hogy bár egy csepp víz sincs benne, csupán homok, mégis olyan dagálya és apálya van, mint a rendes tengernek. S hogy ezt a csodát még csodásabbra cifrázza, azt fűzi hozzá, hogy halak is találhatók benne, mégpedig ehetők és igen jóízűek.

Efféle különös állat egyéb is akad János pap országában. A sivatagban papagájok tanyáznak, ezek megszólítják az utast, és nyájasan eltársalognak vele. Vannak továbbá errefelé a lóhoz hasonló nagyságú állatok, de a nyakuk húsz rőf hosszú, és keresztüllátnak a legmagasabb házon. (Íme, a zsiráf, a fantázia nagyítóüvege alatt.) A kígyók itt százhúsz láb − azaz kb. harmincöt méter − hosszúak; némelyiknek korona van a fején, lába is van, és egyenesen jár rajta, mint az ember. Egyik szigeten a birkák akkorák, mint az ökör − ilyen nagy birkát Sir John maga is látott. A szigeten lakó óriásokat Sir John nem látta, amiben igen nagy szerencséje volt. Ezek ugyanis harminc láb − kilenc méter − magas emberek, sőt némelyikük megnő ötvenre is, és az a goromba szokásuk van, hogy ha partjuk közelébe hajó téved, begázolnak a tengerbe, kiemelik a hajóból a kezük ügyébe eső tengerészeket, kiviszik a partra, de már útközben elropogtatnak egyet-kettőt közülük, mert legkedvesebb eledelük a nyers hús.

Ezektől északra még csodálatosabb sziget található. Itt az asszonyoknak drágakőből van a szeme, s ha valamelyik férfira megharagszanak, a tekintetükkel megölik. (Íme, a rossz szem babonája!)

Soká tartana felsorolni mindazokat a csodákat, amelyeket Sir John János pap országában tapasztalt. Nagy veszedelmeken is ment keresztül, amikor átkelt az Ördög-völgyén. Ezt szó szerint kell érteni, mert tele van valóságos ördögökkel. A közepén szörnyű ördögfej mered ki a földből, füstöt okád, és olyan ijesztően forgatja a szemét, hogy senki sem mert a közelébe menni.

Mindezek a rendkívüli élmények igen csodálatosak, de még csodálatosabb az, hogy a középkori olvasó valamennyit hűségesen el is hitte. A hit még a XVI. században is elevenen élt, s épp azért becsületére válik a magyar Valkai Andrásnak, hogy amikor János pap országát döcögő rigmusokban megénekelte, a természetfölötti csodás elemeket kihagyta. Pedig 1573-ban megjelent munkája egyebekben Mandeville útleírásaira támaszkodik, mint ő maga írja:

Amint Mande Villai János írta,
Azokat olvastam ez versfolyásra,
India álapottya írására.

De már Indiát összezavarja Etiópiával, mert így emlékezik meg János pap népéről:

Magukat Abesszinusoknak nevezik,
Mind az negyven országban mely nép lakik.

Tudniillik János pap negyven ország fölött uralkodik. Államvallás a keresztény, s pedig − mint Valkai írja − a papok „római módra misét szolgáltatnak orgona szókba”. De vallásukat nem lehet tiszta keresztény hitnek nevezni, mert Valkai szerint János pap többnejűségben él.

Általában higgadt szemlélettel verseli meg János pap gazdagságát, s nem irigyli tőle a temérdek aranyat-ezüstöt. Egyetlenegyszer búsulja el magát, mikor a finom borokról ír, amelyekkel a felszolgáló királyok kedveskednek János papnak:

Jó bort iszik tiszta arany pohárból,
A sert pediglen issza ő kristályból.
Maga a bor színe látszanék kristályból,
Szegény magyar megissza fakupából.

Amiből kitetszik, hogy jó borunk negyedfélszáz esztendővel ezelőtt is volt, de aranykupára nem telt azóta sem.

AZ ÓRIÁSOK

Ha távoli országokban csodálatos emberi lények létezhettek, miért kellene kételkedni a távoli múltból érkező hírekben? Miért ne lehetne elhinni, hogy valamikor a földön óriások is éltek?

Döntő bizonyságul a bibliai híradást fogadták el az özönvíz korában élt Og nevű királyról. Méreteit illetően Mózes ötödik könyve csupán az ágyáról emlékezik meg, ez szerinte kilenc rőf hosszú és négy rőf széles volt. Mai mértékre átszámítva maga a király 4-5 méternyi tiszteletre méltó magasságot ért volna el.

Sajnos több adatot sem az ókori daliáról, sem országának népéről nem ismerünk. Nem tudjuk, az óriás-nemzedék mikor és miképpen halt ki, csak azt sejtjük, hogy az özönvíz idején még élhettek, mert egy másik legenda szerint Og királyt a víz nem lepte el, mindössze a térdéig ért.

A bibliai hírek hitelességét tilos volt kétségbevonni, ennélfogva a középkori természettudomány az óriásokat is felvette embertársaink sorába.

1613-ban a francia Dauphinéban rettentő nagy csontokra akadtak. Valamelyik tudós kiderítette, hogy ezek a csontok egy négy méter magas óriásnak a csontjai, az óriás pedig nem volt más, mint Teutobocbus, a teutonok és cimberek királya, aki a Marius római konzul elleni harcokban esett el. A derék óriás fölött dühös vita indult meg: akadtak tudósok, akik nem hittek benne, s valami őslényre gyanakodtak, viszont mások elkeseredetten vitatták az óriás valóságos létezését. Egyik könyv a másik után jelent meg mellette és ellene. 1613-tól 1618-ig, vagyis hat teljes esztendeig tartott a betűháború néhai Teutobochus vélt csontjai felett, amelyek valószínűleg egy jámbor mammut maradványai voltak.

Még a XVIII. század elején is akadtak tudósok, akik konokul hittek a ház magasságú óriások létezésében. A legfurcsább magassági skálát Henrion, a francia tudományos akadémia tagja állította össze, Henrion igen nagy készültségű tudós volt, az asszír nyelvet is tanította, azonkívül elismert tekintélye volt az érmészetnek. Életének fő műve egy hatalmas könyv lett volna a régi súlyokról és mértékekről, de nem jutott el a befejezésig. Csupán egy részt mutatott be belőle 1718-ban a francia akadémia előtt. Ebben a részben a régi emberek magasságára vonatkozó kutatásainak eredményét ismertette. Rendkívül bonyolult számítások alapján a következő méreteket állapította meg:

Ádám	magassága	40	méter	09	centiméter	volt
Éva	”	38	”	47	”	”
Noé	”	33	”	37	”	”

Ábrahám	”	9	”	09	”	”
Mózes	”	5	”	22	”	”
Herkules	”	3	”	24	”	”
Nagy Sándor	”	1	”	94	”	”
Július Caesar	”	1	”	62	”	”

Hogy miért zsugorodott így össze az emberiség, arra nézve Henrion adós maradt a meggyőző indoklással.

Ami a legújabb kor óriásait illeti, ma már nem vagyunk ilyen hiszékenyek. A legújabb mérések megcáfolták a kalandos híreszteléseket három méter magas emberekről, és megfosztottak a dicsőségtől több olyan nagyságot, akik kellően nem ellenőrzött adatszolgáltatások révén a lexikonokba is bejutottak.

Így vitézlett le Cajanus, az 1749-ben meghalt finn óriás, aki az irodalomban sokáig mint a világ legmagasabb embere szerepelt. A hírek szerint megütötte a 2,83 métert. A tudomány megtépázta Cajanus babérjait. A leydeni múzeumban ma is megvan egyik combcsontja, s ennek méreteit az egész vázhoz arányosítva, kiderült, hogy magassága „mindössze” 2,22 méter lehetett. Ugyanígy járt Franz Winkelmayer (1865-87) osztrák parasztlegény, ez egyik hírforrás szerint 2,60 méter, másik szerint 2,67 méter magas lett volna. Virchow mérései kiderítették, hogy „csupán” 2,27 méter magas volt.

Ezeknek az eltéréseknek két oka lehetett. Egyik az, hogy a vállalkozók, akik a hosszú, legényeket vásárokon, kiállításokon, cirkuszokban stb. mutogatták, reklámból megtódították a valóságos nagyságukat, sőt esetleg úgy öltöztették fel őket, hogy cipő és hajviselet segítségével magasabbat mutassanak. A másik ok, hogy a források a magasságot lábakban fejezték ki, és nem mondták meg, hogy miféle lábról van szó, Márpedig az angol láb 30,4 centimétert tesz, viszont a hamburgi láb 28,6 centiméternek, a rajnai 31,3 centiméternek, a porosz 37,6 centiméternek felelt meg. A pontatlan megjelölés azután megbízhatatlan átszámításokat eredményezett.

A legmegbízhatóbb hely, melynek adataira építeni lehet: az anatómiai múzeum. Ezeknek az óriásoknak a teteme ritkán jut anyaföldbe. Az ő csontvázukért bonctani múzeumok versengenek, s végül legtöbbjük üvegszekrénybe kerül. Itt azután vége a reklámnak; a tudós mérőléce részrehajlás nélkül állapítja meg az igazságot.

A csontvázak versenyfutása a mai napig holtversenyben végződött. Ketten érték el az eddigelé észlelt legnagyobb magasságot, a 2,55 métert. Egyik egy névtelen osztrák óriás csontváza a párizsi antropológiai társulat gyűjteményében, a másik pedig egy Marian Wedde nevezetű német leány

(1866-84). Mindössze tizennyolc évet élt a boldogtalan walkür, az egykorú újságok csinos, formás leánynak írják le − természetesen a formákat egy mitológiai óriás ízlésével ítélve meg. Utánuk egy Luskin nevű kalmük dobos következik 2,53, majd egy névtelen csontváz a dublini Trinity College-ben, 2,52 méter magassággal, ötödik helyre szorult a híres Csang, a kínai óriás, ez életében 2,79 méter magasnak adta ki magát, de a múzeumi állványon csekély 2,36 méterre sorvadt le. Hatodik az ír Bynne, ennek csontvázát a londoni College of Surgeons őrzi (2,31 méter). Hetedik az olmützi Drasa (2,30 méter).

2,30 méter alatt már sokan vannak. Közülük csak az ír Magrath-ot említem meg, őt a XVIII. század közepén mint 2,63 méteres óriást reklámozták, s úgy rajzolták le, amint egy sudár gránátos feltett süveggel elsétál a hóna alatt. Az ő csontváza is múzeumba került, de 2,25 méteres magasságával szerényen húzódik meg a többi között.

Elég ennyi a nagy szál emberekről. Annyi tanulságot mindenesetre leszűrhetünk a seregszemléből, hogy a háromméteres és azon felüli óriások létezése babonánál nem egyéb.

TÖRPEORSZÁG

Ha léteznek óriások, miért ne létezhettek volna törpék is? Nem azokra a kis emberkorcsokra gondolok, akiket a modern, varietékben szoktak mutogatni − sem azokra, akiket azelőtt ízlésükben korcs fejedelmek tartogattak maguk körül mint udvari bolondokat. (Ilyen volt például a félméteres Bebe, Szaniszló lengyel király udvari törpéje, őróla szól Jókai hasonló című novellája.)

Ókori írók teljes komolysággal adtak hírt egy egész törpe népről, a Nílus forrásának vidékén élő pigmeusokról. Magasságuk mai méretben 60-65 centimétert tett volna; kunyhóikat sárral kevert tojáshéjból építették; háztartási felszerelésük, egyéb eszközeik méretükben hozzájuk aránylottak. Gabonát is termesztettek, de persze nem kaszával vagy sarlóval arattak, hanem kis fejszékkel.

Egyébként harcias kis nép, kecskéken nyargalnak a csatába, kitűnő céllövők, nyílvesszejük kicsiny és hegyes, mint a varrótű.

De hát miféle ellenség fenyegetheti a hüvelykmatyik birodalmát?

Nem emberek, hanem madarak. Darvak. Ugyanis bizonyos időben az egész nép megrohanja azokat a helyeket, ahol a darvak költeni szoktak, és fellakmározza a tojásaikat. (Innen a tojáshéj mint építőanyag!) A darvak bosszúhadjáratot indítanak ellenük, s ember és madár közt szabályszerű üt-

közetek zajlanak le. A harcok részleteiről nem maradt ránk semmi tudósítás, de úgy látszik, végül a madarak győzhettek, mert pigmeusokról többé nem hallottunk, a darvak pedig még mindig magasan repülnek, és szépen szólnak.

A bolond legenda keletkezését kétféleképpen magyarázzák. Egyik vélemény szerint Közép-Afrikában alacsony termetű néger törzsek élnek (például az átlag 135 centiméteres akkák), s a kósza hírek kicsinységüket eltúlozták. Másik nézet: az utazók majomcsordákat láthattak messziről, s a szokatlan látványt képzeletük kicifrázta.

Egy francia író az utóbbi nézetet fogadta el, azzal az indoklással, hogy ha vannak emberek, akikre ráillik a „majom” szó − miért ne lehetne majmokat megtisztelni azzal az elképzeléssel, hogy emberek?

A GRIFFMADÁR

A középkori elvarázsolt világot nemcsak csodálatos emberi lények népesítették be.

A csodaszomj átterjedt az állatvilágra, s a babonás képzelet ott is kitermelte a maga csodalényeit.

Ilyen volt a griff, a sasszárnyú és oroszlántestű madár.

Mint az antik világ egyik hagyatéka, a griff is bevonult a középkori természetrajzba. A keletről visszatérő utasoknak könnyű sora volt; idehaza hívő közönség fogadta jelentésüket, hogy ők látták a griffmadarat, vagy legalábbis beszéltek olyan szavahihető emberekkel, akik találkoztak vele. Sőt egy valóságos griffkarom is eljutott Európába; a perzsa sah küldte ajándékba Nagy Károlynak, és a St. Denis-i apátság templomában volt kifüggesztve. (Valószínűleg rinocerosz-szarvból volt hamisítva.) Ugyanilyen karmot látott Gropius németalföldi tudós a XVI. század elején, Mária magyar királynőnél Flandriában.

A griffmadar rettentő erős állat. Sir John Mandeville (megint ő!) keleti utazása során személyesen ugyan nem látta, de ama bizonyos szavahihető emberek elmondták, hogy erősebb, mint nyolc oroszlán vagy száz sas. Játszva felkap egy lovat, elviszi a fészkébe, s ott fellakmározza; sőt azt is megcselekszi, hogy szántás közben az eke elé fogott két ökröt egy-egy karmával szarvuknál megfogja, és felragadja a levegőbe.

A XII. század utazói között nagy hírre tett szert Tudelai Benjamin. Keleti útjának leírásában a griffmadarakról így emlékezik meg:

„A kínai tenger mindig viharos. Néha olyan dühösen tombol rajta a vihar, hogy a hajók nem tudnak előrejutni, s hajótörés vagy éhhalál fenyegeti a le-

génységet. Ilyenkor a tapasztalt tengerészek a következő fogáshoz folyamodnak: a hajón levő birkatömlőket felfújják, és légmentesen elzárják. A végveszély pillanatában kardot kötnek, s ki-ki a maga tömlőjével vízbe ugrik. A tömlő fenn lebeg a vízen, a tengerész alul belekapaszkodik. A levegőben állandóan kóválygó griffmadarak észreveszik a tömlőt, birkának nézik, lecsapnak rá, karmuk közé kapják, s elrepülnek vele a szárazföldre. Ott valahol leteszik, és hozzákezdenének a lakomához, ám a matróz kardot ránt, és a griffmadarat ledöfi.”

Az már azután az Ezeregyéjszaka meséi közé való, amit egy elvetemült képzelőerejű, keleten talán sohasem járt utazó naplójából másolt ki Vulpius, Goethe sógora:

„Egyszer hajóztunk, s egy madarat pillantottunk meg, feje az égig ért, de csak bokáig állt a vízben. Ekkor azt mondottuk, hogy lám, itt a víz sekély, szálljunk ki, és hűtsük le benne magunkat. Megszólalt azonban egy hang az égből: Ne menjetek a vízbe, hét év előtt ezen a helyen egy ács beleejtette a fejszéjét, s az még ma sem ért a fenekére.”

Mint már említettem, a középkor nagy utazói közül Marco Polo volt a legmegbízhatóbb. Adatai nagyrészt hiteleseknek, megfigyelései józanoknak bizonyultak. De a kor hiszékenységétől ő sem tudott teljesen megszabadulni. Madagaszkárban jártakor − írja − hallott róla, hogy a sziget déli részein griffmadarak tanyáznak. Azonban ezek nem úgy vannak megalkotva, ahogyan Európában a griffmadarat képzelik, hanem egészen olyanok, mint az európai sas, csupán mérhetetlenül nagyobbak. Kiterjesztett szárnyuk mérete harminc lépés, testük ezzel arányos. Olyan rettentő ereje van az ilyen sasnak, hogy még az elefánt sem teher neki. Az elefántot megragadva, jó magasra felszáll vele, azután leejti. Ilyen egyszerű módon kivégezvén a hatalmas vastagbőrűt, nekilát, és jó étvággyal elfogyasztja.

Mauburne belga tudós személyes ismerőse volt Marco Polónak, s mint írja, tőle magától hallotta, hogy az óriás sasok nem csupán elefántokat zsákmányolnak, hanem cethalakat emelnek ki a tengerből, sőt egész hajókat visznek fel a levegőbe a legnagyobb könnyedséggel.

Íme, egyik legszemléltetőbb példa, hogy a mindenütt csodákat szimatoló babona hogyan díszíti fel a valóság magvát mesés elemekkel. Egy struccféle óriás madár ugyanis valóban élt Madagaszkár szigetén. A modern őslénytan Aepyornis néven ismeri. Tojásait is megtalálták; egy ilyennek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányából következtetni lehet a madár nagyságára: a tojás 30 centiméter hosszú és 22,5 centiméter széles. (A madárvilág Góliátjának párdarabját, a Dinornist is megtalálták Új-Zélandban; a bennszülöttek Moa néven emlegetik a szörnyeteg ősállatot.)

A FŐNIKSZ

„Porábul megéledett Phoenix."

Ez Gyöngyösi István egyik költeményének a címe.

A főniksz mint szimbólum az antik világban a halhatatlanságot, az örökkévalóságot jelentette. Ugyanúgy fordul elő az egyházatyák írásaiban is − ugyanilyen jelentéssel verették érmeikre a bizánci császárok. Később az európai fejedelmek érmein évszázadokig látjuk feltünedezni a legendás madarat. Itt már a hibátlanság, a tökéletesség eszméje is fűződik hozzá. Krisztina svéd királyné 1665-ben a saját tiszteletére érmet veretett a főnikszmadár képével. A kép fölött görög betűkkel ez a görög hangzású rejtélyes szó állott: Makellosz. Azonban a görög szó semmiféle szótárban sem volt megtalálható, s a tudósok hasztalanul törték betegre a fejüket, a rejtély megoldatlan maradt mindaddig, míg a fejedelmi kékharisnya megelégelte a szórakozást, és kegyes volt közölni, hogy a misztikus szó nem görög, hanem német, és annyit jelent: makellos (hiba nélküli).

A főniksz a leírások szerint gyönyörű szép állat, olyanféle, mint a paradicsommadár, de nagyobb; akkora, mint a sas. Feje, nyaka aranyragyogású; mellét tüzeskék színű pihe fedi; teste piros-zöld-sárga színben fénylő tollazattal van borítva; hosszú farka a bíbortól a rózsaszínig terjedő színektől izzik. Élettartama ötszáz, mások szerint hétszáz esztendő. Mikor érzi, hogy ideje letelt, magas fa tetejére fészekszerű máglyát hord össze tömjénből, mirhából és egyéb illatos füvekből − ebbe a fészekbe belefekszik, a fényes tolláról visszaverődő napsugár erejétől a száraz fű meggyullad, s a főniksz porrá ég. A porból a következő napon kis féreg kúszik elő, ennek a harmadik napon szárnya nő; további pár nap alatt teljesen kifejlődik, s az új főnikszmadár megkezdi félezer éves, de voltaképpen örökké tartó életét. A legendának van másik változata is: hogy nem fa tetején égeti el magát, hanem Heliopoliszban, a napisten templomának oltárán.

Látta már valaki a főnikszmadarat?

Egyetlen ember számára tartogatta a sors a ritka szerencsét, hogy épp akkor érkezzék Heliopoliszba, amikor a főniksz ott tartózkodott. Talán mondanom sem kell, hogy Sir John Mandeville volt ez a kiválasztott férfiú.

„Egyiptomban − írja − van egy város, Heliopolisznak, vagyis napvárosnak nevezik. Itt van a napisten nagy temploma. A papok tudják, mikor jön el az úgynevezett Phoenix halálának s újjászületésének ideje, erről feljegyzéseik vannak, és mutatták is nekem az írásokat. Ilyenkor a papok száraz tövist, egyéb füvet és ként raknak az oltárra, s pontosan abban az órában, amikor a Phoenix leélte ötszázadik esztendejét, megérkezik a madár nagy szárnysuhogással, leszáll az oltárra, szárnyainak csapkodásával felgyújtja a máglyát,

és porrá ég. Mire a tűz kihamvadt, kis eleven féreg látható a hamuban, harmadnapra ebből kifejlődik az új madár, és tovaszáll. Én kétszer lestem meg, amikor ült, és sokszor láttam repülni. Kevéssel nagyobb, mint a sas, korona van a fején, szárnyai bíborszínűek, és ilyenkor gyönyörűség volt nézni, hogyan tündöklött sokszínű tolla a napsütésben.”

Mindazonáltal nem minden tudós hitt a főniksz létezésében. Érvelésük a furcsa madárnál is furcsább. A Biblia értelmében − mondták − ilyen madár nem lehetett a világon. Miért nem? Mert az Ószövetség tanítása szerint Noé az özönvíz előtt minden madárfajtából egy hímet és egy nőstényt szállásolt el a bárkában. Tehát az egész özönvíz utáni állatvilág csupán a természetes szaporodás útján terjedhetett újra el, s így az Ószövetség tanításával ellenkezik minden olyan legenda, amely nem párosodás útján, hanem hamuban született kukac útján keletkező madarakról szól!

Honnan eredt a főniksz legendája? Van olyan elmélet, hogy tulajdonképpen csak egy hieroglif, amely a világegyetemet jelenti, miután a csillagászat tudománya Föníciából indult ki. Átvitt értelemben aranyos feje jelentené a mennyboltozatot csillagaival, tarka teste a földet, kék nyaka a tengereket, és bíborszínű farka a föld felett lebegő levegőt.

Azt hiszem, aki járt Egyiptomban, sokkal egyszerűbb magyarázatra gondolhat, ha ráköszönt az ottani csodálatos naplemente, amikor szinte lángnyelvek csapnak elő a sivatagból a lemerülő napkorong nyomán, olyan terjedelemben s akkora tüzes pompával, hogy még az ember feje fölött is vérvörösre festik az égboltot. A primitív képzeletnek nem kellett messzire mennie azért az elképzelésért, hogy a nap megég a saját tüzében, de másnap ismét új életre kel.

AMIKOR BEKÖSZÖNT A BETEGSÉG

Régi kalendáriumok minden hónapra közöltek verses tanácsokat: mikor kell fürödni, eret vágni, meleg ruhát váltani stb.

Ezeknél a kezdetleges rigmusoknál érdekesebbek a salernói orvosiskolának a XI. századból származó egészségügyi tanácsai. Szinte érthetetlen, hogy az ilyen józan javallatok után a középkori orvostudomány miként kanyarodhatott el a babonaság felé! Erről még szólni fogok; most bemutatok néhány salernói tanácsot, latin nyelvű, középrímes, úgynevezett leoninus verssorokban vannak írva.

Mindjárt a legelső milyen ésszerű:

Si fore vis sanus, ablue saepe manus.

(Ha egészséges akarsz lenni, mosd gyakran a kezed.)

A tanács bölcsességét különösen akkor érzékelhetjük, ha végigtekintünk a következő századok egészségügyi szabályain. Csak egyet ragadok ki közülük. Egy XVII. századbeli francia illemtan szó szerint így ír:

„Néha menjünk el a fürdősökhöz, hogy testünk tiszta legyen; minden harmadnap pedig vegyünk fáradságot magunknak, hogy mandulaszappannal megmossuk a kezünket."

Előkelő körökben ezt a harmadnapos határidőt sem vették komolyan; ez kiviláglik az írással is foglalkozó Navarrai Margit királyné egyik novellájából. Ebben egy nagyúri hölgy enyeleg a lovagjával, s dicsekedve mutatja neki a kezét: lám, nyolc napja nem mosta meg, mégis milyen szép!

Az említett illemtan az arcmosásra is kiterjeszkedik, s a gyermekeket illetően ezt a megdöbbentő tanácsot adja:

„A gyermek arcát és szemét tiszta kendővel kell letörölni, ez leveszi a piszkot, és érintetlenül hagyja a bőr üdeséget. A vízzel mosdás árt a szemnek, az arc érzékennyé válik télen a hideg, nyáron a meleg iránt."

Folytatom a salernói tanácsokat:

Post coenam stabis, aut passus mille meabis.

(Ebéd után állj, avagy ezer lépést járj.)

Ut si nocte levis, sit tibi coena brevis.

(Ha könnyű álmot akarsz, legyen rövid a vacsorád.)

Caseus ille bonus, quem dat avara manus.

(Az a sajt jó, amelyet szűkmarkú kéz ad.)

[Azaz: sajtból megárt a sok.]

Azonban Salerno az alvás idejét is fukarul osztja, s ebben aztán nincs teljesen igaza:

Sex horas dormire sat est juvenique senique.

Septem vix pigro, nulli concedimus octo.

(Hat órai alvás elég fiatalnak és öregnek,

A lustának hetet is alig engedünk, nyolcat senkinek.)

Elég a latin idézetekből. Egy páros hexameter összefoglalja a józan életmódra vonatkozó tanácsokat. Magyarul így hangzik:

Nincsenek orvosaid. Íme, hát én hármat ajánlok:

Vidám kedv, nyugalom s mindig mérsékletes élet.

Csakhogy ezt a tanácsot nem szokták mindig követni, és a betegség mégis beköszönt.

A JAVASASSZONY

Faluhelyen, ahol nem volt orvos, vagy meg akarták a költséget takarítani, elhívták a beteghez a javasasszonyt, a múlt időknek ezt a sötét alakját.

Nemhogy gyógyított volna, inkább meg is tetézte a bajt, sőt volt eset, hogy esztelen rendelvényei éppenséggel útlevelet jelentettek a másvilágra. Egy tüdőgyulladásban szenvedő beteget jégbe hűtött káposztalével itatott meg. A szerencsétlen páciens még abban az órában meghalt. Egy öregembernek valami a szemébe esett, sehogyan sem bírt tőle megszabadulni, elment a javasasszonyhoz. Ez a maga tudományos elméjével úgy okoskodott, hogy ha erős könnyezést idéz elő, a könnyek kimossák az idegen testet. Ennélfogva paprikát fújt az öregember szemébe. Segített is rajta, többé nem zavarta idegen test a látását, mert tökéletesen megvakult.

Hogy fokozza a bizalmat a tudománya iránt, kezelés előtt mindenféle hókuszpókuszokat szokott alkalmazni. Ilyen az úgynevezett hagymázmérés. Hagymázon faluhelyen nemcsak a tífusz értik, hanem minden olyan betegséget, amely főfájással, magas lázzal, olykor önkívületi állapottal jár. A javasasszony szétterjesztette a beteg két karját, és egy madzaggal megmérte. Először keresztben: egyik hüvelykujjától a másikig − azután hosszában: a feje búbjától a sarkáig. A két szál madzagot összehasonlította, s ha a két hossz egyforma volt, vagy csak egy kissé tért el egymástól, akkor közölte, hogy a beteg helyes méretű, vagyis lehet még segíteni rajta. Ha azonban a két madzag közt nagy volt az eltérés, a vállát vonogatta: már késő, nincs segítség. Persze a madzagokat aszerint illesztette össze, amilyen súlyosnak látta a beteg állapotát, hogy a felelősséget elhárítsa magáról.

Volt egy másik praktikája is. Kijelentette, hogy a beteget megigézték. Ilyenkor „vizet kellett vetni”. Ennek ez volt a módja: a tűzhely mögött egy letörött hegyű késsel keresztet karcoltak a földbe, a kereszt fölé vízzel telt edényt tettek, s abba három szem parazsat dobtak. Ebből meg lehetett tudni, hogy az igéző miféle személy volt. Ha két szem parázs süllyedt az edény fenekére − férfi; ha csak egy − asszony. Arról nem szól a javasasszonyi hagyomány, hogy mit kellett gondolni, ha mind a három szemet elnyelte a megbabonázott folyadék. Ez azonban nem volt lényeges, mert maga a varázsrontó eljárás egyetemes hatással biztatott. A javasasszony ugyanis be-

mártotta kisujját a vízbe, végighúzta a beteg homlokán, és elmondta a bűvös igéket.

„Kék szem, fekete szem, kézzel-vízzel lemosom. Ha asszony igézett meg, száradjon el − ha férfi, repedjen meg.”

Az ájtatos könyörgés elrebegése után a beteget a bűvös erejű vízzel megmosták, s a maradékot felloccsantották a háztetőre. Azért nem a földre, mert ha valaki belelép, kiütést kap.

Hát mindez irtóztató ostobaság volt, de éppen azért kellett az egész eljárást az értelmetlenség köntösébe öltöztetni, hogy a beteg keresztül ne lásson a szitán, és titokzatos erőket sejtsen a zagyva vajákolás mögött.

A LEGOLCSÓBB HÁZIORVOS

Sok beteg a javasasszony tiszteletdíját is meg akarta takarítani, és önmagát kezelte, tapasztalt komák és komaasszonyok tanácsai szerint. Ilyenkor két eset volt lehetséges: vagy meggyógyult magától, vagy elpusztult a komaság tapasztalatainak ellenére.

Olvasmányos betegek számára élelmes könyvkiadók orvosi tanácsadó könyvekről gondoskodtak. Valamikor sok kézen kopott ez a kis könyvecske:

„Házi különös orvosságok, mellyek az Orvosok nélkül szűkölködő betegeskedőknek vigasztalására következőképpen a betűk rendje szerint külön-külön Nyomtatásokból és Írásokból szedettek egyben. Nyomtattatott Kolozsvárott. 1761.”

Badarságban egymással vetekedő javallatok foglaltatnak benne az orvosok nélkül szűkölködő, de hozzátehetjük: többnyire orvosiszonyban is szenvedő beteg emberiség számára. Mutatóba néhány annak szóló tanácsot idézek, „béka vagy kígyó akiben vagyon”.

„A lónak tajtékját fehér borba kell keverni, azt inni adni, de akkor fürdőben üljön.”

„Vagy: útifüvet, borostyánt és tyúkganéjt törj egybe, és ezeket együtt borecetben add meginni, megöli benne.”

„Vagy: rókának vérét elegyítsék borba, s melegen adják meginni.”

Mint a címből kitűnik, az ismeretlen szerző nem a saját elméjét szólaltatta meg, hanem tanácsait egyéb „Nyomtatásokból és Írásokból” szedegette össze. Efféle nyomtatások különösen a német könyvpiacon jelentek meg fölös számmal. Rendkívül kapós fércelmények voltak. Egy Odilo Schreger nevű bencés pap írásai 10-12 kiadást is megértek. Egyik könyvének tizenegyedik kiadásából ezeket a közhasznú tanácsokat jegyeztem ki:

„Köszvény ellen végy friss tehéntrágyát, csinálj belőle borogatást, tedd a beteg testrészre.”

„Mérges állat harapása ellen vedd disznónak a szemetjét, oldd fel ecetben, tedd a harapás helyére.”

„Sárgaság ellen végy be éhgyomorra libaszemetet borban.”

E kis ízelítő után következik gólyaszemét, verébpotty, pávahulladék. Majd:

„A legsúlyosabb orrvérzést is elállítja a szamártrágya. Azon frissiben kell a beteg orra alá tartani, de lehet belsőleg is bevenni, mirtuszvirág-szirupban, ha ilyen nincs kéznél, csalánlében. Megszárítva és porrá törve felszívható, mint a tubák − lehet széjjelmállasztani is borban, s az orrot betömni vele.”

Való, hogy az étvágygerjesztő orvosságokért nem kellett a betegnek messzire fáradnia. Baromfiudvar, istálló, disznóól olcsóbb is, mint a patika. Helyet talált még a háziszerek közt a tapló, szénpor, rágott kenyérhéj és természetesen a pókháló, a sebfertőzés legbiztosabb előidézője.

Azonban a beteg akkora sebet is kaphatott, hogy a pókháló marékszámra sem lett volna elegendő tapasztéknak. Erre az esetre így szól az utasítás:

„Hogyan lehet tátongó sebet varrás nélkül összeforrasztani? Mosd ki a sebet borral vagy friss kútvízzel, olvassz fel asztalosenyvet, cseppents egy keveset a sebre, megfelelő nagyságú papirost kenj be enyvvel, és ragaszd a sebre. Erős szer, de biztos hatású.”

Előszavában a szerző így búcsúzik az olvasótól:

Vale, et Deum pro me precare.

(Jó egészséget, és imádkozzál érettem Istennél.)

Nem hinném, hogy a megragasztott olvasók eleget tettek volna a tudós pap kérésének.

Mindezek a „gyógyjavallatok” több száz évvel ezelőtt hangzottak el, amikor a természettudományok még kezdetleges fokon voltak. Mit szóljunk azonban, hogyha a XX. században hasonlóan babonás gyógymódok ajánlásával találkozunk?

Amerika, 1928. január 1. Ekkor járt le egy érdekes pályázat határideje. Egy tudományos társaság 50 000 dollár jutalomdíjat tűzött ki annak, aki a legeredményesebb eljárást ajánlja a rákbetegség ellen. Négyezer pályázó jelentkezett, egytől egyik csodálatra méltó javaslatokkal. Még az ártatlanabbak közül való a borogatás tejben áztatott fügével, valamint főzet a fákon kiütközött gombákból. Türelmes beteg szorongasson egy eleven vakondot a

markában, ez felszívja a bajt, mint a mágnes. Bármely más eleven állatot is hasznos a beteg arcán tartani, de nem szabad tudnia, micsoda állat az. Majd, mintha a javasasszonyok boszorkánykonyhájából rémledeznének elő: varangyot vajban megsütni, és kenőcsöt csinálni belőle, százlábút elporlasztani, és borban bevenni. Jelentkezett a lópatkó-babona is: igyék a beteg abból a vízből, amelyben a kovács egy izzó lópatkót lehűtött. Nem hiányozhatott persze a hetedik gyerek sem, ennek az érintése egykettőre gyógyít.

AMIKOR MÉG AZ ORVOS IS BABONÁS VOLT

Sok régi babona tulajdonképpen a régi orvosi tudomány maradványa. Ami valamikor tudósok hirdette tanításként jutott le a népig, ott az idők változtával is megmaradt, mint a bor seprője megülepszik a palack fenekén.

Kezdem a sort a népi ráolvasásokkal. Nagy múltú néprajzi folyóiratunk, az Ethnographia, ezeket az érdekesebb ráolvasásokat is ismerteti.

Fülfájás ellen vakondtúrás földjét ecettel kell keverni, a fülre tapasztani, és ráolvasni: „Jézus a hegyre mene, és jött az ördög, és fülibe fútt. Jézus monda: eredj a föld alá, fülfájás kövesd őt."

Szembajoknál a kisujjal keresztet kell vetni a beteg szemre, és azt mondani: „Mikor az Úr Jézus Krisztus a földön járt, tüskebokor alá lehajolt, szentséges szemét megszúrta. Mén a boldoságos Szűz Máriához. Szent leheletemet rád bocsátom. (Itt a szemre kell lehelni.) Meggyógyul a szemed. Ámen."

Hályog ellen már jobban meg kell szaporítani a szót:

„Mikor elment Jézus a jeruzsálemi kertbe, megcsapta szemét a száraz szőlőág; előtalálta a boldogságos Szűz Mária. − Ó, szerelmes szent fiam, mi lelte a te szent szemedet? − Megcsapta a száraz szőlőág. − Ó, szerelmes szent fiam, tudok én arról; elmegyek a jeruzsálemi kertbe, szakítok három virágot: a pirosat vérről, a sárgát termésről, a fehéret hályogról. Mikor én azt a három virágot leszakítottam, a te szent szemedről a hályogot lehasítottam."

A vérző sebről is találhatunk itt valamit. Azt már tudjuk, a német könyv mit ajánl. Egy amerikai író könyvéből arról értesülök, hogy náluk rágott bagót szoktak a nyílt sebre tenni. (Csak arról nem szól, hogy a bagót magának a sebesültnek kell-e megrágnia, vagy megteszi idegen rágat is.) A magyar sebkezelés legalább nem fertőz, mert csak ráolvasásból áll. Szövege a következő:

„Három kisasszony ül a patak mellett. Az egyik neve: vér, a másiké: víz, a harmadiké: tűz. Jőve a Szűz Mária, és monda: Menjetek innen, és szállja-

tok az ördög kemencéjébe! Menj innen vér, a szentséges Mária nevében, menj a három kisasszonyhoz, hogy aszaljanak meg!”

A legcifrább ráolvasás köszvény ellen jó:

„Köszvényem van, az gyötör engem, ha nem hetvenhétszer, legalább hatvanhatszor, ha nem hatvanhatszor, legalább ötvenötször, ha nem ötvenötször, legalább negyvennégyszer, ha nem negyvennégyszer, legalább harmincháromszor, ha nem harmincháromszor, legalább huszonkétszer, ha nem huszonkétszer, legalább tizenegyszer, ha nem tizenegyszer, úgy legalább egyszer − Isten nevében egyszer sem!”

A klasszikus ókor orvosa is ráolvasott a betegre; ugyan nem efféle hosszú karattyolásokkal, inkább rövid, de hasonlóan értelmetlen, „bűvös erejű” igékke1. Híresek voltak az úgynevezett epheszoszi szavak: ezek Diana epheszoszi templomában voltak a görög istennő koronájába vésve. „Rettenetes” hangzásuk volt: *Aszkion, Kataszkion, Tetrax, Damnameneosz, Aiszion.* A betegség démonát voltak hivatva elkergetni.

Hasonló démonkergető hit sugallta a római orvos varázsmondásait. Ficamok kezelésénél használta a „legfélelmetesebbet”:

Daries, dardaries, astaturies, huat, huat huat ista pista sista, damiabo damna castra et luxato.

Hátborzongató.

A GYÓGYÍTÓ AMULETT

Egyik leghírhedtebb bűvös szó volt az abrakadabra.

Egy római orvos agyalta ki; láz ellen alkalmazták, de az értelmét senki sem ismeri. Ilyen formában írták hártyára vagy táblácskára, s nyakba akasztva, amulettként hordták.

a b r a k a d a b r a
a b r a k a d a b r
a b r a k a d a b
a b r a k a d a
a b r a k a d
a b r a k a
a b r a k
a b r a
a b r
a b
a

Úgy látszik, a ropogós hangzású műszót részint tökéletes badarsága avatta varázserejűvé, részint az a bűvös tulajdonsága, hogy a legalsó betűtől jobbra felfelé ugyanaz a bolond szó vigyorog az olvasóra. Az volt a feladata, hogy amilyen mértékben fogynak a betűi, ugyanolyan arányban csökkentse a lázat. Az emberi butaság azonban nem csökkent hasonló arányban, mert az abrakadabrát még a középkori orvosok is használták. Sőt a formulákat gyarapították is saját elmeszüleményeikkel. Nyavalyatörés ellen ezt az értelmetlen feliratú cédulát rendelték:

Callen dan dant

Dan dant callen

Dant callen dan.

A fogfájás démonának e szavak nyilallhattak a fogába:

Galbes galba galdes galdat.

Akit veszettségre gyanús kutya harapott meg, hogy ki ne törjön rajta a baj, ilyen amulettet kellett hordania:

Ira bira lira pira.

Avagy:

Hax pax max,

Deus adimax.

Ez legalább emlékeztet a kutyaugatásra. Megijed tőle a démon is, a kutya is.

A SZÁMVARÁZS

Ősrégi hit volt az is, hogy nemcsak a szavaknak van bűvös erejük, hanem a számoknak is. Nem mehetek végig az egész számsoron s az egyes számokhoz fűzött babonákon, kiválasztom a hetes számot, arra való tekintettel, hogy már szóltam a hetedik gyerekről.

A hetes szám bűvös erejét efféle meggyőző erejű adatok bizonyítják:

Isten a világot 7 nap alatt teremtette, beleértve a hetedik, pihenőnapot. A mi időszámításunk is hetekre osztja az esztendőt, a hetedik nap a pihenésé. Mózes 7 napig volt a Sinai hegyén. Salamon király temploma 7 évig épült, az állatok hetesével vonultak be Noé bárkájába.

A miatyánkban 7 kérelem foglaltatik, a keresztény vallás 7 szentséget és ezzel szemben 7 főbűnt ismer. A klasszikus ókor is tisztelte a hetes számot: a méd királyok székhelye 7, más-más színű fallal volt körülvéve; Apolló lantján 7 húr volt; a világnak 7 csodás alkotását tartották számon, és 7 görög bölcset ismertek. − A gyermeknek a hetedik hónapban jön meg az első foga; a huszonegyedikben, vagyis a hetes szorzatában kezd el beszélni, hetedik évében hull ki a legelső foga, huszonegyedik évében férfivá lesz, a negyvenkettedikben pedig erői megszűnnek gyarapodni.

Legveszedelmesebb a hatvanharmadik életév, ez két nagy értékű szám, a 7 és 9 szorzatából keletkezik. Általában a hetes szám szorzatai az ember életében szerencsétlen fordulatokat szoktak jelenteni.

A babona a páratlan számokat szereti. Trónörökösök születésekor százegyet ágyúztak, nem százat. A legszebb keleti mesegyűjtemény, az Ezeregyéjszaka átugrotta a kerek ezret.

Főképpen keleti szokás, ott ha valaki, mondjuk ezer rúpiát akar kölcsönvenni, ezeregyet kér, s a kötelezvényt is ennyiről állítják ki. Még a botbüntetésekbe is beleszólt a páratlan számok babonája: az ószövetségi írások szerint a bűnösre 40 helyett 39-et vágtak — a régi hindu törvény is megkerülte a 100-at, és 101-et utalt ki a megcsapandónak.

A számok bűvös erejébe vetett hit megmagyarázza, miért alkalmazta az orvosi babona a számokból összeállított, úgynevezett mágikus négyszögeket. A kis kockákba írt számokat akár vízszintes, akár függőleges sorban, akár átlós irányban adjuk össze, az eredmény mindig ugyanannyi lesz. Ez a bűvös tulajdonságuk teszi őket alkalmassá arra, hogy elűzzék a betegséget okozó gonosz lelket. Ez a kocka például az 1-9-ig terjedő számokat rendezi el úgy, hogy minden irányban 15 legyen az eredmény.

4	3	8
9	5	1
2	7	6

Van még ennél is különb. Úgy hívják: Jupiter-kocka:

16	3	2	13

5	10	11	8
9	6	7	12
4	15	14	1

A négy vízszintes, négy függőleges és két átlósan futó számsor összege mindig 34. Adjuk össze a négy sarokszámot: 16, 13, 4, 1 − megint előmosolyog a 34. Még ez sem elég. Osszuk fel az egész négyszöget négy kis négyszögre és mindig a betegségkergető 34 örvendeztet meg:

16	3
5	10

9	6
4	15

2	13
11	8

7	12
14	1

Ha még tovább vizsgálgatjuk a csodálatos négyszöget, kiderül, hogy ugyanazon eredmény van elrejtve a belső négyszögben is. Sőt, itt se álljunk meg, adjuk össze a felső belső és alsó belső, valamint a bal belső és jobb belső számokat: újra meg újra előbukkan a varázslatos 34!

A SATOR-AMULETT

Évszázadokig megfejthetetlen titok volt az úgynevezett Sator-négyszög szavainak az értelme, mégis a legkedveltebb amulettként viselték mindenféle betegség ellen.

Íme, a mágikus négyszög:

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A

R	O	T	A	S

Négy irányban lehet olvasni a sorok egymásutánját, s mindig ugyanazok a szavak kerülnek ki:

SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS

balról jobbra, jobbról balra, felülről lefelé, alulról felfelé. Tudós férfiak egész tömege törte a fejét, hogy a latinosan hangzó szavak értelmét kiderítse. Egyik magyarázat szerint: „A magvető Arepo erőlködve tartja a kereket (vagyis a boronát).” Ennek azt vetették ellene, hogy maga a magyarázat is erőlködik. Már ugyan miért jelentené az „Arepo” valakinek a nevét? Nincs ennek semmi alapja. Tulajdonképpen csak három szóban kellene az értelmet keresni: *Sator opera tenet.* Vagyis a magvető megkapja munkájának eredményét. Az „arepo” és „rotas” szavak csupán megfordítottjai az „opera” és „sátor” szavaknak s azért kellett őket beiktatni, hogy a négyszög sikerüljön.

Akadtak még olyan bonyolult fejtegetések is, amelyek kiegészítették a rejtelmes szavakat, és erre az értelmezésre lyukadtak ki: „A nagy magvető, vagyis a Teremtő, kezében tartja az embernek nevezett agyagedényeket, valamint a kerék gépezetének minden rugóját.”

Valamennyi értelmezést azonban sutba lehetett dobni, amikor híre jött, hogy ugyanilyen feliratokat találtak Olaszország néhány ókeresztény eredetű templomában. Tehát a szavak értelmét az őskeresztény világban kell keresni!

Ezen az alapon sikerült is kideríteni, hogy a rejtélyes négyszög a katakombákban rejtőző, üldözött keresztények titkos jelvénye volt. Kellő sorrendben, kellő alakban helyezve el a négyszög betűit, így alakulnak szavakká:

A
✶
P
A
T
E
R
A ✶ P A T E R N O S T E R ✶ O
O
S

T
E
R
✶
O

Tehát a miatyánk két kezdőszava latinul, kereszt alakjaiban, s a kereszt két szárának elején és végén az A és O betűk, vagyis a görög betűsor első és végső betűje: az alfa és omega. Jelentésük a Kezdet és a Vég, vagyis utalás az Isten mindenvoltára.

A négyszög tehát nem volt egyéb, mint egy hallatlan agymunkával összemesterkedett betűjáték, amelynek valódi lényege a betűkereszt. Ennek a rejtett keresztnek segítségével ismerték fel egymást a bujkálásra kényszerült üldözöttek. A latin hangzású varázsigék arra valók voltak, hogy az üldözőket megtévesszék.

A BETEGSÉG ÁTRUHÁZÁSA

A régi orvostudománynak fontos tantétele volt a gyógyítás átruházás útján. Lehet átruházni növényre, állatra a betegséget, de lehet emberre is. Még a XVIII. század elején is rendületlenül hittek benne.

Derék tudósunk, Pápai Páriz Ferenc, miután a helvéciai (svájci) egyetemeken elsajátította az orvosi tudományokat, kiadta *Pax corporis* című híres munkáját. A címlapon elmondja, hogy részben élő tudósok tanításaiból, részben a régiek írásaiból vette az anyagát − tehát ha furcsa dolgokra is akadni a könyvben, azokat nem ő találta ki, külföldről telepítette át. Az átruházás hiedelmére vonatkozik, amit például kólika ellen ajánl:

„Kösenek a beteg hasára gyenge kutyakölykeket, mellyek emiatt maguk is megkólikásodnak és elvesznek. Vagy eleven récének a hasát mellesszék meg, és tegyék az hasára.”

Ismerek egy külföldi adatot elmebetegség kezeléséről. Egy fekete kakas hátulját megkopasztották, a kakast ráültették a beteg fejére, és befogták a csőrét. Az volt az elgondolás, hogy a kakas, miután csőrét befogták, nem jut levegőhöz, és kénytelen alulról lélegzeni. Ezáltal a betegséget magához szívja, s ha a kakas megbolondul − hát annyi baj legyen!

A tetszetős átruházási elméletet a nép is átvette. Néprajzi folyóiratunk ilyen példákkal szolgál:

„A beteg ember elmegy a bodzafához, és így szólítja meg: »Jó napot, bodzafa? Vendéget hoztam neked, hideglelést, itt egyen meg a fene vele együtt, terád hagyom, többé vissza se nézek«."

Leggyakrabban a beteg testével érintkező rongyokat szokták fákra akasztani, hogy a fa vegye át a betegséget. Fejfájásnál ecetes borogatást kap a beteg a homlokára, ezt másnap napkelte előtt felköti egy fára, és ráolvas: *Péter mondá: fejem fáj. Jézus mondá: nem fáj többé.* Ennek változata: a rongyot azért kötik a fára, hogy aki leoldja, vegye át a bajt. Ilyen jámbor céllal történik az öntés is; a beteg mosdó- és fürdővizét kiöntik az útra, aki belelép, átveszi a betegséget.

Néha meglep a hasonlatosság, ahogyan földrajzilag egymástól nagy távolságokra eső országokban élnek a babonával. Az Egyesült Államok némely vidékén, ha valakinek árpa nő a szemén, megdörzsöli három darab kaviccsal, ezeket egy pénztárcába rejti, s a tárcát kiteszi az utcára: ott azután valaki bizonyára meglátja és felveszi. A kísérő versike így szól: *Árpa, árpa, múlj el már − kapja meg, ki erre jár.* A franciaországi Poitouban az, akinek szemölcsei keletkeztek, annyi kavicsot dug egy pénztárcába, ahány szemölcse van, s a tárcát kiteszi az utcára; aki felveszi, a szemölcsök ráragadnak. Más eset a francia Normandiából: feltűnt, hogy egy parasztasszony a templomban a szenteltvíztartóba bedobott egy sout, azaz egy garast. Figyelmeztették, hogy van persely is, miért nem abba dobta? „Nem, nekem szemölcsöm van, s hogy szabaduljak tőle? Az a módja, hogy garast dobok a szenteltvízbe." „Mit imádkozik mellé?" „Csak annyit, hogy aki a garast kiveszi, vegye át a szemölcsömet is."

KÜLÖNÖS ORVOSSÁGOK

Gazdag betegnek a régi orvos nem ajánlhatta az elhullatott állati balzsamokat. Ezekkel csak a szegényeket gyógyították. Gazdagoknak olyan gyógyszereket kellett rendelni, amelyeket ritkaságuk vagy drágaságuk tett méltóvá az előkelő betegek számára. Ilyen volt a víziló fogából s az elefánt agyarából készített kaparék, a krokodil gyomrában talált kő, a malakkai sündisznó epehólyagjából származó golyóbis, a skorpióolaj s legfőképpen a nagy hírű csodaszer: a viperahús. Ennek az emléke a mai napig fennmaradt. A húsát kenyértésztával keverték, és apró pogácsákat gyúrtak belőle; az ilyen pogácsának trochiscus volt a neve. Aki árulta, trochista volt; ebből származott a mai drogista. Mennél drágább volt az orvosság, annál szívesebben fizette meg a gazdag beteg. Kedvelt gyógyszer volt az aranypénzekről lereszelt por, ezt édes borban vették be. Igazgyöngyreszelékből pépeket

és szirupokat készítettek, sőt nagy értékű drágaköveket is volt szívük porrá zúzni és a beteggel lenyeletni. Egy régi gyógyszerkönyvben „pannóniai por” elnevezésű orvosságra akadtam, ezeket az alkatrészeket kellett hozzá elegyíteni: keleti igazgyöngy, fehér és vörös korall, smaragd, zafir, rubin, s tetejükbe 24 lemez tiszta aranyfüst!

Persze a patikáriusok, többnyire összeszűrve a levet az orvossal, alaposan visszaéltek a gyógyulást keresők hiszékenységével. Nem valószínű, hogy a Nílus völgyéből hozattak volna vízilófogat, amikor megtette egy lerágott hazai sonkacsont is. Néha példátlanul vakmerően csaltak. Paracelsus élettörténetéből tudjuk, hogy a bázeli gyógyszerészek bizonyos piócáknak darabját hat aranyárt árulták, azzal az indokolással, hogy a piócákat heteken át igazgyöngyoldattal hizlalták.

Szerényebb orvosságok készültek a hazai növényekből. Volt egy sajátságos középkori tantétel, az úgynevezett szignatúrákról. Ez úgy szólt, hogy a világ teremtője egyes növényeknek már a külső formájával is figyelmezteti az embert, hogy mely betegségeknek a gyógyszerét; tartalmazzák. Így a dió az emberi fejet példázza, mert a dióhéj hasonlít a koponyacsonthoz, a dióbél pedig az agyhártyával burkolt agyvelőhöz, ennélfogva gyógyító ereje van a fej minden betegségében. A geránium (gólyaorr) szája a singcsonthoz hasonlít, tehát szárítva és megőrölve csonttörések esetében jó. A pulmonaria (tüdőfű) tőleveleinek tüdő formája alapján tüdőbajokat volt hívatva gyógyítani. Az úgynevezett kígyófű virága a kígyó sziszegő szájához hasonlít, ennélfogva a kígyómarás ellenszere volt. Fákon nőtt gomba daganatokat gyógyít. A vére hulló fecskefű nevű növényt bárhol megtörik, sárga nedvet ereszt, tehát teljesen nyilvánvaló, hogy a Teremtő a sárgaság gyógyítására szánta. Szőrös levelű növények megszüntetik a kopaszságot; szeplősek a szeplőket. (Az elméletet alkalmazták az állatvilágra is. Nagy fülű állatok húsa jó a süketség ellen; éles látásúaké javítja a rövidlátást, jó futóké a sántákon segít stb.)

LÁTOGATÁS A RÉGI PATIKÁBAN

A régi gyógyszerésznek alkalmazkodnia kellett az akkori gyógyszerkönyvekhez, ennélfogva a legcsodálatosabb orvosságokat tartotta raktáron. Ilyen különlegességek sorakoztak fel az üveges szekrények polcain:

Bakkecskevér, oldalfájások ellen.

Rókatüdő ecetben párolva, bors között eltéve, köhögés, valamint általában tüdőbajok ellen.

Rókamáj, asztma ellen.

Rókazsír, reszketegség esetében.

Medvezsír, fülbaj ellen.

Skorpióolaj a skorpiócsípés mérgét oszlatja el. Az állatot egyszerűen olajba kell dobni, és benne hagyni. Az olaj a skorpió mérgét átveszi.

Marmotazsírral fájós derekat kell kenegetni.

Rákszem, vagyis a rák gyomrában található kő, kólika esetében hasznos, de hamisították, különösen Hollandiában, ahol ócska tajtékpipából faragták ki.

Hát még a változatos olajok!

Békaolaj, álmatlanság ellen.

Gyíkolaj, jó hajnövesztő szer.

Fecskeolaj. A fecskék dióolajban főzendők meg. Erősíti az idegeket.

Pókolaj. Hatvan darab kövér pók kell hozzá. Láz ellen segít.

Hangyavíz. Két marék kövér hangyát kell mozsárban összezúzni, forró olajban kifőzni. Élénkíti az elmét.

Közlök egy példát arra is, milyen nevezetes alkatrészeket írt elő a nyilván hangyavízzel élénkített elméjű középkor végi orvos, amikor istenigazában meglódult a lúdtolla.

Vedd a következőket:

Preparált földi giliszta,

gólya szíve és mája,

vízilófog-kaparék,

pávaszemét,

naspolya,

pontykő (a ponty szemében található félhold alakú kő),

porrá égetett vakond;

hódmirigy,

jávorszarvas agancsa és patája,

farkasszív,

hársfavirág.

Bármi bolondot hirdetett is a hivatalos tudomány, tilos volt minden ellenvélemény. Bírálat, tagadás eretnekségszámba ment. A katedrás bölcsességnek volt azonban egy ősi ellensége: a népi tréfa. Ez, ha csak szerét ejthette, csípett egyet a nagyképű társaságon.

Ilyen fullánkos történetet mond el a Till Eulenspiegelnek, a hálósipkás polgárokat vérig bosszantó furfangos parasztfiúnak kalandjairól szóló német népkönyv.

Erfurtban az ottani egyetem tanári karába kötött bele. Többet tud ő minden professzornál − mondta −, mert ő még a szamarat is megtanítja olvasni. Bizonyságot is tett róla. Egy nagy alakú, vaskos, öreg könyvnek a lapjai kö-

zé zabszemeket szórt, s eléje állított egy szamarat. Ez persze nekilátott az abrakolásnak, nyelvével forgatni kezdte a lapokat, s közben el is bődült: i-á! „No, lássák − diadalmaskodott a fiú −, két betűt már tud!” De sietett is kifelé Erfurtból, s azt az üzenetet hagyta hátra, hogy többre már nem vállalkozhatik, mert igen verejtékes munka tenne minden erfurti szamarat megokosítani.

Egy 1582-ben megjelent, *Ambraser Liederbuch* című tréfagyűjtemény ezekkel a vaskos humorú receptekkel döfködi a nagyérdemű orvosi rendet:

„Vedd: az égbojtozat kékjét. Egy öreg híd zörgését. Szúnyog haját. Egy icce trombitahangot, öt rozsdás patkót. Kilenc kaszahegyet, borsdarálóban köszörülve. Vadászgerelynek a levét, öreg szemétvilla beleit. Egy lat madárdalt. Egy lat harangzúgást. Egy lat barátcsuklyát. Rakd mind egy üvegmozsárba, törd össze rókafarkkal, tedd viasztégelybe, s három óra hosszat erős tűzön olvaszd össze kenőccsé, keverj hozzá egy darab meg nem égett hamut, rőfnyi hosszút, hüvelyknyi széleset. Be kell vele a derekat dörzsölni. Bevált szer fejfájás ellen, ha előttevaló este sokat ittál.”

Más recept:

„Végy: 1 icce kacsatejet, 1 icce libaizzadságot, 1 kanna szelet, 1 lat becsinált abrakos tarisznyát, amely három évig hevert a szemétdombon. Ezeket jól keverd össze, és szűrd át egy deszkán, amely 3-4 rőf vastag. Mielőtt használod, eredj egy öreg fürdőbe, ahol legalább hat esztendeje nem fűtöttek, ott izzadd ki magad, azután feküdj ki karácsony napján a meleg napra, és kend be a kenőccsel a hasadat a hátad közepén. Aludj egy-két óráig, addig, amíg én felkeltelek, azután jó melegen takarózz be egy öreg hálóval. Ha mindezek dacára se múlnék el a fejfájásod, köttess hurkot a nyakadra, nehogy a fejfájás leszálljon a hasadba. De ezt nem állja ki mindenki, sokan belehalnak.”

AZ EREKLYE IS GYÓGYÍT

A pogány világ összeomlása után az orvostudomány a kolostorokba menekült. A szerzetesek átmentették Hippokratész, Galenus és a többi nagy ókori orvos hagyatékát, sőt azoknak a csodaszereit meg is szaporították a maguk kellékeivel. Az orvosi tudományba bevonultak a szentek ereklyéi mint gyógyító tényezők. A nép szívesen fogadta az újszerű babonákat, fölös hitszomját is kielégítette velük, s az ereklyékkel való gyógyítás éppúgy elharapózott, mint maga a ragály, amelyet meg akartak szüntetni vele. Legtöbbet vártak persze a vértanúnak vagy szentnek a földi maradványaitól. Ha ilyen nem került elő, elég volt akármilyen tárgy vagy ruhadarab, ami éle-

tükben érintkezett velük, és magába szívta a gyógyító erőt. Ez állt mindarra, ami a szent sírjával érintkezett, mert ebből is áradt a gyógyító erő.

Sőt akadt még furcsább babona is. Bizonyos szentek sírjából − mondták − akkora természetfölötti erő sugárzik ki, hogy ha a sírra egy kendőcskét tesznek, s egy ideig rajta hagyják, a kendő súlya meggyarapodik, s a súlytöbbletet rendes mérleggel le lehet mérni. Hercegek, fejedelmek is elküldték a kendőjüket gyógyerőszívásra. Egy germán király fia súlyosan megbetegedett, az orvosok nem tudtak okosabbat tanácsolni, mint hogy folyamodjék segítségért toursi Szent Márton sírjához. Követeket küldtek tehát Toursba, ezek a királyfi selyemkendőjét hivatalosan lemérték, azután hivatalosan elhelyezték a szent sírján. A követek érezték a felelősség terhét, s nehogy csalás történhessék, egész éjjel ott virrasztottak a sír mellett, térdepelve, imádkozva. Másnap reggel kellő ellenőrzés mellett levették a sírról a kendőt, mérlegre tették és − csodák csodája! − a kendő oly súlyos lett a beléje áradt gyógyító erőtől, hogy lenyomta a serpenyőt, s az ellensúly tányérja oly mértékben emelkedett, hogy a mérleg nyelve már nem is tudta a súlytöbbletet kimutatni. − Álmában sem mert volna senki a nyilvánvaló csalásra gondolni, ami pedig igen egyszerűen mehetett végbe: nehezéket csempésztek a serpenyő alá.

Különösen kedvelt szer volt még a sírkaparék. A szent sírkövét lereszelték, s a port vízben vagy borban bevették. Sőt megitta a beteg azt a vizet is, amellyel a szent sírját vagy a tiszteletére rendelt oltárt lemosták. És ivott még egyebet is: megszerezte a szentek oltáránál égetett viaszgyertyák elkormosodott kanócát, elporlasztotta, italába keverte, felhajtotta.

A KERESZTÉNY TUDOMÁNY TÁRSASÁGA

Nagy utat tett meg az orvosi tudomány, amíg mai magaslatáig feljutott. Nemcsak beteget kellett gyógyítania – meg kellett küzdenie a babonák ragályával is. A lángelméknek hosszú sora harcolt és szenvedett, amíg utat törhetett a sötétség országából a világosságba.

És íme, a tudományos világnak ámulva kell tapasztalnia, hogy a ráolvasás babonája ma sem pusztult el, él és virágzik Amerikában. Csak annyiban változott a formája, hogy szabályszerű imádsággal olvasnak rá a betegre.

Ez történik a *Christian Science Society*, azaz a Keresztény Tudomány Társasága nevű felekezet kebelében. Alapítója egy Mary Baker-Eddy nevű modern prófétanő volt (1821-1910), s hihetetlenül elterjedt az Egyesült Államokban. Az úgynevezett „jó társaság” úgyszólván kötelező divattá tette meg.

1875-ben jelent meg *Tudomány és egészség* című könyve, amely tanításait tartalmazza. Ez a velejük: anyag magában véve, külön nem létezik; amit mi annak nevezünk, csak káprázat. Ebből következik, hogy betegség sem létezik, mert amit mi annak hiszünk, nem egyéb érzéki csalódásnál. Lehetetlen, hogy a betegségeket Isten szabadította volna a világra, mert ő az embert saját képére teremtette, s mivel ő sohasem beteg, képmása sem lehet az. Isten végtelenül jó, nem mondhat ellent saját magának. Ha a betegség tőle származnék, örülnünk kellene neki, mint az egészségnek. − Vagyis az új tan épp az ellenkezője annak a réginek, hogy sokszor a haragos Úristen zúdítja a világra a betegséget. Mark Twain, a prófétanő legharciasabb ellenfele, azt írta a zavaros locsogásról, hogy eszerint egy daganat a lábamon csak a képzeletemben létezik, az okozott fájdalom szintén csak képzeletbeli; sőt ha tovább követjük a prófétanő észjárását, a lábam is csak káprázat szülötte, s az egész ember, az egész világ, mind csak képzeletbeli. Mindössze a dollárok nem képzeletbeliek, amelyek Baker Eddy asszony bankszámlájára befolytak, s amelyekből hárommillió dollár magánvagyonra tett szert,

Bevételi forrásai ezek voltak: egy napilap, amely több százezer példányban jelent meg. Ennek előfizetési és hirdetési díjai. Felvilágosító füzetek milliói. Tagsági jelvények. A prófétanő hiteles fényképe, darabja öt dollárért. Kegyeleti tárgyak, például ezüstkanalak a prófétanő arcképével. Végül a hívek önkéntes adományai, újévi és karácsonyi ajándékok, egyebek közt egy gyémántokból kirakott nagy kereszt, egy vagyont érő hermelinköpeny − és dollárok, megint dollárok. Úgy megvadultak a hívek, hogy Baker-Eddy asszonyt éppenséggel Jézus Krisztushoz hasonlították.

A betegségek kezelése így történik:

A hivők összegyülekeznek, bevezetésül zsoltárokat énekelnek, majd két tanítvány részleteket olvas fel a két szent könyvből − tudniillik a *Bibliá*ból és a *Tudomány és egészség*ből, amely több mint négyszáz kiadást ért meg, s szerzőjének példányonként egy dollár tiszteletdíjat hozott. A felolvasott részleteket összehangolják egymással, és ezáltal a hívek útbaigazítást kapnak, hogy mely betegség ellen mely imádság használ. Az ima hatására a káros képzetek eloszlanak, vagyis a betegség megsemmisül.

Mark Twain úgy foglalta össze véleményét az új tanról, hogy ez az együgyűek tudománya, miután pedig együgyűek milliószámra találhatók, a Keresztény Tudomány elterjedése érthető.

A betegek imarendelésre templomokban jelentkeznek. Van egy olyan templomuk is Bostonban, amely párját ritkítja az egész világon. Pénz nem számít − mondták az egészséges pénztárcájú betegek, összeadták a szükséges milliókat, és felépült a világ legcsodálatosabb temploma. Homlokzatán − templomi épületnél szokatlanul − ez a felirat díszeleg: „Szeretett tanítónk,

tisztelendő Baker-Eddy Mary, a Keresztény Tudomány alapítója tiszteletére". Belsejében ötezer ülőhely van, a falakon kegyes feliratok olvashatók a két evangéliumból, tudniillik a Bibliából és a prófétanő könyvéből. Az ablakok üvegfestményei is őt ábrázolják, életének különféle szakaszaiban, feje fölött a betlehemi csillag. A szentély − a hívek „Mary anya szobájának" nevezték − ónix− és márványdíszes szoba: itt tartózkodott ő, amikor a templomot meglátogatta, örökmécses ég benne: ez jelképezi a Keresztény Tudomány örökkévalóságát.

Azonban Mary anya betegei végre is meghaltak. Erre nézve a prófétaasszony egyszerűen kijelentette, hogy ez csak álhalál. Semmi bizonyíték sincs arra, hogy az embernek valóban meg kell halnia. A Keresztény Tudomány ma még csak a kezdet kezdetén van, ha a századok folyamán az emberiség teljesen megérett rá, a betegségről és halálról alkotott káros képzetek is el fognak tűnni, és halhatatlanok leszünk − mondotta.

Egyelőre ő maga is meghalt, nyolcvankilenc éves korában.

A CSILLAGMEZŐK HASZONBÉRLŐI

Év végén, év elején nyugaton ma is megszólalnak a hivatásos jövendőmondók, köztük azok is, akik a csillagfronton véghezvitt kémszemléjükről számolnak be.

Az idő tehervonatán cammogó egyszerű polgár álmélkodó csodálkozással tekint fel ezekre a kivételes képességekkel megáldott emberekre, akik úgyszólván kibérlik a mennyei csillagmezőket, betakarítják a termést, és a december-januári cséplés eredményét jóskönyvek és horoszkópok alakjában dobják az emberi hiszékenységi piacra.

1938 tavaszán egy francia csillagásznak a könyve olyan ragyogó pályát futott meg, akár a meteor − illő hasonlattal élve. Mert nem kevesebb foglaltatott volna a jóskönyvben, mint az, hogy a szerző a csillagok járásából még 1937 nyarán megjövendölte: 1938. március 10-én Németország be fogja kebelezni Ausztriát. Ilyen pontos jövendőmondás csakugyan alig fordult még elő a horoszkópok krónikáiban. Az újságok hasábos cikkeket írtak róla, s a szájról szájra lebbenő hír színtiszta igazság gyanánt adta tovább a jövőbe látás csalhatatlan példáját.

Sajnos, a hírhordás megint régi, rossz szokását követte. Kiragadott egy sok íves könyvből egyetlen mondatot, ezt beleharsogta a reklám nagyító hangszórójába, s az összefüggésekről, a könyv egyéb tartalmáról mélységesen hallgatott. Márpedig aki futó pillantás helyett végig is olvassa a könyvet, a híres jövendölést a mondott fogalmazásban ugyan meg nem találja.

Annyi igaz, hogy a jós 1938. március 10-ét valóban kritikus nap gyanánt jelölte meg. Azt írta róla, hogy ennek a napnak az egész világra kiterjedő hatása lesz; érinteni fogja Franciaországot, Angliát, Ausztriát, Itáliát.

Így, egymagában, ez bizony meghökkentő és gondolkozóba ejtő jövőbe látásra vallana. De ha tovább forgatjuk a könyv lapjait, egyéb ezzel összefüggő jósmondattal is találkozunk. Ausztriáról beszélve, a jós szerző ekként magyarázza a kritikus napot:

„Feltétlenül szükséges Ausztria átszervezése, hogy megmentse az országot. ‚Március 10-e azonban nem az osztrák köztársaságot fogja érinteni. Az események Ausztrián kívül fognak lezajlani. Úgy találtuk (ti. a csillagokban), hogy Danzigban s visszahatásképpen Csehszlovákiában következnek be. Március 13-án a bécsi kormány is megérzi ezt az eseményt."

Ha ezt elolvasták volna a hír-megafon kezelői, talán halkabbra lágyították volna a hangját.

A csillagok állásából még sok egyéb titkot is megtudott a magasságok vándoraira leselkedő szerző. Például Spanyolországot királlyal ajándékozta meg. Párizst megnyugtatta: a meghosszabbított világkiállítást 1938-ban siker fogja kísérni. Arról nem tehetett a jós, hogy a kiállítást 1938-ra egyáltalában nem vitték át. Ha átvitték volna, siker lett volna.

Vagyis ha a józan ész nappali világosságánál vesszük szemügyre a reklám csillogó szentjánosbogarát, mindössze egy kis szürke, hideg hírkukac vonaglik elénk. Az a bizonyos március 10-e. Magyarázata könnyű: a szerző erre a napra egyszerűen ráhibázott. Százával sorolt fel még napokat, amelyek kritikusak lesznek erre meg arra az országra, erre vagy arra a politikusra nézve. Egyetlenegy sem vált be, s ez a találat értékét teljesen lerontja.

A magyar közmondás így szól: *Vak tyúk is talál szemet.*

Mégsem gondoltam rosszat a párizsi csillagászról, hiszen a tudós is tévedhet. Meg kell becsülni az új tudomány fejlesztésére igyekvő minden önzetlen törekvést, még ha botlás és tévedés lassítja is a haladást.

Azonban a könyv utolsó oldalán érdekes hirdetés csalétkében akad meg az olvasó szeme. Az foglaltatik benne, hogy a csillagász engedett hívei unszolásának, és megnyitotta tanácsadó irodáját. Aki beküldi születésének pontos adatait és 200 frankot, megkapja a reá vonatkozó horoszkópot, és választ három tetszés szerinti kérdésre. 600 frank ellenében értesülhet a következő esztendőben várható fontosabb eseményekről; akinek pedig van szíve, és 1000 frankot tesz postára, egész életére vonatkozó részletes tájékoztatással fog kiokosíttatni. Az iroda tanáccsal szolgál az emberi élet minden fordulatánál, 150 franktól 1000-ig terjedő pénzküldemények ellenében. Legolcsóbb a pályaválasztási tanács; alig valamivel drágább a házasságkötés körüli irányítás. Kinek ne érne meg 300 frankot, ha ennek fejében hosszú

esztendők házi boldogsága mosolyog feléje? És bolond ember mulasztja csak el a hallatlanul kedvező alkalmat, hogy potom 500 frankért megtudhassa, mikor fogjon valamely vállalkozásba, mikor kössön szerződéseket, és mikor induljon üzleti útra.

Tehát a világhírű asztrológus nem annyira a tudomány érdekében önzetlenül verejtékező tudós, mint inkább égy jól jövedelmező csillagforgalmi iroda tulajdonosa. Jellemző, hogy forgalmának még a sorozatos felsülések sem ártottak. A csillagkörökben járatos férfiú annak idején megcsinálta VIII. Edward király horoszkópját, s abba természetesen beillesztette a koronázás időpontját is, amikor persze a volt király már mint windsori herceg élte magánéletét. A csekély melléhibázás nem zavarta a horoszkópgyárost. Könyvében egyszerűen kijelentette, hogy a csillagok közölték ugyan vele a trónváltozást, de igen magas rangú körök kérelme, valamint kiadójának határozott tilalma folytán kénytelen volt titkot tartani.

A csillagjósipar leghatalmasabban az Amerikai Egyesült Államokban lendült fel. Területén 1935-ben − kerek szám − kétszázötvenezer hivatásos jövendőmondó működött. A New York-iak egyesületbe is tömörültek, s kérvénnyel fordultak a hátósághoz, hogy állítson ki a tagok számára szabályszerű iparűzési engedélyt. A kérelmet elutasították. Ebben legnagyobb része volt MacAdoo New York-i főbírónak, aki hivatalos véleményét eképpen foglalta írásba:

„A jövendőmondás csak arra alkalmas, hogy viszályt szítson a családban, téves utakra vezessen hiszékeny embereket a mindennapi életben, gyanússá tegye egyik embert a másik előtt − egyszóval nem más, mint elejétől végig humbug. Nincsen semmi különbség a pompázatosan fellépő csillagjós és a közönséges cigányasszony között.”

Magát az elvadult reklámot az amerikai törvények szerint nem lehet megtiltani. A rádió magántársulatoknak a tulajdona, s közzéharsog akármilyen hirdetést, csak fizessék meg jól. Megtörtént, hogy egy Adams nevű „asztrológa” rádióhirdetésére egy év alatt 1 300 000 érdeklődő jelentkezett. Egy magát Dolores néven kínáló csillagfejtő asszonyságtól másfél millió rádióhallgató kért véleményt. Arra is volt eset, hogy egy csillagjós 11 héten belül százezer levelet kapott, közülük negyvenezer meg is volt bélelve 1-4 dollár értékű bankócédulával. Majdnem hihetetlen az a statisztikai adat, hogy az amerikai közönség évente nem kevesebb, mint 125 millió dollárral adózott az emberi hiszékenység vámszedőinek.

Az amerikai tudományos irodalom szomorodottan állapítja meg, hogy ámbár náluk épültek fel a világ legnagyobb szabású csillagvizsgáló intézetei, a nagy tömeg mégsem a valódi tudomány iránt érdeklődik, hanem megbabonázott szédülettel veti magát a szélhámosok hálójába. Sajátságos módon

az elkábított százezrek nem tudják, vagy talán nem is akarják megérteni, hogy mindez csak üzlet. Üzlet a napilapok és magazinok csillagászati rovata, üzlet a csillagjóslás titkaira oktató temérdek könyv, üzlet a tudományossággal kérkedő ezeroldalas orvoscsillagászati enciklopédia, amely minden emberi testrészt és minden ismert betegséget a csillagok járásával hoz összefüggésbe. Minden asztrológus könyv kitűnő üzletet jelent, hiszen példányonként 3-5 dollárért árulják, s vevő tízezrével akad.

Néhány könyvcím közülük:

Asztrológia és a balesetek. A csillagok és az ön jövője. Asztrológia és házasság. A Zodiacus és az emberi lélek. A diák könyve a csillagjóslásról. Családi asztrológia. Asztrológia és lóverseny. A csillagok befolyása a tőzsdei árakra. Mikor és hogyan kell bridzset játszani, tekintettel a csillagjárásra.

Hogy mennyire megbolondult a közönség, még az apróhirdetések is mutatják. Ilyesmi olvasható az amerikai lapokban:

„Jó családból származó, Hal jegy alatt született vagyonos hajadon keresi egy Skorpió ismeretségét házasság céljából."

A beavatottak megértik a rejtélyes szöveget. Az illető hajadon valamelyik asztrológus könyvből vagy neki szóló szerkesztői üzenetből arról értesült, hogy boldog házasságra csupán akkor számíthat, ha jövendőbelije Skorpió jegy alatt született, mert a frigy szempontjából csakis ilyen csillagászati kapcsolat kedvező,

Álmélkodva írta a New York-i orvosi akadémia egyik nagynevű tagja, hogy mindez nem a XVI. században történik, hanem a XX.-ban. Ámde mégis, akik évenként 125 millió dollárt áldoznak a jövő titkáért, nyilván Rák jegy alatt születtek. Hátrafelé botorkálnak a századok országútján.

Hogyan dolgozik az asztrológus-üzletember?

Először is keleti hangzású nevet választ. Hammon tanár, Omár kán, Tarah bej s hasonló nevek páváskodnak a párizsi lapok hirdetéseiben. Néha a név csupán állandó köntös, a benne rejtőző egyén minduntalan változik. Ugyanis a csillagjósipart valóságos, a céghivatalnál bejegyzett vállalatok is űzik; ezek fizetett alkalmazottként tartják a horoszkópkészítőt, mondjuk: Omár kánt. Ha nincsenek vele megelégedve, elcsapják, s az új tisztviselő megint csak Omár néven levelez a megcsalandó üzletfelekkel.

Kezdeti lépés az újsághirdetés. Ebben az illető csillagjós − maradjunk Omár kánnál − közli a nagyvilággal, hogy fogadalma folytán a szenvedő emberiség segítségére óhajt lenni, s tudományát készséggel bocsátja rendelkezésére mindenkinek, aki rászorul. Még pedig teljesen ingyen. Csupán a válaszlevél költségére kér előre 2-3 frankot.

A csalétket egy csomó ember bekapja. Pár frank nem pénz a csábító lehetőségért. Megküldik a kívánt csekélységet, s közlik születési adataikat. Postafordultával Omár kántól ez a levél érkezik:

„Köszönöm, hogy válaszolt hirdetésemre. Hogy az Ön iránti rokonszenvemet bizonyítsam, több órát töltöttem el az Ön horoszkópjának felállításával. Megvizsgálva a planéták állását, az Ön születésének pillanatában, azt találtam, hogy igen fontos eseményeket jeleznek Önre nézve, amelyekből rendkívüli személyes haszna lehet. Kellő kihasználásuk szerencsét, sikert, boldogságot jelent egész hátralevő életére. Ez a bámulatos alkalom három hónapon belül fog bekövetkezni, de pontos időt csak további adatok beküldése után s hosszabb, elmélyült számítások alapján lehet csak közölnöm, Egyelőre annyit mondhatok, hogy ilyen ritka alkalom az Ön életében többé nem fog ismétlődni. A szerencse vár Önre egy zárt ajtó mögött, amelynek kulcsa az én kezemben van. Én tisztán látom, csalódás nem lehetséges. Csekély költség ellenében nagy vagyonhoz juthat. Az emberek ezrein segítettem már, s el vagyok árasztva hálálkodó levelekkel, amiért immár gondtalan életet élhetnek az én tanácsaim alapján. A siker titka: mit és mikor kell cselekedni. Ezt pedig csakis a részletes horoszkóp árulja el. Szerencsére Ön értékes tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek megkönnyítik a küzdést, Ön intelligens, szorgalmas, szívós és kitartó − épp ezért az Ön sorsának tanulmányozása engem különösen érdekel."

A címzett máris teli tüdővel szívja be a közelgő szerencse illatát. Nem tudja, hogy szóról szóra ugyanazt a levelet kapja Omár kán valamennyi áldozata, aki megragadt a csábító hirdetés lépén.

A részletes horoszkóp díja nem is sok. A párizsi jósok általában 150 frankot szoktak kérni. Aki beküldi a pénzt és a kívánt további adatokat, megkapja a részletes és elmélyült horoszkópot, amely csak terjedelmében különbözik a vásárokról ismert, madarak által kihúzgált szerencsecéduláktól. A jós még azzal sem törődik, hogy az egyéni horoszkópot külön-külön gépeltesse le. Valamennyi megrendelő ugyanazt a sokszorosított példányt kapja, csak a születési adatok különböznek bennük.

„Ön Bak jegy alatt született, s a Szaturnusz planéta érezteti hatását. Az Ön szerencsés napja a szombat; színe a fekete, az indigókék és a barna; illatszere a benzoé; ékszer gyanánt az ónix a legelőnyösebb Önre nézve. Asztro-biológikus kapcsolatban van önnel az ásványvilágból az ólom és a kén, a növényvilágból a mirha, sisakvirág és moha. Szerencseszáma a nyolc.”

Mindig határozott célt tűzzön ki, törekedjék teljes erővel feléje, de járjon el nagy körültekintéssel. Egészségét illetően óvakodjék a meghűléstől, különös gondja legyen a vérkeringésre, valamint az emésztés rendben tartására.”

1937 őszén egy neves párizsi elmeorvos, L. H. Couderc gondolkodóba esett: mi lehet az oka, hogy a becsapott emberek ezrei ezeket a kánokat sem föl nem jelentették, sem meg nem pofozták? Kísérletet tett, s elhelyezett a

lapokban egy megfelelő szövegű csábhirdetést. Legnagyobb ámulatára százával jelentkeztek az érdeklődők. Miután „első kísérlet” címén ingyenválaszt ígért, valamennyinek azonos szövegű horoszkópot küldött. Ilyesmi volt benne: „Ön eszes és művelt, egyenes és becsületes jellem, de kissé lobbanékony, nem tűri az ingerkedést. Ne feledje, hogy a harag rossz tanácsadó. Az Ön múltjában váltakoztak a kedvező és kedvezőtlen események, voltak zavarok, s ezek némelyike még ma is érezteti anyagi és érzelmi hatását.”

Nincs az a horoszkóp, amelyik megjósolhatta volna a doktornak a váratlan eredményt, özönével érkeztek a hálálkodó levelek. Legtöbbje amiatt áradozott, hogy soha senki így még el nem találta néhány adat alapján a levélíró jellemét és a múlt eseményeit. Egyikük ezt ömlengte: „Ön talán emberbaráti egyesületet vagy új vallást akar alapítani? Boldog lennék, ha engem is előjegyezne.”

Couderc doktor egy orvosi lapban leszűrte asztrológiai kirándulásának eredményét. A megrendelők hiszékeny, naiv, befolyásolható, háborodott kedélyű és elméjű, egyensúlyukat vesztett egyének. Elmebeli fogyatékosságukat kimélyítik a modern élet sajnálatos körülményei: nehéz viszonyok, a jövő bizonytalansága, állandó aggodalom. A szélhámos jósok üzenetei még jobban megzavarják őket. Az államnak kellene erélyesen közbelépnie, hogy megszűnjék a gyalázatos üzlet.

Az állam nem lépett közbe. Az üzlet tovább virágzott.

A magyar olvasó nem hinne a szemének, ha bepillantana például a Nouvelles Littéraires című legnagyobb irodalmi szintű hetilapnak *La vie et son décor* (Az élet és külszíne) feliratú rovatába. Ez a rovat a nőolvasók számára készül, divattudósításokat közöl, és szépészeti üzeneteket közvetít. Az 1935. november 9-i számban a rovat ezzel a felírással fordult hölgyolvasóihoz:

„Asztrális csoport. Arra illetékes egyének tudományos irányítása mellett az asztrális csoport segíteni akar mindazokon, akik hozzá folyamodnak. Születésének adatai alapján Ön helyett tanulmányozza mindazokat a földi befolyásokat, virágokat, köveket, növényeket és színeket, amelyei Önnek kedvezhetnek.”

„Csoportunk állította elő egyebek között a nevezetes Loviza parfümöt is. Ez a parfüm az egyén számára készül, különösen az Ön számára, születésének adatai s a nagy planetáris rendszerek alapján. Az asztrális csoport az Ön rendelkezésére bocsáthatja az eredményről szóló elismerő bizonylatokat, különösen azokét a boldog adeptusokét, akik 1935 júniusában a nemzeti sorsjátékon megütötték a hárommilliós nyereményt.”

Csodálatos. A lap többi részében a legelőkelőbb elmék szólnak a francia olvasóközönség legműveltebb rétegéhez, ez a rovat pedig orcapirulás nélkül feji meg a műveltség köpenyege alatt meghúzódó butaságot. Az üzlet − üzlet. Az örökké éber állam is behunyja a szemét, mert semmi oka sincs rápislantani a Loterie Nationale körüli reklám harsonáira.

Legvakmerőbb üzleti fogással egy Jacques Millard nevű csillagjós szédítette meg a francia Besançon lakosságát. Tücsköt-bogarat összejósolt az 1937. esztendőre, általános jólétet s hasonló kellemes dolgokat. Csupán egyetlen rossz hír feketéllett a rózsaszínű jóslatok között. Besançonban a nyáron nagy erejű földrengés lesz. A besançoniak gyorsan biztosították házaikat földrengés ellen, s alattomban lemosolyogták a hitetlen biztosító társaságokat, amelyek a jóslat ellenére vállalták a kockázatot. Elmúlt a nyár, elmaradt a földrengés. Ellenben kiderült, hogy a csillagász a biztosítótársóságok bérence volt. Négy társaság óriási üzleteket kötött, maga a jós kétmillió frankot keresett. Néhány károsult nem hagyta annyiban a dolgot, megrohanta az asztrológust, és elverte, hogy csak úgy rengett.

A JÓSLÁSNAK SZÁZFÉLE MÓDJA VAN

Az asztrológia üzletembereivel külön foglalkoztam, mert ők mégis valamelyes tudományos festékbe mártott szálakból szövik a hálójukat. De az elbutult hiszékenységnek egyéb piócái is hemzsegnek a nagyvárosokban, mindenfélő jósnő, látnok, mágus és álmédium, akiknek műveltségi készlete csak annyi, amennyit az elemi iskola padjain magukba szedtek.

Úrihölgyek társas összejöveteleken titokzatos mosollyal adogatnak egymásnak címeket rejtő cédulákat. Lelkük rajta, ha elhiszik, hogy a sors a jövő titkát nehéz illatú udvari helyiségekben és komor házmesterlakásokban rekkenti el, megfejtését pedig írás-olvasással hadilábon álló, örökké gyászszegélyes körmű asszonyságokra bízza. De ezek legalább szerényen meghúzódnak a vackaikban, és beérik az úgynevezett szájreklámmal. A valódi jóspiac tarka pereputtya akkor rajzik elénk, ha széttekintünk az okkultista hirdetésirodalomban. Erre alább külön rátérek.

Mondandóim során, mint eddig is tettem, alkalmazkodom az általános szóhasználathoz, amely nem különbözteti meg egymástól a jóst és a jövendőmondót. Szorosan értelmezve, az utóbbi szó a látnokot illetné meg, aki a saját okkult képességei révén tud a jövőbe pillantani. A jóslás (divinatio) külső jelekből és jelenségekből következtet a jövőre. (Az *omen* megint más; ez is a jövőt jelzi, de nem mi folyamodtunk hozzá, akaratlanul jelentkezik.) A mi együgyű jósnőink alig tudnak egyébből jósolni, mint kártyából, kávé-

aljból, babszemből, kristálygolyóból. Pedig a klasszikus világ, s ennek hagyatékaképpen a kései középkor több, mint százféle jósmódszert ismert. Összeírtam egy csomót közülük. (A görög nevet tájékoztatásul csatolom néhányhoz.)

Borostyánjóslás (Daphnomantia)
csontjóslás (Cleromantia)
fahulladék-jóslás (Xylomantia)
falevéljóslás (Botanomantia)
forrásjóslás (Pegomantia)
fügefalevél-jóslás (Sycomantia)
füstjóslás (Capnomantia)
hagymajóslás (Cromniomantia)
hamujóslás (Spodomantia)
homokjóslás (Geomantia)
kakasjóslás (Alectromantia)
kenyérjóslás
kockajóslás
kulcsjóslás
lámpalángjóslás
madárjóslás
névből-jóslás

nyíljóslás
patkányjóslás
répalevéljóslás
sajtjóslás
sójóslás
számjóslás
szemjóslás
tésztajóslás
tojásjóslás
tömjénjóslás
tükörjóslás
tüzjóslás
vakondjóslás
véletlen-jóslás
versjóslás
viaszjóslás
vízjóslás (tízféle)

A borostyánjóslás egyszerű. Friss gallyat kell a tűzre dobni; ha pattog, jó jel, ha sokat pattog, még jobb.

Csontjóslásnál csontlemezekre felírják a betűsor egy-egy betűjét, zacskóban összekeverik, s egyenként kihúzgálják, mint a lutricédulát. A kihúzott betűkből alakuló szavakat vagy megértik, vagy nem.

Falevéljóslás éjjeli viharok után történik. Hajnalban ki kell menni a kertbe, s a lehullott levelek helyzetéből ki lehet okoskodni a jövőt. Már aki tudja.

Füstjóslásnál virágmagvakat dobunk a parázsra s a füst alakjából és irányából hozzáértő ember fontos dolgokról értesül.

Forrásjóslásnál szűk nyakú edényt merítünk a vízbe, s az edénybe tóduló víz kotyogása az efféle beszédben járatos embernek megmondja a jövőt.

Fügefalevél-jóslásnál nem kell rosszat gondolni. A levélbe tűheggyel bekarcoljuk a kérdést, és a levelet félretesszük. Ha sokáig friss marad, jó jel. Ha gyorsan szárad, készüljünk a rossz eredményre.

Fahulladék-jóslásnál fel kell szedegetni séta közben az elénk kerülő fadarabkákat, s alakjukból következtetni lehet a jövőre.

Hamujóslásnál este a szabadban szétteregetjük a hamut, s ujjunkkal beleírjuk a kérdést. Reggelre a betűk nagy része olvashatatlanná mosódik el, de a megmaradt betűkből ki lehet hüvelyezni a választ.

Homokjóslás úgy megy végbe, hogy egy marék homokot az asztalra dobunk. A homokszemek szeszélyes ábrákká peregnek szét, ezeket a képzelőtehetség kiegészítheti, és a jövőre vonatkoztathatja.

A kígyójóslás külön tanulmányt igényel. A kígyó gyűrűzéseiből kell a jövőre következtetni, s ehhez kellő készültség és tapasztalat szükséges.

A hagymának az időjárás körül van szerepe. Az 1842. évi *Debreceni kalendáriumba* be van írva, hogy újév napján egy földesuraság cselédei a következő babonaságot cselekedték:

„Egy jókora nagyságú vereshagymát négy részre vágván, s annak lemezeit széjjel szedvén, 12 ilyen cikket szabad akarat szerént kiválasztanak belőle, és azokat sorba rakván egy deszkára, tepsire vagy tálcára, a 12 hónap nevei szerint elnevezik. Azután pedig mindenik lemezben egy-egy kis lágy sót tévén, éjszakára felteszik a meleg kemencére; reggel osztán megnézegetvén, azt hiszik, hogy amely lemezben a só elolvadt vagy megnedvesedett, annak nevét viselő hónap esős lesz, amelyben pedig fel nem olvadt, az száraz hónap fog lenni."

Szokás az ilyen paraszti babonákat lemosolyogni. Pedig ezt a babonaságot is, mint sok mást, valamikor a művelt uraságok űzték, róluk szállt ingyen hagyományként a parasztra. Pontosan ugyanennek az eljárásnak leírását találom a Breslauer Sammlungen 1719-i évfolyamának 62. oldalán. Bizonyos Kortholt porosz államtanácsos küldte be a közleményt, s hivatkozott több előkelő úrra, akik a hagymajóslást fényes eredménnyel próbálták meg. A paraszt és az államtanácsos közt a különbség csak ennyi: a parasztember azért rakja ki a hagymaszeleteit újévkor, mert ekkor kezdődik az esztendő. Az államtanácsos szerint az okból kell újévkor fogni a kísérlethez, mert előtte való éjjelen van az astrum praesagiensnek (jósló csillag) legerősebb uralma. Melyik ez a szilveszteri jóscsillag, nem mondja.

Úgy látszik, az astrum praesagienshez kapcsolódik a szilveszteri ólomöntés is. Ma tréfás játék, valamikor komolyan hittek benne. Csakúgy, mint a többi, nem részletezett módszerben, amelyekre kár a betűöntő szedőgép ólmát pazarolni. Még csak a kakasjóslásról valamit, annak a szemléltetésére, hogy egykor az efféle jósolgatás nemcsak komoly, de halálosan komoly volt.

Nagy kört húztak a földön, s annyi részre osztották, ahány betű van a betűsorban. A betűknek megfelelő részekre egy-egy árpaszemet tettek, a kör közepére belódítottak egy kakast, és lesték, milyen sorrendben fogja az árpaszemeket felcsipegetni. Az egymásra következő betűk zagyvalékából esetleg lehetett valamelyes értelmet kihámozni. Ha a kakas abbahagyta a

szemelgetést, a maradék betűkből jósoltak. Mikor Valens császár Antiochiában tanyázott, néhány jós megpróbálkozott a kakassal, hogy kisüsse, ki lesz Valens utóda a trónon. A megmaradt betűkből ez a névtöredék jött ki: Theod… Valens megtudta, és rendet csinált. Először a bűnös kíváncsiakat fejeztette le, azután minden Theodorus nevű, trónjelöltként számbavehető polgárt. A kakas mégis jól volt értesülve, mert utóda Theodosius lett, akit a történelem a Nagy jelzővel ékesített fel…

KURIÓZUS NÖVÉNYTAN

Ha a mi tudósunk világ körüli útra indult, hogy megtapasztalja idegen országok természeti érdekességeit, úti felszerelésül mindössze a lúdtollat vitte magával. Ezzel jegyezte ki a világot valóban bejárt utazók leírásaiból, ami megtetszett neki, s ha felszaporodtak a jegyzetei, könyvbe nyalábolta össze őket.

A Boramez nevű birkanövény mellett három tudós is hitet tett: a jezsuita Schott Gáspár, a római Kircher Atanáz és az amszterdami Scwammerdamm János − a két utóbbi híres ritkaséggyűjtő. Ez a Tatárországban honos növény három lábnyira nő meg, s valóságos kis birkához hasonlít. Göndör, puha gyapja van; húsa édes, a rákéhoz hasonló ízű; ha megvágják, vörös levet ereszt. Ettől még békében hasonlíthat akármiféle gyapjas állathoz, de van egy gonosz tulajdonsága: lelegeli maga körül a füvet. Ha elfogyott a fű, benne is elfogy az élet, és elhal.

Újabbkori keleti utazók csakugyan láttak ilyen páfrányfélét, amelyet messziről némi jóakarattal birkának lehet nézni − de azt már a tudományos logika követelte meg tőle, hogy ha birka, legeljen is.

Hát a malakkai ikerfa? Két önálló éltető gyökere van, s mindegyik külön-külön, a maga szakállára dolgozik. A fa nyugatra néző gallyai és levelei telítve vannak halálos méreggel − viszont keletre eső része biztos hatású ellenmérget termel a nyugati oldal mérge ellen.

De ha mindenáron csodanövényt akarunk látni, nem kéli érte a messzi Keletre fáradnunk. Itt az öreg Európában, éspedig Norvégiában a tudósok egy olyan füvet lepleztek le, amelyből ha a jószág eszik, azonnal lesántul, és nem bír a lábán megállni. Sőt, ha túlságosan belakik vele, csontjai annyira meglágyulnak, hogy a lábát bot köré lehet csavarni, akár egy kolbászt.

Ez ellen ugyan könnyű védekezni: nem kell a jószágot olyan legelőre engedni, ahol ez a galád fű terem. Ha a baj mégis megesett, van orvossága. Igaz, hogy megint csak Malakkába kell érte üzenni. Ott tenyészik a gyógyító növény, amelynek nedve a csontokat megkeményíti. Ha valaki a fogát keni

be vele, az olyan acélosra keményedik, hogy kavicsot is képes szétroppantani és péppé őrölni.

A régi, vaskos tudományraktárakban lépten-nyomon fennakadunk efféle csodanövényekről szóló híreken, ezeknek pedig ha csak a fele igaz is, az is mind lódítás.

A TULIPÁNŐRÜLET

Én valamennyi növény közt a tulipánt tartom legcsodálatosabbnak. Tudjuk, hogy az úgynevezett „kőtörő” növények képesek sziklákat is repeszteni − de semmi az a tulipánhoz képest: az pénzes zsákokat repesztett meg.

Diderot írt egy holland parasztnábobról, ez aranyaival kis hordócskákat töltött meg − az arany súlyos, s a hordót görgetni lehet, nem cepelni −, s vendégeit az asztal köré ezekre ültette. Igaz paraszti fényűzés volt, fejedelmi udvarokban sem üldögéltek ilyen becses ülőkéken.

Amikor egész Európában ragályként tombolt végig a tulipánőrület, a holland hordócskák alig győzték befogadni az aranyáradatot.

A tulipán keleti virág. Európába 1554-ben hozta be Busbecq, a tudós botanikus. Sokáig nem volt semmi baj vele; megcsodálták és termesztették, csakúgy, mint egyéb szép virágot − mígnem a XVII. század harmincas éveinek elején váratlanul kitört a tulipánőrület. A hirtelen fellobbanó divatnak nem volt különösebb oka; egyszerűen a divatnak szabályokat és józanságokat nem ismerő szeszélye vetette rá magát a tulipánra. Egyszerre keresni kezdték a holland kertészet rendkívül szép keresztezéseit; a kereslet egyre jobban nekilendült, s Európa minden gazdag embere és fejedelme − a török szultántól a kis német hercegekig − hollandiai tulipánt követelt a kertjébe.

A divathullám hihetetlen mértékben felszöktette a ritkább tulipánfajták árát. Az Admiral Lietken nevű tulipán hagymájának fontja 4400 hollandi forintba került − a Viceroy fontjáért 300 forintot, az Admirel van der Eyk fontjáért 1600 forintot fizettek. S ezek úgyszólván csak tömegáruszámba mentek. Egyes ritka fajokat darabszámra vásároltak; hallatlanul magas áron. Legtöbbre vitte a Semper Augustus nevű tulipán hagymája, ennek darabjáért nem sajnáltak 2000 hollandi forintot! Alkmaar város levéltárában egy árverési jegyzőkönyvet őriznek; ez arról szól, hogy 1637-ben 120 darab tulipánhagymát árvereztek el az árvaház javára, és összesen 90 000 forintig verték fel az árakat az árverés lázától elbódult vevők.

A váratlanul megnyílt kereseti alkalomnak az lett a következménye, hogy Hollandiában mindenki a tulipánüzletre vetette magát. Nemcsak a hi-

vatásos kertész, de iparos, kereskedő, földműves, magánember is tulipánnal kezdett üzérkedni. Háztulajdonos eladta a házát, takács a szövőszékét, gazda a földecskéjét, s tulipánhagymákat vásárolt a pénzen. Csereüzleteket is kötöttek, a józan ész határain túlcsapó szertelenséggel. Volt eset, hogy egyetlen tulipánhagymáért egy molnár odaadta a malmát; egy másikért teljesen felszerelt serfőzdéjét dobta oda egy megkótyagosodott serfőzőmester. A legcifrább csereüzletet egy tétel Viceroy hagymáért kötötték. 60 mázsa búzát, 120 mázsa rozsot, 4 ökröt, 2 hízott disznót, 12 birkát, 5 akó bort, 4 hordó sört, 1000 font sajtot, 1 faragott ágyat ágyneművel, 1 öltözet ruhát és 1 ezüstkelyhet áldozott fel a magát mindenéből kifosztó spekuláns, csakhogy a vágyva-vágyott hagymákat megkaphassa.

Az eszeveszett üzérkedés megteremtette a tulipántőzsdéket. A nagyobb holland városok bizonyos meghatározott fogadójában ütötték fel tanyájukat a tulipántőzsdések. Ide csődült nemesúr és parasztgazda, hajótulajdonos és matróz, bankár és kereskedő, kéményseprő, zsibárus, cselédlány. Kialakultak az üzletkötések szabályai, s állandóan kéznél volt egy írnok és egy hivatalos Jegyző. Ezek a kötéseket okiratba foglalták, s utána valamennyien megitták a szokásos áldomást.

De a spekuláció kifelejtett egy láncszemet a számításaiból. Nem gondolt a divat szeszélyességére. Márpedig a divat egyszerre csak megint gondolt egyet, s a tulipánt elejtette. Hogy, hogy nem, a divatláz higanyoszlopa rohamosan süllyedni kezdett. A kereslet megcsappant, megakadt, elmaradt. A kínálat piacra dobta az árut, az árak szédületesen zuhantak, bekövetkezett a tulipántőzsde teljes összeomlása. Tönkrement emberek tömege szaladgált fűhöz-fához, és tördelte a kezét; a kormány kénytelen volt közbelépni. Először moratóriumot engedélyezett a tulipántőzsdék adósainak, majd erélyes rendelettel betiltotta valamennyi tőzsdét.

És megszűnt az emberiség egyik legostobább lelki járványa, amely egy virághagymát tíz-húszszorosan becsült többre, mint Rembrandt halhatatlan rézkarcait.

AZ ÖRÖKKÉ ÉGŐ LÁMPA

Amikor tudósunk még gyertyája vagy mécsese mellett vakoskodott, csökönyösen ragaszkodott ahhoz a hithez, hogy az ókor ismerte az örökké égő lámpa titkát.

Római sírokra hivatkoztak; amikor némelyiket felbontották, hír szerint a lámpa még égett bennük, s csak a friss levegő betódulásakor aludt ki. Ilyen csodálatos lámpára akadtak III. Pál pápasága idején Tulliának, Cicero lá-

nyának a sírjában − a halott tiszteletére gyújtott lámpa tehát valami ezerötszáz éven át égett! (Mellékesen: régi sír volt ugyan, de nem Tulliáé.)

A csodalámpák hitét legapostolibb buzgalommal Fortunio Lieeti terjesztette, aki a XVII. század elején a padovai egyetemen tanította az orvosi tudományokat. Mindenképpen közelebb akart férkőzni a titokhoz, s jobb híján azt a megfejtést okoskodta ki, hogy bizonyára a lámpa füstje ismét olajjá sűrűsödött, és állandóan táplálta a kanócot. Ezt a folyamatot pedig bizonyára valamely feledésbe merült találmány tette lehetővé.

De hát a kanóc? Hogyhogy nem hamvadt el?

Megint egy „bizonyára”: ezt is valamely ismeretlen találmány akadályozta meg.

A tudományos világ azonban ennyivel beérte és kíváncsiságának kanócát elkoppantotta. Pedig ha tovább gondolkozik, lehetetlen meg nem akadnia azon, hogy hát hová tették az eszüket a régi rómaiak, amikor a nagyszerű találmánnyal csak a halottaknak világítottak, holott nekik arra semmi szükségük sem volt? Hiszen ilyen lámpásokkal éjjelenként egész Rómát fényben lehetett volna füröszteni, s minden lakásból örökre ki lehetett − volna űzni a sötétséget.

Mitől parázslott hát így fel a tudományos képzelet?

Amikor a sírokat felbontották, csakugyan láthattak a sírbontók egy pillanatnyi fényvillanást, ez azonban nem kialvó fény volt, hanem keletkező. Gáztermékekkel lehetett fertőzve a sírbolt, s amikor a külső levegő keveredett velük, a találkozásból afféle fénytünemény ragyogott elő, mint a bolygótűz vagy a reves fa villódzása.

Hamis fény − hamis útra csalta a tudományos elmét.

ARKHIMÉDÉSZ GYÚJTÓTÜKREI

Arkhimédész alakja csakugyan örökké égő lámpaként világít felénk az évezredek homályából.

Aki Arkhimédésszel, a tudóssal megismerkedik, az ember előtt is kalapot emelhet. Közeli atyafia volt Hieron szirakúzai királynak, de irtózott a léha udvari élettől; nem kellett neki se rang, se pénz; ment a maga útján, amerre a tudás vágya hajtotta.

Ennek a lángeszű tudósnak a nevéhez bojtorjánként ragadt ez a mendemonda: amikor a rómaiak Szirakúzát ostromolták, gyújtótükörrel felégette a római gályákat.

Senkinek sem jutott eszébe, hogy a kérdést a végén kezdje feszegetni: ha Arkhimédésznek valóban voltak ilyen tükrei, azok csakis a gyújtópontban

okozhattak tüzet. Elég lehetett a szellőnek egy gyenge fuvallata, hogy a gályát meghimbálja, s a tükrök kezdhették elölről a célozgatást. A római hajósoknak pedig lehetett annyi eszük, hogy ha észrevették a parti tükrök gonosz szándékát, ne várják meg gyámoltalanul egy helyben, amíg a gyilkos hősugár a hajóikat oldalba találja.

De a tudományos töprengés megrekedt a kérdés elején. Azon tanakodtak: mekkorák lehettek azok a tükrök, és milyen távolságban kellett a gályáknak horgonyozniuk, hogy engedelmesen felgyújtathassák magukat.

Buffon megelégelte a meddő fejtöréseket, és rátért a gyakorlat útjára.

Onnan indult ki, hogy Arkhimédész semmi esetre sem dolgozhatott egyetlen tükörrel. Ilyen óriási csiszolt fémlapot (a foncsoros üveget még nem ismerték!) aligha lehetett akkoriban gyártani. Tehát az 1747-ben végzett kísérletnél 168 db 25x20 centiméter méretű tükörrel célzott meg egy 90 méternyi távolságra felállított deszkapalánkot. S az egyetlen pontra irányzott hősugarak a deszkát csakugyan felgyújtották!

Ebből azt következtette, hogy ha a kis tükrök számát megtízszereznék, vagy ha a szükséghez képest megszázszoroznák, sokkal nagyobb távolságra is lehetne sokkal vastagabb deszkafalakat is lángba borítani.

A gyakorlati kísérlet azonban megint csak elméletté soványodott. Mert a kis tükröknek akármekkora sokaságát lett volna is képes a tudós összehordani és beigazítani, a rómaiak− az első csiklandozásra sürgősen továbbálltak volna.

Az már persze lehetséges, hogy Arkhimédész hajítógépeket szerkesztett, s gyújtó anyagokat lődözött a hajókra. Innen eredhetett a hősugár meséje, ez tetszetősebb volt a regényes hajlamú tudomány szemében.

S a mendemonda olyan sokáig élt, hogy amikor Szirakúza 1905-ben Arkhimédésznek márványszobrot állított, a találmányaira utaló jelvények közé odafaragták a gyújtótükröt is…

MOHAMED KOPORSÓJA

„Ég és föld közt lebeg, mint a Mohamed koporsója.”

Honnan került elő ez a sajátszerű szállóige?

Elkoptatásig használják; de aki mondja, maga sem tudja, mi alapon mondja.

Az ősforrásnak a klasszikus világban lehet nyomára akadni.

II. Ptolemaiosz Philadelphosz, Egyiptom királya, feleségül vette a tulajdon nővérét, Arsinoét. Nem erről a félrecsúszott szerelemről kívánok beszélni. Vége lett, az asszony meghalt. Az özvegy férj templomot emeltetett a

tiszteletére. Erről az a hír járta, hogy az építész egy hatalmas mágneskövet falaztatott a boltozatba, egy másikat pedig pontosan alája a padozatba, s közéjük helyezték el Arsinoe ércszobrát. Ez azután minden támaszték nélkül, szabadon lebegett a levegőben.

Hasonlót híreszteltek Szerapisz templomáról: ott egy vaskocsit egyensúlyoztak a mágneskövek. S hogy ne csak kocsiról, de lóról is legyen szó: Pegazus, Bellerophón szárnyas paripája, ugyancsak két mágneskő közt lebegve élte mitológiai életét.

Itt azonban forrásom eltűnt szemem elől, s csak valami ezer esztendő múlva, más földrészen bugyogott megint elő. Ezúttal arról volt szó, hogy Medinában Mohamedet nem temették el; érckoporsóját két erős mágnes tartja lebegő állapotban.

A tudományos elméknek megint volt megforgatni valójuk: létezhetnek-e ilyen hatalmas erejű mágneskövek? Lehetséges-e eltalálni azt a pontot, ahol a két vonzás találkozik, s nem ránthatja-e magához valamelyik kő a koporsót? Egyáltalán: miért nem temették a prófétát az anyaföldbe, s mi a csodának lebegtetik ég és föld között?

Kár volt pedig a szép elmegyakorlatokért: a prófétát annak rendje szerint sírba temették, nem lebeg a koporsója sehol sem.

A SZIMPÁTIÁS VILÁGREND

S most olyankor nyitok be a tudósunkhoz, amikor nem a múltakon mereng, hanem a saját festett egeibe kancsalít.

A filozófia azt tanítja a képzeletről, hogy szabad teremtőereje van ugyan, de az elme legkicsapongóbb szabadságában is csak meglevő elemeket rakhat össze.

Hát az úgynevezett szimpátiás elméletben semmiféle meglevő elemnek sem lehet nyomára akadnia. Megszületett, elterjedt, s mint a lúdtollból kifreccsenő tinta, egész sereg tudományágat hintett tele pocákkal.

Az volt a veleje, hogy a világrendnek egyik fenntartó eleme a szimpátia. Ember, állat, növény mind szimpátiás kapcsolatban van egymással. Ezen az alapon kell keresni az összefüggést ok és okozat közt, s az eredmény nem marad el.

Nem maradt el, sőt valóságos telitalálatnak bizonyult az úgynevezett fegyverkenőcs. Már többször írtam róla magam is: ezúttal elég annyi, hogy sebesülés esetén a kenőcsöt nem a sebre kenték, hanem a fegyverre, illetve az azon maradt vérfoltra. A sebhez hozzá sem nyúltak, csakis a fegyvert kenegették, kötözgették, ápolgatták, s a beteg a vérfolt és a saját vére közti

szimpátia révén gyönyörűen meggyógyult. (Vagyis: az orvos békén hagyta, nem csapolta le a vérét esztelen érvágásokkal, és nem mérgezte halálra a kotyvalékaival. Meggyógyult, de magától.)

A szimpátiás elméletet a régi sebészetben a legkövérebb eredménnyel Kenelm Digby, I. Károly angol király udvari orvosa gyakorolta. Károly kivégeztetése után átmenekült Franciaországba, s ott állítólagos csodakúrái révén nagy tekintélyre és ahhoz illő nagy vagyonra tett szert.

Volt egy saját találmányú orvosszere is. Szimpátiás pornak nevezte; titkát nem árulta el; utóbb azonban kisült, hogy nem volt egyéb közönséges vitriolos keveréknél.

Vagyis az udvari orvos közönséges kuruzsló volt. Ennek ellenére a montpellier-i egyetem orvosi fakultása megengedte, hogy ott előadást tartson.

Nagy szó volt ez. A fakultás versenytársa volt a párizsinak; a tanárokat lovagi rang illette meg.

Sir Kenelm Digby − maga is angol lovag − előadásában egy angol úr kezelését részletezte. Ez egy lovagias ügyben segédkezett, maga is megsérült a kezén, s orvos híján a sebet sebtében a harisnyakötőjével kötözte be.

Néhány nap múlva égető, lüktető fájdalmak lepték meg. Felkereste Digbyt.

− Meggyógyítom önt − mondta ez −, mégpedig anélkül, hogy a sebhez nyúlnék, vagy akár csak meg is tekinteném. De bíznia kell bennem.

Az angol úr bízott.

Digby mindössze a vérrel átitatott harisnyakötőt kérte el, s leültette a beteget a szoba túlsó sarkába. Elővett egy vízzel telt edényt, belehintett egy csipetnyi szimpátiás port, s amikor a por feloldódott, beledobta az oldatba a harisnyakötőt. Közben figyelte a sebesültet. Ez egyszerre csak összerázkódott, mintha valami különös dolog történt volna vele.

− Nos, mi az? − kérdezte az orvos.

− Nem tudom − felelte a beteg −, de egyáltalán nem érzek már fájdalmat; ahol az imént még égetett, ott most kellemes hűvösség árad szét, mintha nedves borogatással csillapították volna le a seb tüzelését.

Ez reggel történt. Délután Digby kivette a harisnyakötőt az oldatból, és a kandallónál megszárította. Alig száradt meg, lélekszakadva ront be az angol úr inasa, hogy gazdája tűrhetetlen égetést érez a kézén, mintha izzó parazsat raktak volna rája.

− Eredj, mondd meg a gazdádnak, hogy engem ez nem lep meg, előre tudtam. Nyomban segítek is rajta, s mire hazaérsz, gazdádnak nem lesz semmi panasza.

Azzal visszadobta a harisnyakötőt az oldatba, s valóban; mire az inas hazaért, a beteg fájdalma lecsillapult, öt nap elteltével a seb tökéletesen behegedt, a, beteg tökéletesen meggyógyult.

„Anélkül, hogy a sebhez nyúlnék” − mondta Sir Kenelm Digby.

Ebben a bölcs tartózkodásban rejlik a siker titka.

A SZIMPÁTIÁS ORROK

Még az egyik legötletesebb sebészi műtétet, a rhinoplasztikát is befogták a szimpátiás elmélet szekerébe. Ezt először a szicíliai Branca alkalmazta 1450 körül. Szükség volt rá nagyon, mert sok embernek hiányzott az orra: itteni divat szerint szerelemféltésből vagy a vérbosszú jogán volt szokás tőből leharapni. Más országokban sem ment ritkaságszámba az orrtalan ember, szegény emberét a barbár törvény hóhérral vágatta le − gazdagét a vérbaj pusztította el.

Branca eljárása az volt, hogy felfrissítette az orr helyén levő heget, és felkaparta az illetőnek karján a bőrt ugyanakkora terjedelemben − azután a két sebes részt egymáshoz illesztette, és a kart a beteg fejéhez kötözte. Negyven napig kellett a kart a pólyában tartani, mígnem a két eleven hús összeforrott. Ekkor következett a szédítő ügyességű plasztika: az orvos az immár eggyé vált húsdarabból az orrot kimetszette és megformázta.

Később az eljárást tökéletesítették; leghírnevesebb mestere Tagliacozzi bolognai egyetemi tanár volt. (Tudományos értekezése róla 1597-ben jelent meg.) A bolognai egyetem bonctani termében álló szobra úgy ábrázolja, amint levágott orrot tart a jobb kezében.

A szimpátiás hóbort ezt a kitűnő embert sem hagyta békességben; mindenféle bolond mendemondát ragasztottak a nevéhez.

Egy brüsszeli uraság valahogyan elhagyta az orrát, és elutazott Bolognába Tagliacozzihoz. Gazdag férfiú volt, nem akarta a saját bőrét feláldozni. Rávett egy szegény munkásembert, hogy jó pénzért engedje át a karját. A műtét megtörtént, sikerült, a belga mecénás vadonatúj orral boldogan utazott haza.

A műorr kifogástalanul működött, szelelt, mint a pipa, nem volt vele baj egy teljes esztendeig. Ekkor azonban apránként felmondta a szolgálatot. Elkezdett hidegülni, egyre vértelenebb lett, majd teljesen elhalt, majd egy napon végleg szakított új gazdájával, és leesett. Vitte futár a hírt Bolognába, a professzor utánajáratott a dolognak, és meglepő tényállás derült ki: ugyanabban az órában, amikor az orr Brüsszelben lehullott, meghalt Bolognában a karját odakölcsönző munkásember.

A belga úrnak nem maradt ugyan orra, de a tudomány diadalt ült; a két húsrészlet közti szimpátiás kapcsolat okozta, hogy az orr kénytelen volt a kar sorsában osztozni.

A CSIGATÁVÍRÓ

A szimpátiás elméletet a fejlődő tudomány száműzte ugyan, de a XIX. század közepén megint előtolakodott. Mégpedig a legnagyobb nyilvánosság előtt, a párizsi La Presse hasábjain.

Ez a lap elsőnek valósította meg azt az ötletet, hogy alacsony előfizetési árhoz magas példányszám párosuljon, s a szokásos 80 frank előfizetési díjat leszállította a felére. Meg is szaporodtak az előfizetők, s ha a csigatávíró feltalálójának átengedte a tárcarovatot, ez annyit jelentett, hogy egész Franciaországot beharangozták vele.

Szóval a Presse 1850. október 25. és 26-i számaiban hosszú ismertetés jelent meg Jules Allix közéleti férfiú tollából. Ez az Allix párizsi városatya volt, örök képviselőjelölt, politikus, egyben a vallás harcos védelmezője, általánosan ismert férfiú.

A cikk is olyan zavaros, mint az író pályafutása. Megkísérlem kihámozni a velejét.

Két feltaláló, a francia Bénoit de Hérault és az amerikai Biat-Chrétien a gondolatközlésnek új módját tárja a cikkíró útján a nagyközönség elé.

Alapja a szimpátia.

Tudnivaló, hogy ez a mindenségnek egyik mozgatója. Maga az ember is szimpatetikus lény, bizonyság rá az érzékiségtől mentes, tiszta szerelem, amely a két nemet egymáshoz vonzza. A feltalálók abból indultak ki, hogy ugyanilyen szimpátia uralkodik a csigák világában is − de azzal a különbséggel, hogy a csiga egyidejűleg több más csigával is lehet szimpátiás kapcsolatban.

A kapcsolat megmarad az illető csigák közt akkor is, ha elviszik őket egymástól messzire. Mintha egy végtelen hosszú pókfonal kötné őket össze a föld színe alatt, ez a fonál azonban láthatatlan, mert lényege egy „elektromos, galvanikus, mágneses fluidum”. Amit egy csiga Párizsban megérez, ugyanakkor az óceánon túli csiga is meg fogja érezni.

Megvan tehát az alapfeltétel, s most már nem kell egyéb, mint egy olyan készüléket szerkeszteni, amely a csigai vonzalmakat gondolatközlésre hasznosítja.

Ez megtörtént. A cikk ismerteti a szerkezetét, de ez annyira bonyolult, hogy műszaki ismeretek szűkében lévén, nem tudtam teljesen megérteni.

Valami forgatható korongról van szó, valamint huszonnégy, erre a célra kiválogatott szimpátiás csigáról, valamint a francia betűsor huszonnégy betűjéről. A csigák és a betűk elmés módon vannak rendbe sorakoztatva, de mindebből csak annyit értettem meg, hogy ha például az *a* betűvel összeházasított csigát Párizsban megérintik, a hasonló szerkezetbe rögzített, megfelelő betűs amerikai csiga azonnal ki fogja nyújtani a szarvait. Vagyis a betűket és szavakat úgyszólván le lehet zongorázni.

A két feltaláló ezen a módon szokott az óceánon keresztül társalogni egymással.

Irtózatos bolondság volt, ököllel is fel lehetett érni, de a Presse tekintélye és Allix ismert neve még józanabb elméket is megejtett. Kezdtek hinni a csigatávíróban, mint a francia teremtő lángész alkotásában. Egy Triat nevű tornaiskola-tulajdonos lakást és ellátást ajánlott fel Benoit-nak; ha megszerkeszti a készülék párját, s a nehezen ellenőrizhető New York-i kísérletezés helyett itt Párizsban sikerül a csigákat kötelességük teljesítésére bírni.

Bénoit beköltözött a tornaiskolába, fúrt-faragott, evett-ivott egy teljes esztendeig, alkotott is két szekrényszerű készüléket, szerzett is alkalmatos csigákat, de a beszélgetés nem sikerült, a csigák nem vettek tudomást egymásról.

Triat megelégelte a huzavonát, és elővette a csigák idomítóját:

− Hallja, Monsieur Bénoit! Az ellátást ezennel beszüntetem. De ha ön annyira viszi, hogy a csigái két szomszéd szobából, a bezárt ajtón keresztül szóba álljanak egymással, én napi ezer frankot fizetek önnek, mindaddig, amíg a puhányai életben vannak.

Az ajánlatot Girardin, a Presse tulajdonosa a maga részéről is megtoldotta napi ezer frankkal.

Szép ajánlat volt, az amerikai társnak is két kézzel kellett volna kapnia rajta. De nem tette. Nem is tehette, mert nem is létezett. Biat-Chrétien csupán Bénoit teremtménye volt, s a találmány bukásával eltűnt a világ szeme elől.

Sőt eltűnt maga Bénoit is. Kiderült, hogy holmi alkimista káprázatok fertőzték meg az elméjét, de egyszersmind ügyes szélhámos is volt; sikerült elbolondítania egy városatyát és megtréfálnia egy egész várost.

ÁPRILIS BOLONDJA

Némely szokás alapja úgy lesüllyedt a századoknak egymásra torlódó rétegei alá, hogy a modern kutató tudomány képtelen napvilágra ásni. Az áprilisjáratásról csak annyit tudunk, hogy Franciaországból terjedt át Angli-

ába, Németországba, majd mihozzánk is. Sok mindenféle elmélettel próbálták az eredetét magyarázni, de ezek csak elméletek maradtak.

A régi francia naptár szerint az esztendő április 1-én kezdődött. Ezen a napon ősi szokás szerint az ismerősök ajándékokkal lepték meg egymást. IX. Károly király 1564-ben elrendelte, hogy az esztendőnek ezentúl január 1-én kell kezdődnie. Ehhez képest az ajándékozások időpontja is áttolódott január elsejére, de a régi évkezdet még sokáig kísértett az emberek emlékezetében. Eleinte április 1-én is küldözgették az ajándékokat, majd tekintettel a kettős költségre, az április elsejei ajándékozás lassanként elsorvadt, értékes ajándékok helyett inkább tréfásakat küldtek, s végre kialakult a szokás, hogy a hamis évkezdetet hamiskodással ünnepelték meg.

Akinek ez nem jó, válogathat sok egyéb elmélet között. Ezeknek sorában az sem megvetendő, amelyik az öreg Noéra hárítja az áprilisjáratás eredendő bűnét. Tudvalevő, hogy Noé akkor bocsátotta ki az első galambot, amikor még magasan állt a víz a földeken, s a galamb szégyenszemre vissza is tért, mert nem volt hová leszállania. És miután köztudomású, hogy ez április 1-én történt, az áprilisjáratás a galamb hiábavaló megbízatásának az emlékét őrzi.

Akadt olyan kutató is, aki a szabin nők elrablása körül keresgélte az eredeti okot; ugyanis Romulus az áprilisi Neptun-ünnepélyekre hívta meg a szabinokat, és az odazarándokoló jóhiszemű vendégeket kellemetlen csalódás érte, mert az ünnepi játékok helyett egész komolyan elragadták a leányaikat.

Az északi mitológia hívei nem engedik át a dicsőséget se Noénak, se Romulusnak. Egyszerűen a Thor germán isten tiszteletére rendezett áprilisi ünnepségekből született meg az április bolondja, valamely szófacsarás révén, mert Thor azt is jelenti, hogy bolond.

Romantikusabb és együgyűbb a Skade nevű gyönyörű szép óriásleányról szóló változat. Ennek az apját megölték az Ázok, akik voltaképpen az északi mitológia istenei. Az óriásleány bosszút fogadott, teljes fegyverzetben beállított az istenekhez, és kihívta őket páros viadalra. De az istenek nagy nőismerők voltak, nem jöttek elő a házukból, csak az ablakon keresztül szóltak ki: „Rendben van, de előbb nyilatkozzál, mit akarsz inkább: párbajozni, vagy férjhez menni?” A kérdés elevenbe vágott, mert Skade már régen szerelmes volt Balderba, a legszebbik istenfiúba. Hajlandónak mutatkozván a békés megoldásra, az istenek csak azt a korlátot szabták, hogy Skade csupán lábszemle alapján keresheti ki a jövendőbelijét. Vagyis valamennyi isten fejtől bokáig be fog takarózni, s csak a lába áll majd ki a választás céljaira. Így is történt, és Skadét a hideg lelte a szörnyű bütykök láttára, amelyek eléje tárultak. Végre két karcsú bokára bukkant. „Ez Balder!” − kiáltotta, és

megragadta a bokákat. De nem Balder volt, hanem Njord, az esőisten, akit utált. Mégis hozzá kellett mennie, és szörnyű balfogásának emléke megmaradt az áprilisjárásban, amely az esőisten tiszteletére tavasz elején rendezett ünnepségeken volt szokásos.

Az elméletek tudományos filmje tovább pergett. Új kép jelent meg a vásznon: egy hal. Ugyanis a franciák az áprilisjártatásra a poisson d'avril, vagyis április-hal kifejezést alkalmazzák. Hátha a halon keresztül lehet hozzáférkőzni a titokhoz? Áprilisban változékony, szeszélyes az időjárás, és a nap a csalfa hónap idején az égi állatövben a hal jegyébe lép. Ennek az elméletnek sok a híve; sőt azt is hozzá szokták toldani, hogy valamennyi állat között a hal a legostobább, tehát ez okból is választhatták az áprilisjáratás védőszellemének.

A hal francia neve körül tapogatódzik egy egészen ésszerű vélemény is; ez a középkori passiójátékokból származtatja a szokást. A naiv, népies nyelven írt misztériumok bemutatják Krisztus pörének azt a részletét is, amikor ide-oda küldözgették Kajafástól Pilátushoz, Pilátustól Heródeshez, ettől megint Pilátushoz. Emlékét a magyar szólásmód is őrzi: valakit Ponciustól Pilátusig küldözgetni. A játékok hatására a nép azt a balga szokást kezdte el, hogy húsvét táján jóhiszemű embereket hamis ürügyekkel ide-oda küldözgetett. Már most itt búvik elő az áprilisi hal magyarázata: a francia poisson nem egyéb, mint az ugyancsak francia passion nyelvbotlásos változata. Hogy ebben az elméletben rejlik valami, arra mutat a Skóciában dívó ősrégi szokás. Itt a könnyen hivő embert mindenféle tetszetős ürüggyel megkérik, vinne el egy levelet valamely jó távol lakó címzetthez. Ez felbontja a levelet, s az ismert alkalmi versikét találja benne, amely magyarul ilyenformán hangzik:

Áprilisnak elseje,
Küldd a maflát másfele.

Gondosan leragasztja a levelet, új címet ír rá, és a gyanútlan jámbort továbbküldi egy másik távoli ismerőshöz, így megy tovább a játék, amíg csak a jámborok jámbora észbe nem kap.

Még mindig nem fejezhetem be. Hátra van a java. Ez azonban nem elmélet, hanem a meglepetés erejével ható valóság. Indiában hasonló ugratás már ősrégi idők óta divatos. Az ottani tavaszi ünnepségeknek, az úgynevezett Huli-ünnepeknek utolsó napja március 31-ére esik. Ezen a napon az ismerősök azzal szórakoznak, hogy igyekeznek egymást minél elmésebb módon lóvá tenni. A lóvátételnek legelterjedtebb, bár legkevésbé elmés módja

az, hogy kifürkészik, melyik család nem tartózkodik aznap odahaza, és ennek a távollevő családnak nevében meghívókat küldenek szét ebédre, vacsorára. Jeles tréfaszámba megy, ha a meghívottak jó étvággyal felszerelten megérkeznek, és senkit sem találnak odahaza.

Ha összefoglalom a sok különböző elméletet, valamit mégis megtudok belőlük. Azt, hogy a titokzatos április elseje a tudósokat egyik elmélettől a másikig küldözgette; vagyis a bolondság szelleme magukkal a bölcs emberekkel is áprilist járatott.

Az áprilisjáratás legkínálkozóbb áldozatai a gyerekek voltak. Hangsúlyozom, hogy voltak, mert ma már az apraja is több hájjal van megkenve, mintsem hogy elvállaljon ilyen megbízatásokat: hozzon a tejcsarnokból egy deci galambtejet, vagy a fűszerestől ugyanannyi szalmaolajat – nem is beszélve a kakasfogról vagy a szálka nélküli csukáról.

Ami a felnőttek mulatozását illeti, a német humorra jó példa az az ugratás, amelyet Saint-Simon herceg jegyzett fel emlékirataiban. A kölni választófejedelem látogatóban volt Valenciennes-ben. Meg akarta mutatni, hogy o is képes versenyre kelni a francia szellemességgel. Trombitaszóval, dobpergéssel közzétette, hogy ezen és ezen a napon ő maga fog személyesen prédikálni a templomban. Természetes, hogy a kitűzött napon zsúfolásig megtelt a templom; mindenki tanúja akart lenni a kivételes fejedelmi szereplésnek. A választófejedelem felhágott a szószékre, körüljártatta szemét a feszülten figyelő gyülekezeten, és elrikkantotta magát: „Április elseje!” Azzal leszaladt a szószékről, és nagyszerűen mulatott a lóvá tett franciákon.

Sikerültebb móka volt, amelyet Toulouse grófja, XIV. Lajos és Montespan asszony fia eszelt ki. Áldozatul Gramont márki esett. Március 31-nek éjszakáján, mialatt a márki aludt, a gróf cinkosaival kilopatta a ruháját. Minden egyes darabot felfejtettek, és megint összevarrtak szűkebbre. Reggel a márki fel akarja húzni a nadrágját: nem fér bele. Riadtan nyúl a mellénye után: nem bírja begombolni. Ugyanígy jár a kabátjával. Javában küszködik, amikor rányitja az ajtót az egyik cinkostárs: „Az istenért, márki, mi történt önnel? Egészen meg van dagadva!”

A márkiról gyöngyökben hull a verejték; valóban borzasztó betegség üthetett ki rajta. Orvosért futottak, az orvos − szintén beavatott − vizsgál, receptet ír, és gondterhesen távozik. Szaladnak a recepttel a gyógyszerészhez, az visszaküldi, hogy nem érti. Nem is érthette, mert ez volt ráírva: Accipe cisalia et dissue purpunctum. Vagyis: végy egy ollót; és vágd fel a mellényedet…

A nagyközönség gondolatvilágát az újság látja el napi anyaggal. Régebben április 1-én szabadalma volt az újságnak, hogy olvasóközönségét elbolondítsa; ilyenkor a lap elején fantasztikus híreket halmoztak össze, de a vé-

gén bevallották, hogy mindez csupán áprilisi tréfa. Kissé kíméletlenebbül cselekedett a londoni Evening Star. 1846. évi március 31-i számában hirdetést tett közzé, hogy másnap reggel az islingtoni mezőgazdasági csarnokban megnyílik az első szamárkiállítás. Az érdeklődők nagy tömege jelent meg másnap a csarnokban, és ott némi csalódással vették tudomásul, hogy a kiállítás szereplői tulajdon maguk. Hogy az előfizetők táborát a sikerült tréfa mennyiben növelte, arra nincsen adat.

Az ilyen hírlapi áprilisjáratás régebben londoni különlegesség volt. Nem mindig a lap rendezte, akadt magánember is, aki így töltötte a kedvét. 1798-ban valamennyi londoni lapban egy hirdetés jelent meg ezzel a tartalommal: „Mához egy hétre pont 12 órakor még soha nem látott menet fog a Westminster-apátság templomába bevonulni. A menetben a következő személyek fognak felsorakozni: Agg férfiak és nők. Mindkét nembeli özvegyek és gyermekek. Nős és nejüktől elválasztott férfiak. Férjes és férjüktől elválasztott nők. Mely ünnepélyes menet megtekintésére minden rang− és rendbeliek ezennel tisztelettel meghívatnak.” A szörnyű bolondságban az volt a legjobb, hogy senki sem vette észre a szövegezés fortélyát, amely szerint tulajdohképpen mindenki a menetbe tartozik, akármiféle korú, nemű vagy állapotú legyen. Mikor a jelzett napon már jókora tömeg hullámzott a Westminster-apátság előtt, egy öblös hang elbömbölte magát: „Április elseje!” A tömeg – mit tehetett egyebet – nevetett és szétoszlott.

Londonban sokáig emlegették az oroszlánmosdatás híres történetét is. 1860. március végén a posta ezrével hordott szét minden rendű és rangú londoni lakoshoz díszes nyomású, bélyegzővel ellátott meghívókat. A szöveg így szólt:

„A londoni Tower parancsnoksága. Belépőjegy 1860. április 1-re a fehér oroszlánok mosdatásának rendes évi szertartására. Belépés csakis a Fehér kapun. Kérjük, hogy a személyzet részére borravalók adásától tartózkodni szíveskedjék.”

Az érdekesnek ígérkező szertartásra áradatként özönlött a gyalogosok és kocsik tömege a Tower felé. Egyik ember a másiktól kérdezte: hol van a Fehér kapu? Az bizony nem volt sehol. Nagy sokára az is kiderült, hogy a Towerben sem fehér, sem egyéb színű oroszlánokat nem tartanak, s a nem létező oroszlánokat sem évenként, sem másszor nem szokták mosdatni. A kópéság szerzői pontosan ismerték a kíváncsi tömeg lélektanát. A Tower hatalmas tornyai közül egy a Fehér torony nevet viseli. Egyik kapuját Oroszlánkapunak hívják, mert valamikor csakugyan tartottak az erődnek ezen a részén oroszlánokat az uralkodók szórakoztatására. Ez a névhasonlóság volt a tréfa magva. A kíváncsiságtól felizgatott, felületes tömeg nem vette észre a nevek összegabalyítását; nem jutott eszébe, hogy az oroszlánok már régen

az állatkertben tanyáznak, s olyasmit gondolhatott, hogy ha fehér elefánt létezik, fehér oroszlán is akadhat. A meghívóval megtisztelteket teljesen elkápráztatta a meghívó sarkára ütött hivatalos pecsét, pedig, ha jobban megnézik, láthatták volna, hogy az bizony nem egyéb, mint egy hatpennys pénzdarab lenyomata.

Végére hagytam a legfurcsább történetet: XIV. Lajos király politikai okokból elfogatta és a nantes-i várba záratta Ferenc lotharingiai herceget, a feleségével együtt. Barátaik meg akarták őket szöktetni. A cselekvés ideje véletlenül április elsejére esett. Parasztruhákat szereztek nekik, és ebben az álöltözetben, fahasábokkal a vállukon, szerencsésen ki is jutottak a várból. De odakünn váratlan veszedelem támadt. Épp arra járt az a kis cseléd, aki rendszerint kiszolgálta őket. Ez felismerte a szökevényeket, és lélekszakadva rohant az őrt álló katonához: „Ahol szökik a herceg meg a felesége!” A katona nagyot nevetett. „Április bolondja” − mondotta, és egyet csippentett a kis szolgáló orcáján. A lány továbbszaladt a káplárhoz, a hadnagyhoz, kapitányhoz, de mindenütt csíptek egyet rajta, és megnyugtatták, hogy tudják, ma van április elseje. A menekülőket nyergelt paripák várták, s mire a valóságos szökés kiderült, hetedhét országon túl jártak.

Az áprilisjáratásnak ez volt a maga nemében egyedülvaló fordított esete.

A KÖZÉPKORI BOLONDÜNNEPEK

Tüzes viták lávája fortyogott a párizsi egyetem teológiai fakultása előtt. A nagy kitörést az okozta, hogy be akarták tiltani a bolondünnepeket.

Fél évezred távlatából úgy látom, az a vitairat védte legbölcsebben a bolondságot, amelyik ezt az őszinte vallomást villantotta fel az érvei között:

„Minden emberben elrejtőzve él második természete, a bolond. Kell, hogy legalább évenként egyszer kitombolja magát. A boroshordó szétdurran, ha nem hagyják koronként levegőzni. Az ember is ilyen hordóhoz hasonlít: színültig van az ájtatosság borával, s ha ez erjedni kezd, bizonnyal szét fog pukkanni. Mi néhány napig bohóckodunk, de csak azért, hogy utána annál buzgóbban térjünk vissza az ájtatoskodáshoz.”

A középkori élet tele volt számunkra groteszk furcsaságokkal. Hogy ezeket mai ésszel megérthessük, meg kell értenünk magát a középkori embert is: sajátos szellemiségét, darabos szokásait, szertelenségekbe csapongó szeszélyét. Tréfái nyersek, durvák és nehézkesek, mintha ilyenkor se vetné le magáról a vasakat, és évődés közben is öklelő dárdát pörgetne.

Mielőtt azonban olvasóimat a reimsi székesegyházba vezetném, ahol javában folyik a bolondok ünnepe, egy jó másfél ezer évvel régibb ünnep-

ségről kell helyszíni közvetítést adnom. Szükséges ez a magyarázathoz, mert maga a hordóhasonlat nem elegendő.

Rómában vagyunk. A decemberi alkony már kezdi szétteregetni tógáját az óriás város fölött. Saturnus templomából kilép egy pap, előremegy a fórum közepéig, s ott hangos szóval kiáltja:

− Saturnales! Saturnales!

Ez a riadó. És futva, szökdelve, ujjongva, rivalgva ömlik az utcákra a rabszolgák ezernyi meg ezernyi sokasága.

Ezen a napon; december 17-én kezdődik a Saturnáliák hete, ezt évenként annak emlékére ünneplik meg, hogy valamikor régen Saturnus isten uralma alatt virágzott a boldog aranykor. Nem volt akkor különbség úr és Szolga közt, mindenki egyenlő volt, mindenkit eltartottak az anyaföldnek bőven ömlő kincsei. A Saturnáliák a hajdani egyenlőség állapotát varázsolták vissza − persze csak egy hétre.

A rabszolgák levethették szolgaságukra utaló gúnyájukat, felöltözhettek a szabad ember ruhájába, tógát ölthettek, akár bíborszegélyűt is, fejükbe pedig a szabadság jelvényét nyomhatták, a frígiai sapkát. Megnyíltak előttük Róma termái, kedvükre kifürödhették magukat, s fürdés után lakomához ülhettek a gazdájuk asztalánál. Együtt dőzsölt, együtt itta le magát úr, vendég és rabszolga; sőt akárhányszor a háziak szolgálták ki a cselédeket.

Megengedett volt minden móka, minden ingerkedés, s a szabadjára eresztett szolgasereg alaposan élt is az engedéllyel. Kifigurázták gazdájuk úri és nem úri szokásait, majmolták a mozdulatait, járását-kelését, s kellemetlen igazságokat mondogattak, akár a szemébe is. A gazdának mindent le kellett nyelnie ezen a héten, a megtorlást törvény tiltotta el.

Volt még egy szabadalmuk: lakoma előtt sorsvetéssel királyt választottak. Ennek az volt a feladata, hogy a legbadarabb uralkodói parancsokkal ugrassa és mulattassa a részeg társaságot. Ha Lukianosznak hihetünk, az egynapi zsarnok rendeletei effélék voltak: egyik vendég mázolja be az ábrázatát zsírral, a másik dugja a fejét egy vizesvödörbe, a harmadik mondjon mindenkire válogatott gorombaságokat, a negyedik kapjon fel a hátára egy fuvoláslányt, és járja körül háromszor a házat. Mikor kellően berúgott a király is, a parancs úgy szokott szólni, hogy valamelyik vendég vetkőzzék le, s azonmód énekeljen és táncoljon a fuvoláslányok muzsikájára.

Főtisztviselők, bírák, ügyvédek rabszolgái a ház átriumában tárgyalási komédiát rendeztek. Felöltöztek consulnak és praetornak, szónokoltak, vádoltak, védőbeszédeket tartottak, és bolondnál bolondabb ítéleteket hoztak.

A város egy hétig tökéletes delíriumban élt. Az iskolákat és hivatalokat egy hétre bezárták, mindenki kötelességszerűen mulatott, táncolt, evett-ivott. A polgárok ajándékokat küldözgettek egymásnak, de a Saturnáliák törvénye

szerint ezek nem lehettek értékes dolgok. Írószerek, viaszgyertyák, kis kosarakban olajbogyó, füge vagy szilva, egy doboz fogpiszkáló, egy árva spongya − esetleg egy kötet költemény, amellyel maga a költő kedveskedett a megtiszteltnek. Gazdag emberek az olcsó ajándéknak is megadták a módját. Ha például csipetnyi borsot vagy egy tucat osztrigát szántak valakinek, nyolcembernyi díszkísérettel szállíttatták oda.

Voltak puritán erkölcsű gazdagok is, ezek komolyan vették az ünnep értelmét, s pénzzel segítettek megszorult barátaikon, vagy kifizették az adósságaikat. Állítólag akadtak háziurak is, akik elengedték lakóiknak a házbért.

Hét nap múlva ismét visszatért a régi rend. Megint szabad volt a rabszolgákat verejtékeztetni, vesszőztetni, esetleg − amint Juvenalis a római hölgyek szemére veti − keresztre feszíttetni.

A pogány világot felváltotta a kereszténység, de a Saturnáliák emlékét nem lehetett a nép lelkéből kiirtani. Tovább erjedett a vágy a felszabadulás ünnepének örömmámora után, s végre is, ahogyan a párizsi vitairat mondta, ki kellett rántani a dugaszt. Megszülettek a bolondünnepek, a keresztény köntösbe öltöztetett Saturnáliák. Kedvét lelte bennük az alsó klérus is, ennek ugyanis kapóra jött, hogy borsot törhet urainak, a főpapságnak az orra alá.

Ennyit kellett előrebocsátanom, hogy megérthessük a kultúrtörténetben párjukat ritkító, érthetetlennek látszó templomi bohózatokat.

Most már nézünk be a reimsi katedrálisnak, ennek az építészeti csodának századok tömjénfüstjétől nehéz illatú hatalmas csarnokába.

Istentisztelet folyik a főoltár előtt, de nem rendes áldozópap tartja, hanem a bolondpüspök. A diakónusok és sub-diakónusok választották maguk közül, aminthogy az egész cécót is ők rendezték.

A bolondpüspök teljes egyháznagyi díszben mondja a misét, de micsoda kerge gyülekezet rajzik körülötte! Groteszk, álarcos pofák; medvének, farkasnak és egyéb vadállatnak bőrébe bújt, sőt olykor a saját ruhájukból teljesen kibújt fiatal szerpapok; derekukat női ruhában riszáló más papi személyek – szóval egy farsangba illő, bomlott, viháncoló férficsorda.

Ugyanilyen csődület verte fel három napon át, december 26-tól 28-ig nemcsak a reimsi székesegyháznak, hanem Franciaország több nagyobb templomának csendjét. A bolondok ünnepét sok helyt megülték, csak a helyi szokás cifrázta ki más-más válogatott bolondsággal.

Általában a főpapságot gúnyoló bolondpüspök kifigurázása volt a mulatság teteje. Mialatt az nagy komolyan misézett az oltár előtt, bolond hívei a kórusba nyomakodtak, s ott világi nótákat gajdoltak. Mások az oltár lépcsőjére telepedtek; kártyáztak, kockáztak, kolbászt falatoztak. A füstölőben tömjén helyett ócska cipőtalpakat égettek, s a püspök előtt lóbálgatták, hogy a füst az orrába menjen. Mise végeztével a duhaj bolondok kitódultak az utcára, felkaptak trágyával megrakott társzekerekre, végigkocogtak a városon, és a látványosságra odacsődült kíváncsiakat lógolyóbisokkal meglődözték.

Antibes-ban laikus rendtagok is kirúghattak a hámból. Kifordított és rongyos papi köntösben telepedtek be a kolostor kórusába, orrukra óriási pápaszemet biggyesztettek, az üvegek helyén narancshéjakkal. Imádságoskönyveket tartottak a kezükben, de megfordítva, s úgy tettek, mintha olvasnának belőlük; ehelyett összevissza hadartak mindenféle badarságot.

Viviers-ben a bolondpüspöknek alamizsnás papja is volt. Ez a mise végeztével csendet parancsolt. A lárma elült, a püspök megáldotta a gyülekezetet, s az alamizsnás általános bűnbocsánatot hirdetett ezzel a formulával:

Monseigneur, a püspök úr küld nektek egy tele kosár bűnbocsánatot, és kéri az Urat, bocsásson rátok becsületes májbajokat.

Egy másik formula így puffadozott a középkori humortól:

Monseigneur ezennel kiutal nektek húszkosárnyi fogfájást s egyéb szép ajándékokat, köztük egy rossz gebének a kopott farkát.

A nappali hejehuja esti eszem-iszomba torkollt. Bizony torkollt; a bor akószámra csúszott le a diakónusság torkán.

A felső klérus persze szerette volna elrángatni az oltár elől a főpásztori tekintélyt sértő bolondpüspököt. Mozgósította ellene az egyházi és világi tekintélyeket, s mint említettem, 1444-ben a párizsi egyetem teológiai fakul-

tása elé terjesztette az ügyet. De a nép az alsópapság mellé állott, csökönyösen ragaszkodott a karácsonyi farsangjához, s a kevés okos ember nem bírt a temérdek bolonddal. Egészen a XVI. század elejéig élt Franciaország sok vidékén a decemberi karnevál, míg végre nagy nehezen sikerült a bolondokat a templomokból kitelepíteni az utcára.

Ott azután tovább viháncolhattak, mint úgynevezett bolondos társaságok.

A BOLONDTÁRSASÁGOK

Ott hagytam el, hogy a bolondok kiszorultak a templomból az utcára.

Szerte Franciaországban fel-felütötte csörgősipkás fejét egy-egy „bolond” címmel kacérkodó társaság.

Híres volt a Dijoni Bolondanyó Társasága, amely anyó egyébként csak az egyesülés zászlaján volt látható, mint egy csörgettyűkkel és a bolondok egyéb jelvényeivel felszerelt asszonyság.

A főnök köré a fejedelmi udvartartások mintájára bolondudvart szerveztek. Volt abban kancellár, fővadász, fősolymász, főlovász, főpohárnok, főasztalnok, főalamizsnás és egyéb előkelőség, mind csupa bolond.

Zöld, vörös és sárga volt a kompánia hivatalos színe. Ezek sávozták a zászlót, ebben a három színben tarkállott a tagok ruhája. A cifra köntöst kiegészítette a csörgősapka, valamint a hivatásos udvari bolondoknak groteszk főben végződő pálcája.

A tagok a város vezető polgárságából kerültek ki. Sőt az a megtiszteltetés is érte őket, hogy 1636-ban belépett közéjük egy úgynevezett „vérbeli” herceg. Henri Bourbon-Condé. Ő is megkapta a pergamenre háromszínű betűkkel írt, a Bolondanyó pecsétjével hitelesített felvételi okiratot. Az efféle pátensek akkori felfogás szerint sziporkáztak a humortól, de három század múlva a sziporkák kialudtak, s a három színben pompázó kutyabőrök sajnálatosan szürke olvasmányokká fakultak.

Évenként egynéhányszor bolondanyóék nagyszerű felvonulásokkal kápráztatták el a várost. Elöl lépkedett négy herold, utánuk a gárdakapitány, majd hat-hat ló vontatta emeletes díszszekér, mind csupa festés, faragás és szőnyegpompa. Fehér kancán maga a főnök, nyomában hat apród, tizenkét lakáj, a Bolondanyó zászlaja, hatvan tiszt, ötven lovag, a díszruhás főméltóságok és a menetet bezáró tarkabarka egyéb személyzet. Sorjában megállapodtak a kormányzó, a parlamenti elnök és a polgármester háza előtt, s ott a díszkocsikról bolond verseket szavaltak.

A szemet kápráztató parádénak − még a lovakon is háromszínű bársonytakaró fityegett! − eleinte nem volt egyéb célja, mint hogy a bolondok mulattassák a népet, és az utca ujjongása mulattassa a bolondokat. De később bolondanyóéknak fejükbe szállt a dicsőség. Ha a városban valamely nekik nem tetsző esemény történt, a cimboraság egyik tagját felöltöztették az eset hősének a jelmezébe, végighujrázták a városon, s a szavalmányok most már nem csipkedtek, hanem martak.

Még ez sem lett volna baj, hiszen voltaképpen csak népítélkezésről volt szó: igazságot tettek olyankor, amikor a törvény vállat vont, mert nem léphetett közbe. Patvarkodó házasfelek, papucskormány alatt nyögő vagy felszarvazott férjek, kikapós asszonyok és megbillent erkölcsű lányok, panamagyanús tisztviselők, beteggyilkos orvosok nevei kerültek a bolondbírák szégyentáblájára. Végre azonban tökéletesen megvadultak; apró botrányokat nagyra dagasztottak, s bűnösök híján hajszát kezdtek semmit sem vétő jámbor polgárok ellen is.

Annyira felkavarták a város békességét, hogy a kormány kénytelen volt rendet teremteni, s egy 1630. június 21-én kelt királyi rendelet a dijoni bolondok magánparlamentjét feloszlatta.

A többi hasonló francia bolond-testvériség sem művelt okosabbat, mint a dijoni.

Evreuxben és Rouenban Les Cornards, vagyis „a felszarvazottak” volt a nevük. A cím nem a megcsalt férjek ismert illetményére célzott, hanem a bolondsapkából szarvszerűen felfelé meredő két szamárfület kellett rajta érteni. Ezek mindenféle nevetséges parádéval apát urat választottak, felöltöztették papi díszbe, szamárra ültették, és nagy ricsajjal handabandáztak végig a városon, az utca röhejére. Ők is ugyanolyan gyatra humorú pátenseket osztogattak a tagoknak, mint a dijoniak, ugyanúgy zavarták goromba gúnyolódással a békességet, és ugyanúgy oszlatták fel őket.

Volt egy párizsi bolondegylet, amelyik nem érte be az apátursággal: herceget választott. Akármilyen bolondul hangzik is, a bolondok hercegének jogaival és kötelességeivel maga a párizsi parlament is komolyan foglalkozott.

Az történt, hogy a társaság két tagja fellázadt Nicolas Joubert, a megválasztott herceg ellen, és bíróság elé idéztette. Úgy látszik, elhanyagolta kötelességeit, mert a per tárgya ez volt:

„Köteleztessék Nicolas Joubert arra, hogy rendezze meg a bolondok ünnepélyes bevonulását Párizsba a St. Denis-i kapun keresztül és tartsa meg a közgyűlést a szokás által szentesített szertartásokkal. Ha nem teszi meg, tétessék le a hivatalából, és választassák helyébe új államfő.”

Jellemző a kor szellemére, hogy a bíróság teljes hivatali komolysággal a herceget maga elé idézte.

Ez mindenekelőtt alaki kifogást emelt: a két bolondnak nincs joga az egész társulat nevében pereskedni.

Nem használt. A bíróság a kifogást elutasította, a felpereseknek igazat adott, és kötelezte Joubert herceget, hogy május elsején tartsa meg a szokásos bevonulást teljes vezérkarával és alattvalóival egyetemben. Ha ezt elmulasztaná, tekintessék a hercegi trón megüresedettnek, és töltessék be nála alkalmasabb személlyel.

Joubert fellebbezett a párizsi parlamenthez mint a legfelsőbb bírósághoz. Ennek egyelőre okosabb dolgai lehettek, mert csak három év múlva szánta rá magát, hogy az ügyet elővegye. 1608. július 19-én kelt határozatával azután az első bíróság ítéletét megváltoztatta, felpereseket a keresetükkel elutasította, és kimondta, hogy Nicolas Joubert meghagyandó a hercegség fejét illető jogok élvezetében.

ÁRTATLAN BOLONDOK

Az utca idővel megkomolyodott. A műbolondok, álpojácák mókáin már senki sem nevetett. Akikben mégis süstörgött valamelyes igazi bolondság, beszorultak a négy fal közé. Itt azután bátran élhették ki a hóbortjaikat, furcsánál furcsább társaságok zárt kebelében.

Párizsban a direktórium idején írók és művészek megalapították az Állatok Akadémiáját. A Montmartre tövében ütötték fel a tanyájukat, mert ez a városrész a régi időkben szamarairól volt nevezetes. Az egymás hegyén-hátán hemzsegő kávéházak közül azt választották ki, amelyiknek egy Gaudin nevű kávés volt a gazdája. Ennek a nevéből ugyanis a Nigaud anagrammát lehetett csinálni, ami egy madárfajtának (kárókatona) a neve, a nép nyelvén azonban tökfilkót jelent.

A tagokat a felvételkor szintén egy-egy állat nevére keresztelték. A Journal de Paris szerkesztője vaskos termete miatt Elefánt lett, az Operaház bő torkú tenoristája Pintyőke, egy hősszerelmes színész Pelikán, maga a színházigazgató, nem tudom mi okból, Szamár, egy regényíró pedig − ugyan miért? − Ökör.

Az alapszabályok értelmében az összejöveteleken tilos volt bármi olyant beszélni, aminek valami értelme lehetett. Csakis a legképtelenebb bolondságokkal volt szabad dobálózni, aminők a tótágast álló adomák és szójátékok, nyakatekert élcek, paródiák, vad találós mesék, zagyvaságok, amiknek talán a pesti halandzsa felelne meg.

A víg állatseregletnek a túlságos népszerűség lett a végzete. Felkapta a divat. A montmartre-i kávéházban tomboló jókedv híre elterjedt a Saint-Germain negyedig, s Párizs előkelőségei is bekívánkoztak a bohémek közé. Nagy nevek jelentkeztek tagul, s fel kellett őket venni, akármilyen nagy unalom uszályát is cipelték magukkal.

Ehhez járult a kényes kérdés, hogy miféle szalonképes állattá minősítsék őket. Sértődés nélkül nem csinálhattak a parlamenti szónokból Papagájt, a főtisztviselőből Szarkát, a tábornokból Nyulat, a lovaregyleti tagból öszvért. S a bohémek csak egymás közt tudták gyöngyöztetni a jókedvüket; a hangulat elszürkült, az írók és művészek elmaradoztak. A magukra hagyott idegenek társalgása megfelelt ugyan az alapszabályoknak, mert kevés volt benne az ész, de egyébként nem különbözött a rendes hétköznapi beszélgetéseiktől.

A menazséria halkan feloszlott.

A legtöbb ártatlan groteszk-klubot a XVIII. századbeli Anglia tenyésztette ki. Ilyenek voltak:

Az Adam-Club, vagyis az Ádámok Klubja. Nem kell rosszra gondolni. A felvételt nem az Ádám-jelmezhez kötötték, csupán az volt a feltétel, hogy az illetőnek Ádám legyen a keresztneve.

King Club, a királyok klubja. Ettől sem kell megijedni, itt a vezetéknév volt irányadó: a King (Király) nevűek álltak össze.

A Györgyök Klubjáról mondani sem kell, hogy közgyűlését György napján tartotta, s ha a tagok valamely állításuk mellett nagyon erősködtek, nem mondhatták: „Isten-uccse!” − hanem így kellett fogadkozniuk: „Szent Györgyre mondom!”

Az Egy Utcában Lakók Klubja nem szorul magyarázatra, viszont a Hum-drum, vagyis az Unalmasak Klubjáról tudni kell, hogy a lagok, csupa tiszteletre méltó gentleman, éjfélig ültek bár együtt, nem szóltak egy árva szót sem, csak hallgatagon pipáztak és ittak.

Rokon célú volt a Mum-Club, a Némák Klubja. Ennek a belső életéből egy és más kiszivárgott. Amikor Marlborough csatát nyert Höchstettnél, az egyik tagot a hazafias lelkesedés behajszolta a klubba, s ott elkiáltotta magát: „Győztünk!” Azonnal kizárták. A szavazás természetesen nem élőszóval ment végbe, hanem római módra, pollice verso: a lefelé fordított hüvelykujj jelezte, hogy nincs kegyelem. − Más nevezetes esemény egy tagfelvételnél történt. Az új jelentkező odalépett az egyik, karosszékben elmélkedő régi taghoz, és bemutatkozott. Hagyján, ezzel nem követett el törvénysértést. De meggondolatlanul hozzátette: How are you, Sir? (Hogy van, uram?) A szószátyár fecsegőt egyhangúan elutasították.

Nem illik bár az ártatlanok közé, de − ha szabad paradoxont használnom − komoly bolondsága révén itt szorítok helyet a Club of Duellists, a Párbajozók Klubja számára. II. Károly király idejében alakult. Tagja csak az lehetett, aki párbajban ellenfelét megölte, vagy legalábbis megsebesítette. Étkezésnél a tagok két asztalnál ültek. A főasztalnál csak az kaphatott helyet, aki halálos végű párbajjal tüntette ki magát. A macskaasztal mellé azok szorultak, akik csak sebet ejtettek az ellenfelükön. Ezeket persze fűtötte a becsvágy, hogy a főasztalhoz kerülhessenek, tehát kiaknáztak minden, párbajhoz vezető kötekedési lehetőséget. A törvény azonban a párviadalt halálbüntetés terhével tilalmazta, s így az történt, hogy amely tag nem esett el a veszett párbajozásban, az vagy külföldre szökött, vagy felakasztották. A klub rövid működés után tagok hiányában megszűnt.

Annál hosszabb életű volt az Everlasting Club, az Örökkétartó Klub. A fennhéjázó cím azt jelentette, hogy a száz tag rendszeresen felváltotta egymást, s éjjel-nappal legalább egyiküknek jelen kellett lenni a klubhelyiségben. Az ügyeletes mindaddig el nem mehetett, amíg a sorban következő elő nem került, és fel nem váltotta. Ennélfogva minden tag bízvást számíthatott rá, hogy ha bármikor nyit is be a klubba, mindig talál társaságot. Az alapszabály azt is kimondta, hogy a klub gazdája (steward) sohasem hal meg. A mindenkori gazdát a főhelyen hatalmas karosszék illette meg, s azt ott nem hagyhatta, míg csak a soros másik steward szolgálattételre nem jelentkezett. Gondoskodni kellett arról is, hogy a pipagyújtogatáshoz szükséges tűz sohase aludjon ki; erre a magasztos célra egy öreg gazdasszonyt tartottak.

Egyszer azonban ennél sokkal hatalmasabb tüzek leselkedtek a klubra: az 1666-i katasztrófa lángnyelvei, amelyek London nagy részét porig égették. A klub iratai úgy emlékeznek meg az akkori stewardról, mint a tengerészek évkönyvei a kapitányokról, akik süllyedő hajójukon végig ott maradtak. A vész szétszórta a tagokat, őrségváltásra nem jöhettek el, a hős steward azonban nem tágított a karosszékből. Már égett a szomszéd ház, de ő kötelességéhez híven ott maradt, ült és ivott. Nagysokára odamerészkedett az elnökség néhány tagja, és hivatalos parancsukra a rettenthetetlen gazda végre otthagyta a karosszéket és a kiürített temérdek palackot. A vis maior okozta kis megszakítás után a klub folytatta halhatatlan életét, s az öreg Vesta-szűz tovább gondozta a szent tüzet.

Ami a szellemi részt illeti, a tagok társalgása nem volt valami sokrétű. Csakis a klubélet belső eseményeiről esett szó. Megbeszélték a nevezetes whist-játszmák részleteit, amelyeket hősi küzdelem után klubtagok nyertek meg; magasztalták annak a tagnak buzgóságát, aki húsz éven át minden áldott nap a klubban reggelizett; fejet hajtottak azok nagysága előtt, akik egy ültő helyükben száz pipát szívtak el.

Az 1700-as századforduló alkalmával a klub összefoglalta eddigi eredményeit. Az alapítás óta elfogyott 500 mázsa dohány, 3000 hordó sör, 200 hordó brandy, 1000 „hogshead” (egy ilyen űrmérték 209 litert tesz) vörös bor, 1000 vaddisznófej és megszámlálhatatlan mennyiségű kártyacsomag. Könyvekről nem történik említés.

A fogyasztást a maga teljes nagyszerűségében nem tudjuk értékelni, mert az alapítás éve ismeretlen. Addisonék mindössze egy legöregebb tagról hallottak, aki azzal dicsekedett, hogy ő némely klubtársának még a nagyapjával együtt itta le magát.

A Spectator közlése után több hír nem érkezett róluk. Úgy látszik, még sincs olyan halhatatlanság, amelyik ne lehetne halandó.

Nemcsak a közös név vagy közös hóbort terelte egy akolba az unatkozó klubembereket. A természet mostohagyermekei is összeálltak; egymás közt kevésbé nyomta őket a púp, kevésbé volt röstellnivaló a ragyaverte ábrázat.

Sőt egy ilyen társaságnak a tagsága szinte kitüntetést jelentett. A kluboknak ezt a záptojását Cambridge-ben költötték ki. Hivatalos neve a Rút Pofák Klubja volt, de kivételesen púposokkal, ferde vállúakkal és egyéb torzalakokkal is tarkították a tizenkét tagból és egy elnökből álló társaságot. Nehezen lehetett bejutni közéjük; a felvétel szabályai kemények voltak. Hogy valaki sikerrel pályázhassák a tagságra, legalábbis irgalmatlan hosszú vagy teljesen laposra szélesedő orrot kellett bemutatnia − további ajánlást jelentett a nyúlszáj, a himlőtől felszántott arc, a halálfőre emlékeztető idomtalan koponya stb. A tagok létszámának beteltével is felvettek egy úriembert, mert hiteles tanúkkal bizonyította, hogy amikor benyitott egy szobába, láttára két gyerek sírógörcsöt kapott.

Tudvalevő, hogy II. Károly királynak is volt némi képesítése a tagságra, s a klub elég arcátlanul meghívót küldött neki, hogy legyen kegyes őket alkalmilag meglátogatni. A király nevetett, de nem ment el. Maga helyett egy udvari tisztviselőt küldött oda, ez kimentette, s egyszersmind egy ocsmány bakkecskét vezetett a terembe, mint őfelsége tiszteleti ajándékát a klubnak. A terem különben összehangzott a klub címével: a falakról Thersites, Aesopus, Scarron és más történelmi nevezetességű rútságok tekintettek le biztatóan a tagokra.

Az alapszabályok a nőket nem zárták ki. A klub közzé is tette, hogy hölgyeket is szívesen lát, ha alávetik magukat a tagfelvételnél kötelező szemlének.

Nem jelentkezett senki.

A Kövérek Klubja nem a testsúlyt szabta meg zsinórmértékül. (Bocsánat a képzavarért.) A pályázó előtt a klubterem ajtajának csak az egyik szárnyát nyitották ki, és udvariasan betessékelték. Ha befért rajta, akár mindjárt visz-

sza is fordulhatott. Nem ütötte meg a mértéket. Ám ha olyan vastag volt, hogy nem bírta magát keresztülpréselni, kitárták az ajtó másik szárnyát is, és elismerő tapsok közt testvérül fogadták.

Az apróbb termetűek sem hagyták magukat. Megalapították a Törpék Klubját. Az alakuló közgyűlést december 21.-én, az esztendő legrövidebb napján tartották meg. A tanácskozóasztal a tagoknak az álláig ért, az elnökből pedig semmi sem látszott, teljesen elveszett a karosszékben. Ennek ellenére sem volt szabad magasító fortélyokhoz folyamodni, úgymint vánkost vagy vaskos könyvet tolni maguk alá, vastag talpbetétet csempészni a cipőjükbe, magas sarkot, feltornyozott parókát vagy túlságosan felmeredő kürtőkalapot hordani. A klub védőszellemei ezek voltak: a kis Dávid, aki legyőzte a nagy Góliátot, az apró termetű Nagy Sándor és Kis Pipin francia király.

Belépett tagul a kis emberek közé egy nagy ember is: Popé, a költő. A tagságra törpe termete s nagy hasához képest aránytalanul hosszú karja-lába képesítette. Olyan volt, mint egy pók − mondta ő maga.

A SEBEZHETETLENSÉG CSODASZEREI

Állítom, hogy egy alföldi parasztfiú vagy egy pesti szabólegény sokkal nagyobb hős, mint a középkor harcos lovagja, aki a lova patájáig páncélosán indult el verekedni. Sőt a mítosz legendás hősei is mögöttük maradnak vitézség dolgában. Könnyű volt hősködnie Akhilleusznak, miután anyja belemártotta a Styx vizébe − könnyű Siegfriednek, miután megfürdött a sárkányvérben, s a puha bőrű ellenség közepette sebezhetetlenné keményített testtel vitézkedhettek.

Ez nem fair play. Győzni lehet ugyan ilyen egyenlőtlen esélyekkel, de a hős koszorújára pályázni nem.

Akkor sem kedvező az összehasonlítás, ha a régi zsoldoskatona harci erényeit veszem közelebbről szemügyre, ők voltaképpen nem rokonszenveztek a csatatéri halállal. Mondhatnám: féltek. Erre vall a temérdek babonás praktika, amelyhez a katona urak folyamodtak, hogy magukat sérthetetlenné varázsolják, viszont a saját fegyverük biztosan találjon.

A Johannes Staricius álnevű szerző 1615-ben kiadott egy könyvet ezzel a sokat ígérő címmel: *A hősök titokzatos kincse.* Az úgynevezett mágiás tudomány elvei alapján készült. Akkoriban komoly tudósok is beleragadtak a csalogató lépes burokba, amellyel ez a tetszetős tudományág be volt vonva. A laikus közönség bomlott utána, mert a babona a tudomány köntösében mutatkozott be, s aki alkalmazta, nem kellett félnie a boszorkánymesterség

vádjától. A *Hősök kincse* igen sok kiadást ért meg, szemelvényeimet az 1750-i kölni kiadásból szedegettem össze.

Íme, egy javallat a sebesülés elkerülésére:

„Kutasd föl akasztott vagy kerékbe tört ember koponyáját, amelyen már kiütközött a moha. Jegyezd meg jól a helyet, s hagyd ott a koponyát érintetlenül. Másnap ismét eredj oda, s igazítsd a koponyát olyan helyzetbe, hogy a mohát könnyűszerrel leszedhesd róla. Legközelebbi péntekén, napfölkelte előtt megint menj oda, kapard le a mohát, a kaparékot kösd kendőcskébe, és varrasd a zubbonyod bélésébe, a bal karod alá. Amíg a zubbony rajtad van, védve vagy lövés, vágás vagy szúrás ellen.”

A recept másik változata szerint ütközet előtt a mohából egy borsószemnyit le kell nyelni. Szerzőnek egy kapitány ismerőse bizonyította, hogy a gusztusos szer 24 órára sebezhetetlenné tette.

Ez a mohaszer nem cigányasszonyok értelmetlen vajákolása volt, hanem a koponyamoha hatásához fűződő tudományos vélekedésen alapult.

A koponyamoha − amelynek emléke már csak a bemohosodott koponyákról szóló mondásban él − a régi gyógyszertanban hatalmas erejű orvosszer gyanánt szerepelt. Usnea Humana volt a hivatalos latin neve. Akkori felfogás szerint, miután maga az emberi koponya szolgáltatta, jó volt agybetegség ellen. Mohaszerű volta miatt vérzéscsillapító hatással is dicsekedett; rá sem kellett tenni a sebre, elegendő volt, ha a sebesült az összeszorított markában tartogatta.

Tudjuk, hogy az emberi koponyán bizonyos idő múlva ilyen moha szokott kiütközni. De miért ragaszkodott a Hősök kincse kivégzett ember koponyájához?

A mágiás orvostudomány felfogása szerint akármilyen koponya nem használható, mert rendes körülmények között a halált betegség előzi meg, s a beteg ember teste fertőzve van, gyógyszer céljára nem alkalmas. Olyan emberre van szükség, aki kifogástalan egészségben halt meg. Vagyis akit kivégeztek. Csatatéri koponya is megfelelne, de ahhoz bajos hozzájutni, mert a csataterek nem mindenütt esnek a mohakereső katona keze ügyébe.

Véletlenül elém került egy újsághír arról a kivételes alkalomról, amikor megfelelő emberi koponyákat vásáron lehetett beszerezni. A müncheni Ordentliche Wochentliche Postzeitungen 1684. évi 7. számában a lipcsei újévi vásár eredményéről referál. Mint a vásár különlegességét említi meg, hogy néhány vállalkozó a nyílt piacon hordókba gyömöszölt török fejeket árult. A Bécs körüli harcokból származhattak. Eleinte nem akadt vevő, bár darabját egy birodalmi tallérért vesztegették. De utóbb katonai körökben híre kelt a becses árunak, a kereslet megindult, s a vételárat felverték nyolc tallérra.

Az állatvilág is hatásos védőszerekkel szolgált. Meg kell figyelni − írja Staricius − a zergéket. Vadászok körében ismeretes, hogy az év bizonyos szakában a zergéket nem fogja a golyó. Ez onnan van, hogy a zerge ismeri a sebezhetetlenné tevő füveket, s míg a füvekben tart, vígan és félelem nélkül legel, mert tudja, hogy baja nem eshetik. Az ügy tehát egyszerű: meg kell szerezni e füveket. Igen, de melyek ezek, és hol találhatók? A zerge nem árulja el. Ámde a természet gondoskodott róla, hogy az ember mégis hozzájuk juthasson. A zerge gyomrában a rosszul megemészteti, állati szőrrel keveredett füvek olykor golyószerű képződménnyé kövülnek össze. Ez a gombóc zergekő néven volt a régi gyógyszertárakban ismeretes. Szerényebb atyafia volt az ázsiai bezoárkecske gyomrában termő bezoárkövek, amelynek hatóerejéről csodákat hittek.

A vadász tehát várja meg, amíg a csodafüvek elvirultával a zerge ismét lőhető lesz, szedje ki gyomrából a zergekövet, s együtt fogja találni benne valamennyi fűnek a varázserejét.

Használati utasítás:

„Mikor a föld Mars csillagának uralma alá jut, porlaszd el a zergekövet, végy belőle egy szemernyit malváziai borban, fuss teljes erővel mindaddig, mígnem az izzadság patakzik rólad. Ismételd meg a műveletet háromszor egymás után, és tested sebezhetetlenné válik.”

A PASSAUI MŰVÉSZET

1611-ben a passaui hóhérnak, Kaspar Neithart nevezetűnek fényes ötlete támadt. Mindenféle különös varázsjelekkel és bűvös igékkel teleírt cédulákat mutogatott a nehézfejű zsoldos katonáknak. Elhitette velük, hogy ha a nyakukba akasztják, vagy még inkább, ha lenyelik, védettek lesznek az ellenség fegyvere ellen.

A varázsjeleknek és szavaknak nem volt semmi értelme. Ilyesmi volt,a cédulákra írva:

„Arios, Beji, Glaigi, Ulpke, nalat nasala, eri lupie.”

Akár megfordítva is lehetett volna odafirkantani. De démoni hangzásuk és a hóhér személye körüli rejtelmesség felizgatta a zsoldosfantáziát, s bedőltek a kezdetleges trükknek. Drága pénzen vásárolták a cédulákat, s valóban elértek annyit, hogy bátran mentek a csatába, mert hiszen, immár fegyver nem foghatta őket. Ha valamelyik mégis otthagyta a fogát, az már nem panaszkodhatott az amulett hatástalansága miatt. Ha megsebesült, kész volt a magyarázat, hogy az ellenfél erősebb varázslatot használt, ám azért az amulett mégis megtette a magáét, mert lám, a seb nem volt halálos.

Az egyszerű és ügyes fogás a hóhért gazdaggá tette. Sőt nevezetessé is, amennyiben a trükk híre sokáig élt a zsoldosok között Passauer Kunst néven, s a legendáknak egész sorát koholták hozzá.

Később akadt egy vetélytársa, ez még biztosabb sikert ígért. Az úgynevezett Mansfeld-tallér. A Mansfeld grófok verették ősüknek, Mansfeld Hoiernek emlékezetére. Az ős nevezetes férfiú volt. Nem a rendes úton jött világra, hanem császármetszés segítségével, akárcsak Macduff, Macbeth legyőzője. Szerencsésen hadakozott, sohasem vesztett csatát. Saját dicsőségét ezzel a jelmondattal örökítette meg: „Én, Hoier, ki nem születtem, csatát sohasem vesztettem." A harmincéves háború alatt vert Mansfeld-talléroknak egyik oldalán ez a jelmondat, a másikon Szent György lovasképe volt látható. Hatalmas volt a kereslet utána, szívesen fizettek minden egyes darabjáért 10-12 rendes forgalmú tallért,

A művelt, olvasmányos katona igényesebb volt, mint a tanulatlan zsoldos. Ő olyan amulettet hordott, amelyet alkimisták és asztrológusok készítettek, a titkos tudományok segítségével.

Ma már nem tudjuk kihüvelyezni az amulettekbe vésett bűvös szavak értelmét. Senki sem tudja megmagyarázni, miért használták még fejedelmek és hadvezérek is ezt a különös szót: Ananisapta. Talán valamely bűvös erejű mondás kezdőbetűinek az összevonásából alakult. Használtak mágikus kockákat is, számokkal teleírva. Ilyen kockán a számokat akárhogyan adjuk össze, lefelé, oldalvást vagy keresztbe, mindig harmincnégy jön ki. Ha pedig ezt a két számjegyet egymással adjuk össze, megkapjuk a hetes számot, amely tudvalevően valamennyi szám között a legis-legnagyobb varázserővel rendelkezik. Ártatlan bolondságok voltak ezek, akár a modern autók hátsó ablakán fityegő torzszülöttek.

De volt a sebvarázslatnak gonoszabb fajtája is. A németek úgy hívták: Festmachen. Aki végbevitte, az ördöggel kötött cimboraságot. A korabeli újságok sok esetet jelentettek babonás rémülettel. Egy svéd katona áldozáskor nem nyelte le a szent ostyát, hanem kiszedte a szájából, és pokolidéző amulettet csinált belőle. Nem sokat használt a boldogtalannak; amikor a bűne kiderült, először kitépték a nyelvét, majd kerékbe törték.

A német orvos-természettudományi társulatnak volt egy latin nyelven megjelenő, igen komoly folyóirata. Hosszú latin címét a rövidített Ephemerides (Napi feljegyzések) alakban szokták használni. Ez a szakállas és pápaszemes folyóirat pillanatig sem kételkedett, hogy az ördöggel való cimborálás révén a Festmachen valóban megtörténhet. Sőt hatásos ellenszert is javasolt. A latin szöveg nyers őszinteséggel ismerteti az eljárást; magyarul körül kell írnom valahogyan. Tehát, aki ilyen ördöggyanús emberrel viaskodni készül, mindenekelőtt mártsa kardja hegyét disznóhulladékba. A go-

lyót, mielőtt beveri a puskacsőbe, dugja a szájába. Azaz dehogy oda, egészen máshová. Ezzel a két aktussal az ördög meggyaláztatik, dühös lesz, megszökik, és cserbenhagyja a cimboráját, aki azután éppolyan sebezhetővé válik, mint akárki más.

Így festett az 1691. évi tudományos álláspont.

A GOLYÓÁLLÓ PÁNCÉL

Ami biztos, az biztos. Ha a sebezhetetlenség netán csődöt mondana, elébe kell vágni a bajnak olyan páncéllal, amelyen nem fog az ellenség fegyvere.

Nem kételkedtek, hogy amit az ókor klasszikusai leírtak, mind színigazság. Való, hogy Vulkán olyan páncélt kovácsolt Akhilleusz számára, amelyet nem járt a fegyver, sőt az ellenség a puszta látásától is megrémült, és inába szállt a bátorsága. (További adat a nagy görög hős lélektanához. Ezzel a felszereléssel könnyű volt nekimenni a trójaiaknak.)

A csodapáncél titkán sokáig töprengtek. Csak annyit tudtak róla, hogy az elektrum nevű anyagból készült; de a rejtélyes fém összetételét nem bírták kideríteni. Végre Paracelsus előállott a megfejtéssel.

Minden fém − mondotta − valamely csillag hatásának van alávetve. Ha tehát megfelelő fémeket megfelelő csillagjárás idején összevegyítünk, olyan új fémet kapunk, amely a csillagtól nyert titkos erőkkel van telítve. Paracelsus az új fémet Electrum Magicum névre keresztelte. Arany, ezüst, réz, acél, ón, ólom és higany összetételével készült. A recept igen nagy adag aranyat és ezüstöt rendelt, tehát a csodafém nem volt szegény embernek való.

De a gazdag sem juthatott a páncélhoz csak úgy egyszerűen. Az Electrum Magicum feldolgozásával foglalkozó mágiás könyvek bonyolult szabályok pontos megtartásához kötik a sikert.

Első szabály: az eljárás minden legkisebb részlete martiális, vagyis harcias kell hogy legyen. Martiális legyen az ég, a levegő, az idő, nap, óra, perc, hely, eszköz, tűz, sőt az illetőnek lelke, erkölcse, hangja is. A felszerelés − vagyis üllő, kalapács, fogó és fújtató − megfelelő csillagzatok alatt készüljön; erre nézve tudós csillagász tanácsát kell kikérni. Mars, a hadisten csillagának volt a legfontosabb szerepe.

De hát miképpen lehet harcias a tűz például?

Egyszerűen. A villámcsapás tüze az egyetlen, amelyet a marciális jelző megillet, mert a magas égből csap le irtóztató rombolóerővel, lélekrázó dörgés közepette. Tehát lesni kell az alkalmat, amikor a villám felgyújt valamely élő fát vagy faalkatrészt, abból tüzet venni, odahaza ampolnában gon-

dosan őrizni és táplálni, amíg a páncélcsinálásra alkalmas csillagképletek ideje elérkezik.

A hét fémet hét különböző csillagképlet alatt kell összeolvasztani, ami elég bonyolult türelempróba. Még ez sem elég, hanem − amint említettem − magának a páncélkovácsnak is marciális hangulatban kell lennie. Kell, hogy a munka kiemelje a hétköznapok szürke hangulatából, s erélyes, harci indulatok lobogjanak benne. A célt úgy érheti el legbiztosabban, ha munka közben harsány hangon hősi hexametereket szaval. Ezeknek ropogó, pattogó üteme állandó izzásra fogja szítani benne a harci indulatok zsarátnokát.

A siker akkor lesz teljes, ha a páncélra valamely lelkesítő jelmondatot vagy jelképet véshetünk; továbbá, ha gondoskodunk róla, hogy a páncélszíjak is mágikus hatásúak legyenek. Hiéna− vagy farkasbőrből kell készíteni. Mind a kettő marciális állat. Az a Plinius korábó1 ránk hagyományozott babona tapadt hozzájuk, hogy ha előbb pillantják meg az embert, mint az ember őket, pillantásuk az embert némává bűvöli, és mozdulatlanná merevíti. Farkasbőr különösen hatásos, ha eleven farkas hátából hasították ki. Az elgondolás olyasféle, mint az Usnea Humana elmélete. Az elhullott állatból a kihamvadt életszikrával együtt a mágiás erők is eltűnnek, tehát azokat még életében kell kivonni belőle.

A VARÁZSEREJŰ KARD

A mi katonánk, ekként sebezhetetlenné bűvölvén magát, és felöltvén az át nem törhető páncélt, nyugodtan indulhatott a csatába. Ámde nem elég, ha ő maga védve van. Az ellenséget viszont pusztítani és vágni kell,

Erre való a varázserejű kard.

A középkori legendakör zsúfolva van a csodakardok történetével. Alig akadt hős, akinek oldalán ne függött volna a mindent keresztülvágó, eltörhetetlen szablya. A legendák elkönyvelői nem gondoltak arra, hogy az ilyen penge birtokosának hadierénykészletéből legalább ötven százalékot le lehetne írni.

A varázskardhoz hátborzongató alkatrészeket kell összeszedni.

A penge olyan legyen, amellyel már embert öltek. A hüvely olyan kerék küllőjéből készüljön, amelyet a hóhér egy kerékbetörésnél használt. A markolat olyan vaslánc anyagából legyen kalapálva, amellyel valakit felhúztak az akasztófára.

És így tovább.

A BÁTORSÁG ITALA ÉS A BÁTOR PARIPA

Immár azt hinnők, hogy ilyen dús felszereléssel a vitéz úr csakugyan félelem nélkül lódulhat neki az ellenségnek. Dehogyis! Szükséges még a netáni félelem utolsó maradványát is kiűző szíverősítő, a bátorság itala. Úgy nevezték a harmincéves háború idején: Aqua Magnanimitatis.

A nemes zagyvaléknak ez a receptje:

„Nyár derekán lovaglóostorral csapkodj meg egy hangyabolyt, hogy a hangyák ijedtükben erős szagú, csípős nedvet fejlesszenek. Végy a hangyákból tetszés szerinti mennyiséget, tedd egy lombikba. Tölts rájuk tiszta, erős pálinkát, tapaszd be a lombik száját, és rakd ki a napra. Hagyd ott tizennégy napig, akkor desztilláld le, s az így nyert szeszbe tégy fél lat fahéjat."

Használati utasítás: Ütközet előtt fél evőkanállal jóféle borban bevenni. A katonát hősi bátorság szállja meg tőle. Nem holmi vad, vérengző indulat, hanem nagy tettekre hevítő, vitézi lelkesedés.

Ajánlatos a szeszt disznógyökérfűből sajtolt olajjal keverni, a kezet és a kard pengéjét az olajjal bedörzsölni Az így felkészült katona 10-12 ellen-

séggel is könnyen fog végezni, mert azoknak viszont inukba száll a bátorságuk.

Az ital csodahatását a hangyák marciális természete magyarázza meg. Ismeretes, hogy minő harcias állatok.

Vajon mit szólt volna Kovács István magyar vitéz a javallathoz, hogy nyeljen le egy koponyamoha-gombócot, és öblítse le hangyákra ágyazott pálinkával?

És még mindig nincs vége a hősi mesterkedéseknek.

A csatalóba is bátorságot kell önteni.

Patkót és zablát olyan vasból kell csináltatni, amellyel már megöltek valakit. A patkótól a ló bátor, fürge, értelmes és könnyű járású lesz − viszont a zabla a legmakrancosabb lovat is engedelmessé szelídíti.

Arra is akad szer, hogy a ló ki ne fáradjon, Farkasfogakat kell a kantárra akasztani, s így a ló akár napokon át elvágtat pihenés nélkül.

A TÁBORI ÉLET NÉLKÜLÖZÉSEI

Még mindig nem elég, ha a katona sebezhetetlen, a fegyvere legyőzhetetlen, s a lelkében hősi indulatok gerjednek. A táborozás során súlyos megpróbáltatások várnak rá: hideg, szomj, éhezés.

Hideg ellen többféleképpen lehet védekezni. „Csavard körül papirossal a lábadat, húzd rá a harisnyát, tölts pálinkát a csizmába, és húzd fel.” Nem is bolond ötlet. A másik sem, amelyik azt tanácsolja, hogy a pálinkát nem a csizmába kell tölteni, inkább a katona torkába. A harmadik módszer bonyolultabb: „Végy egy teli fazék galambszemetet, égesd porrá, csinálj belőle lúgot, a lúggal mosd meg kezed-lábad. Ha ingedet és nadrágodat is beleáztatod a lúgba, s megszárítod, tizennégy napig játszva tűröd a legnagyobb hideget.”

Szomjúság ellen: A négyéves kappan májában babszemnyi, átlátszó kő képződik; a katona tegye a követ a nyelve alá, s nem érzi a szomjúságot.

Éhség ellen ősrégi módszer használandó. Aulus Gellius írja, hogy ha a szittya vitéz élelem nélkül marad, széles övvel erősen körülköti a hasát. Szittya elgondolás szerint a gyomor és a has az erős szorítástól összeszűkül, és nem fér bele semmi; ha pedig semmi sem fér bele, fölösleges a megtömésére igyekezni. Lehetséges. Az ellenkezője mindenesetre igaz, mert a szittyák késői utódainál bő lakomákon a nadrágszíj megoldása közmondásos tény.

Ezzel körülbelül kimerült az óvatos vitézek által követendő praktikák sorozata.

Sajnos, egészen mégsem válhattak be, mert a tapasztalat azt bizonyította, hogy a háborúban a katonák meg szoktak sebesülni.

SEBKEZELÉS ÉS FEGYVERKENŐCS

Ha a sebbe beletört a fegyver, ráolvasáshoz kellett folyamodni. Sok formulája volt, bár az egyház szigorúan tiltotta a ráolvasó imádságokat, mint a régi pogány incantatio másait, amelyekben Jézusnak és a szenteknek felhívása tulajdonképpen a pogány istenek behelyettesítéseként szerepel.

Egy XVII. századbeli magyar kézirat ezt ajánlja:

„Igen szép imádságh nyíl vasnak kivonyásárul.

Nikodem az jámbor és szent élető ember királyunknak kezébül-lábábul az járomszeget kivinja, kik ollyan könnyen kimenének, ollyan könnyen kimennyen az nyíl belőled, ehez segéllyen az az ember, aki az magas keresztfán érettünk meghala; ezt mond el háromszor egymásután, harmadszor fogd megh az két nevetlen ujoddal az nyilat, úgy vonnjad véle ki.”

Ne csodálkozzunk a jámbor hivőn. Ha hite pogányságba bicsaklott is át, menti a naivitása. De mi menti a XVII. század orvostudományának rettentő kibicsaklását, amellyel kiagyalta a híres nevezetes és népszerű fegyverkenőcs receptjét és alkalmazását?

A bámulatos szerhez bámulatos alkatrészek kellettek:

„Vedd vadkannak és házi kandisznónak haját, hím medve zsírját, mindegyikből fél fontot. Szedj össze jó csomó földigilisztát, rakd fazékba, a fazekat zárd el, a gilisztákat égesd porrá. A gilisztaporból végy háromszor féltojáshéjnyit, adj hozzá négyszer diónyi nagyságúra összenyomkodott koponyamohát, amely akasztott vagy kerékbe tört ember koponyáján sarjadt ki. Végy még négy lat vérkövet és hat lat apróra reszelt vörös szantálfát, keverd össze mindezeket a zsiradékkal annak rendje és módja szerint, tölts hozzá kevés bort, és kész az Unguentum Armarium, a nemes fegyverkenőcs.”

Az ember szédül, ha arra gondol, hogy ezt a szörnyű kotyvalékot rákenték a sebre.

Megnyugtatásul közlöm: nem a sebre kenték, hanem a fegyverre!

Úgy van. Azt a fegyvert kellett bekenni vele, amely a sebet ejtette. Feltéve, hogy meg lehetett keríteni. Ha nem került elő, mással kellett pótolni, mint arról alább szó lesz.

Pontosan meg kellett állapítani a fegyveren, hogy meddig hatolt be a sebbe. Ezt a részt kell bekenni − mondja az utasítás − éspedig a szerint más-más módon, amint vágó- vagy szúrófegyverről van szó. Előbbi esetben a kenéssel az él irányában kell haladni, mert különben a seb kívül beheged

ugyan, de belül nyitva marad. Szúrófegyvernél a kenés a fegyver hegye felé irányuljon, alulról felfelé.

A kezelés következő állomása: a bekent fegyver tiszta ruhával bekötözendő, és langyos hőmérsékletű, szélmentes helyen elzárandó. Ha a fegyvert szél vagy erősebb hőváltozás éri, azt a seb azonnal megérzi. A kötést mindennap váltani kell, csakúgy, mintha magára a sebre tennénk tiszta kötést.

Kezd a tudományos értelmetlenség értelme kibontakozni. A furcsa eljárás nem egyéb, mint az úgynevezett szimpátiás gyógymódnak az alkalmazása.

A szimpátiás elmélet szerint embernek, állatnak, növénynek, sőt általában az egész világrendszer minden egyes alkotórészének viszonyát egymáshoz a szimpátia vagy antipátia határozza meg. Az a vér, amely a fegyveren maradt, teljesen azonos, összetételű a sebben maradt vérrel, vagyis azzal szimpátiás kapcsolatban van. Éppen olyan titokzatos módon, mint ahogyan a mágnes vonzza a vasat, a seb is magához vonzza a fegyverkenőcs alkatelemeinek titokzatos gyógyító erejét. Tehát elegendő, ha csupán a fegyveren maradt vért kezeljük; a sebesült meggyógyul, akár negyven mérföldnyi távolságról is.

Ez eléggé titokzatos. De a tudományos közvélemény annyira vitán felülinek ismerte el a szimpátiás elméletet, hogy például betegség esetén a külön kezelt vér minőségéből következtettek a beteg állapotára. Venni kell a beteg

véréből − mondották −, a vért üvegedénybe kell zárni, s a szimpátia erejénél fogva az üvegben levő vér megmutatja a beteg vérének változásait: tiszta marad, ha a beteg javul, zavarodik, ha a betegség terjed.

Ha a sebokozó fegyvert nem lehet megtalálni, darab fával kell megpiszkálni a sebet, mígnem a vér újra megered. Ezt a fadarabot kell azután a kenőccsel bekenni.

Maga a beteg az egész kezelés alatt maradjon veszteg, és ne csináljon semmit; tartsa tisztán a sebét, és éljen diétán.

Most következik a legérdekesebb rész. Bebizonyult, hogy a fegyverkenőcsös kezelés folytán a betegek jelentékeny része meggyógyult − míg akiket az orvosok más módszerrel gyógyítgattak, hatalmas százalékban elpusztultak!

Hol a titok kulcsa?

Hosszú orvostörténeti értekezés helyett csak egyetlen receptet közlök még a Kopropharmacia (Ürülékgyógyászat) néven ismert, nem mindennapi gyógyeljárás köréből.

„Ha nagyon erős a vérzés, készíts tömjénből, sárkányvérből és áloéból, valamint szárított lótrágyából hintőport, és szórd a sebre. Jó hatást várhatsz porlasztott kecskeszeméttől is, ecettel keverve. Készíthetsz sebtapaszt is akként, hogy libaszemetet habarsz erős ecetbe.”

Még hogy biztosabb legyen a hatás, jóféle italt is rendelt az orvos. Album graecumot kellett feltölteni sörrel, lepárolni, s a párlatból reggelenként két evőkanállal beadni a sebesültnek. Ezt legalább könnyűszerrel lehetett összeállítani, mert a hangzatos nevű album graecum állandóan kéznél volt minden olyan házban, ahol kutyát tartottak …

Világos hát, hogy a fegyverkenőccsel kezelt betegek azért gyógyultak meg, mert a sebhez nem nyúlt semmiféle orvos. A természet háborítatlanul végezhette el a maga gyógyító munkáját.

FERENC DOKTOR TALÁLMÁNYA

A magyar katona történetében minderről a sok-sok praktikáról semmiféle adatot sem találtam.

Azaz hogy egyre mégis ráakadtam. A Nemzeti Társalkodó 1838. évi II. számában ismerteti Báthori Zsigmond udvari orvosának, Ferenc doktornak találmányát a golyó okozta sebesülés ellen.

Ferenc doktor híres orvos volt. Tudományát a fejedelem is nagyra becsülte, állandóan maga körül tartotta. 1595-ben Báthori hadba vonult a törökök ellen, és seregét a Havasalföldre vezette. Ferenc doktornak vele kel-

lett mennie, ami sehogy sem tetszett a háborús kalandoktól irtózó, békességes tudósnak. Azt eszelte hát ki, hogy néhány udvari embernek bizalmasan megsúgta: „…tudna ő olyan orvosságot, mellyel aki élne, nemcsak mindennemű fegyverektől, hanem valamint a legkisebb puskák, úgy a legnagyobb ágyúk golyóbisaitól is bátorságban leendhetne.”

A hír természetesen eljutott Báthorihoz, és befészkelt a fülébe. Ferenc doktornak temérdek a tudománya, hátha csakugyan van valami a dologban! A kísérlet nem árt. Elrendelte, hogy csinálja hát meg a doktor a csodaszert. Ferenc úr vállalta. De vissza kell mennie Brassóba − mondotta −, mert ott van az orvosságosládája a szükséges óvószerekkel.

A fejedelem visszakísértette Ferenc urat Brassóba, és várta az eredményt. A doktor értesítése váratlan gyorsasággal meg is érkezett. A Nemzeti Társalkodó így ismerteti a levelet:

„Az ő ládájában azt az óvószert találta, hogy az, aki a Havasalföldön csattogó fegyverek vágásaitól és dörgő ágyúk golyóbisainak csapásaitól mentesen kíván maradni, üljön veszteg Brassóban. S mivel ő ezt a legbizonyosabb orvosságnak hiszi lenni, tehát Brassóban is maradand, s a háború kimenetelét ott várandja el; egyszersmind javallja, hogy mind a fejedelem, mind mások, kik a harc veszélyeitől menekedni akarnak, cselekedjék azt, amit ő cselekszik.” A fejedelem válaszát nem ismerjük.

A TÁNCDÜH

Sokat emlegetik a tánckórság (koreománia) néven ismert középkori járványt. Ennek a híres betegségnek tulajdonképpen nagyon szegényes adattára van: néhány régi krónika szófukar, rövid feljegyzései.

A limpurgi krónika 1347-ből jegyzi fel, hogy a Rajna és a Mosel mellékén az emberek egyszerre csak elkezdtek őrjöngve táncolni, másodmagukkal ropták a táncot egy állóhelyükben, félnapon át, akkor leroskadtak, mások által megtapostatták magukat, és úgy tettek, mintha ettől meggyógyultak volna. „És egyik várostól, egyik templomtól a másikig futottak, s az emberektől pénzt koldultak. Ekkor kiderült, hogy az egész dolog rút eretnekség, s csupán a pénz miatt történik.”

1374-ben a Magnum Chronieon Belgicum ezt írja:

„Ez évben csodálatos népség jött Aachenbe, s innen továbbvonult Franciaországba. Mindkét nembeli emberek, az ördögtől ingereltetve, kéz-kézben táncoltak körül az utcákon, a házakban, a templomokban, szökdécselve és zajongva. Mikor a tánctól kimerültek, mellfájásról panaszkodtak

és kendőkkel dörzsöltették magukat, ordítva, hogy különben belehalnak. Végre Lüttichben imák és áldások útján megszabadultak a kórtól.”

1418-ban úgy elszaporodtak, hogy a strassburgi tanács foglalkozott velük. Betegeknek minősítette, beszállíttatta Szent Vitus kápolnájába, s ott felügyelet mellett ápoltatta őket.

A hatósági gondoskodással a XVII. században is találkozunk. 1615-ben egy baseli kisasszonyt lepett meg a tánckór. A tanács úgy segített rajta, hogy táncosodat rendelt ki, s ezek felváltva táncoltatták. Egy teljes hónapon át dühöngött a kisasszonyban a betegség. Éjjel-nappal táncolt közben evett egy keveset, aludt is pár órát, de még álmában is dobálta a testét. Végezetül az egész sarkát letáncolta; akkor kórházba vitték, s ott nagy nehezen kigyógyították a nyavalyából.

Magyarországon a tánckórság nem terjedt el. Egyetlen kis ponyvafüzetről tudunk, amely a járványt megénekeli. A füzetben megverselt esemény alapja alkalmasint valamely felvidéki helyi monda volt, s ez Csehországba is átszivárgott; ugyanis a füzet szerint az esemény a cseh Virim községben mént volna végbe, márpedig ily nevű cseh község nem létezik. A füzet címe: *Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog valamelly zabolátlan tántzolókról.* Évszám: 1753. Ennyit belőle kivonatosan:

Történt Vilimben nagy dolog, mely újságban m ais forog,
melyet jól meghallgassatok, például megtarthassatok.
Tiz leányok, hat legények, ezt mondották ők szegények,
míg be fognak harangozni, addig menjünk mulatozni.
Mindjárt a korcsmába mentek, az asztal mellé leültek,
pálinkát ittak, ugráltak, prédikációt elmulatták.
Muzsikásokért küldöttek, hogy vígan vonnák nekiek,
muzsikások találkoztak, senki sem tudja, kik voltak.
Mondják nekik: mit kívántok? ha vígan lenni akadtok,
míg mi nektek fogjuk vonni, addig nektek kell táncolni.
Megfelelének ők vígan, csak ti vonjátok meg bátran,
leányokkal majd táncolni, fogunk kedvünkre ugrálni.
A szegény öreg szüleik sírással így szóltak nekik:
Mindörökké táncoljatok, óh ti átkozott magzatok.
Négy leányok Istent féltek, szüleikkel hazamentek,
hat páran ottan maradtak és szerencsétlenül jártak.
Muzsikások táncot vonnak, ők még mostan is táncolnak,
nyomorúsággal harcolnak, se nem esznek, se nem isznak,
Isten haragjába vagynak.
Szakadoznak a ruhájuk, bőrtől üres kezek-talpok,
ki nézi, látja csontjukat, szerencsétlen vígságukat.

Futnak oda sok emberek, csudát látni sok ezerek,
akiket mikoron látnak, hajok szálai felállnak.
Rút táncukért érdemlették, eztet büntetésül vették,
szüleiket nem tisztelték, mit akartak, azt mívelték.

Akár felvidéki, akár egyéb helyi mondából vette a ponyvaköltő történetét, annak gyökere lenyúlik a századok mélyére. Az ünneprontók legendája legelsőbben William Malmesbury krónikájában (*De gestis Anglorum*) bukkan fel; szerinte az eset karácsony éjszakáján történt volna. Malmesbury csak néhány sornyi szöveget szán rá – Trithemius, az okkultista hírbe kevert sponheimi apát hirschaui krónikájában már bővebben dolgozza ki, a magyar Taxonyi János pedig színes történetté terebélyesíti, tanulságos példát szolgáltatva arra, hogy a középkori krónikások sovány adatai a századok során miként szoktak kövérre dombosodni. Taxonyi feldolgozásából[*] álljon itt annyi, amennyi a legenda megértéséhez szükséges:

„Saxoniában 1012 karácsony éjszakáján mond vala egy Rupertus nevű pap első misét. Midőn az állana, némely trágárok kezdenek a cinteremben tréfát s játékot űzni, nagyon kacagni, buja énekeket énekelni. Végre három hitvány asszonyságokat találván, vélek, más ájtatos emberek botránkozására és a szent misét szolgáló papnak nagy nehézségére, táncot is járni nem átallották az istentelenek. Hozzájuk küldé a pap az egyházfiát, aki őket meginté, és az Istenért kére, hogy vennék tekintetbe a szent éjszakát, úgy a helynek is szentségét, s szűnnének meg ily istentelen trágárságtól. De ők semmibe hajtván az üdvösséges intést, annál inkább csintalankodának, ugrándozának és rikoltának. Minek okáért a lelkiatya, hogy az Isten dicsőségének bölcstelenségéért bosszút állana, az oltárnál feléjük fordulva, így átkozá meg őket: »Adja a Mindenható Isten, hogy ettől a tánctól egész esztendőn által meg ne szűnhessetek.« Meghallgatá az Úr Isten a méltán megbúsult papnak könyörgését. Mivelhogy ezek a tizennyolc pajkosok, senki nékik nem hegedülvén, se valami más munkát nem tévén, egy egész esztendeig táncolának. Világ kezdetétől fogva nem volt ennél csudálatosabb tánc. Mert se nem ettek, se nem ittak, se nem aludtak, se csak egy szempillantásig meg nem pihentek, hanem egész tizenkét hónapig éjjel-nappal minden szünet nélkül táncot jártának. És ami ezt a táncot még csudálatosabbá teszi, soha el nem fáradtanak; ruhájok meg nem szakadozott, se sarujok meg nem kopott, se eső, se hó reájok nem esett; sem a hévség nyáron, sem a fagy télen nekik nem ártott. Hanem, minthogy nyelvükkel, is vétkeztenek, rút, buja énekeket énekelvén, ez azzal büntettetett meg, hogy egész esztendőn által

[*] Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei stb. Kassa, 1795.

csak egy kukkot nem szólhatnának. Egy ember, ki akarván szabadítani húgát a táncolók közül, oly nagy erővel vonja vala ki, hogy a karját is a testétől elszakasztotta; amelyet meglátván a kezében, igen megijede; húga pedig semmi jelét nem mutatta fájdalmának, hanem mindegyre, mint azelőtt, táncolt. Az elszakadott karjának sebéből semmi vér sem folyt ki, mintha az nem test, hanem csak fa lett volna. A tánc helyén úgy alátapodták a földet, hogy elsőben térdig, azután combig, végre mellig való verem lett belőle."

Addig táncoltak, míg csak az év leteltével oda nem érkezett Szent Heribert kölni érsek, s ez feloldotta őket az átok alól.

Bennünket a képtelenségekkel agyontömött legenda azért érdekel, mert anyagot szállított Arany költeményéhez, az *Ünneprontók*hoz.

Szándékosan tettem különbséget a tánc*kór* és a tánc*düh* között. Az előbbi rég elviharzott, csak korcs maradékát ismerik a mai orvosok, a vitustáncot. De a táncdüh örökéletű. Nem bírták elfojtani sem a régi egyházatyák megbélyegző szentenciái, sem a protestáns prédikátorok szenvedélyes támadásai.

Az egyházatyák véleményeiből egy kis szemelvényt köt bokrétába az imént említett Taxonyi János, kapcsolatban az ünneprontók legendájával. Átadom neki a szót:

„Aranyszájú Szent János a jó erkölcsök mérgének és az ördög játékának, Szent Szalézius az ifjak veszedelmének nevezi a táncot. A szántóvető ember nem örül annyira, mikor bő aratása vagyon, mint az ördög, mikor látja, hogy az ifjúság összegyülekezik a táncra. Itt arat ő fajtalan beszédeket, rút szereleménekeket, fertelmes ölelgetéseket, ocsmány csókokat, tisztátalan gondolatokat. Azért Szent Baziliusz így siránkozik: »Ah, kiket sirassak én inkább? a hajadon leányzókat-é avagy a házas asszonyokat? mert a leányzók ártatlanságuknak elvesztésével, az asszonyok pedig− férjüknek adott hitük megszegésével térnek vissza gyakorta a táncról.« Gonosz idő a táncnak ideje, mert sok bűnre vivő alkalmatosságoknak ideje. Ebben a gonosz időben halássza és madarássza a pokolbéli halász és madarász az embereket. Horga és tőre néki, Szent Baziliusz bizonysága szerint, a testi gyönyörűség, mely az embernek minden tagját átjárja és megmaszlagítja. A szalamandrát olyan mérges kígyónak mondják lenni, hogy mihelyen valamely termő fát illet, azonnal mind azt, mind gyümölcseit megmérgesíti: az Asszony-állatnak illetése is legottan mind magát a férfiat, mind az ő gyümölcseit, azaz jócselekedeteit, a testi gyönyörűségnek mérgével megvesztegeti. Mivelhogy a ruhából származik a moly és az Asszony-állattól a férfiúnak hamissága."

A prostestáns vádiratokból ezek után már idézni sem merek. Csupán a címét sorolom fel három könyvnek, az is elég annak a megmutatására, miként vélekedtek zordon prédikátoraink a tánc örömeiről.

Gyulai Mihály: *Fertelmeskedő s bujálkodó Táncz jutalma, azaz Ollyan idvességes Lelki Tanítás, mellyben a Tánczolás micsodás vétek legyen Isten ellen, bőségessen megtaníttatik; a Tánczolókat miképpen büntesse meg Isten, előnkben adatik; a Tánczot javalló embereknek ellenvetésire felelet bővön és igazán nyújtatik; mi légyen azért tisztünk a Táncz helyett, előnkben számláltatik.* Debreczen, 1681.

Pathai János: *Táncz felbonczolása. Az az oly Praedicállás, melyben hogy a Pokolbeli ördögnek egy hathatóbb eszköze Pokla töltésére az ő tojta Táncznál nem lehet és hogy a Parázna, Gyilkos nem nyavalyásabb állapotú a Táncz szerető s gyakorló embernél, az Ó és az Új T. könyveiből kifejtegettetik stb.* Debreczen, 1683.

Szentpéteri István: *Táncz pestise. Avagy olly alkalmatos időben mondott Ige, mellyben ama pestisnek, a fajtalan Táncznak kárhozatos volta graphice, bötüsen lerajzoltatik és annak autorának az álnok Ördögnek azt oltalmazó erősségei megerőtleníttetnek.* Debreczen, 1697.

A nagy ágyúzásnak nem lett semmi eredménye; a tánctermek fedezékeibe nem értek el a prédikációk golyóbisai. Apránként elhalkultak a dörgedelmek, végre abbamaradt az egész meddőnek bizonyult háborúság. A szószékről nem prédikáltak többé a tánc ellen. Viszont megjelent a színen egy újfajta irodalmi termék. Ha nem lehet a vizek romboló árját elrekeszteni, medret kell neki ásni, ezen majd kár nélkül letakarodik. Ha táncolunk, tisztességgel táncoljunk − mondják az illemtanok. Az egyik legrégibb magyar illemtant Bilkei Pap Ferenc adta ki ezzel a címmel: *A világi ember, vagy az illendőség, kecsesség, finom életmód s nyájas udvariasság reguláji. Pesten, 1816.* A táncot illető regulák, helyenként a nyelvújítás nehezen érthető szavaival, ebbe a nyolc pontba vannak összesűrítve:

1. A kéztartás ne legyen szilos (?) és nehezült. A karok ne feküdjenek tunyán a testen, de ne is hánytorogjanak. Mozgásaik könnyűk, ritkák s kellemesek legyenek.

2. A Dámának táncra hivatását merő édes, nyájas és mindenképpen kedves (*micsoda?*) kövesse. Ilyen a tánc fejezete (?), ismétlete s a Dáma vezetése.

3. A kar terjesztése a *menüet* végén teljes tisztelettel s nemes tartózkodással történjék; az arc barátságos komolysággal és szemérmes nyájassággal.

4. A táncoló keze erősen sohasem tartatik; a Német táncban magához szorítni a táncolót ízetlen szertelenség.

5. Illetlen helyzeteket, szemtelen illetéseket a táncoló magának sohase engedjen. Minden kétfelé érthető pillanat sértése az illendőségnek és udvariatlanságnak kiáltoz. Táncoló társához teste közel ne járuljon, ölelése fi-

gyelmes és az illendőségre felvigyázó legyen, kezét gyengén illesse, és testi mozdulatait pillanata kellemes mosolygásával kísérje.

6. Az ugrálótáncokban azok regulájira vigyázzon, minden felesleg valót kikerüljön, bakugrásai által Dámáját ne bosszantsa. Vadság és falusi erkölcs egyhuzamban addig táncolni, míg táncos és táncosné izzadnak s alig lélekzenek.

7. Szeme előtt legyen mindenkor, hogy a tánc tulajdonképpen a test és a lábak mimikai egyengetése a muzsikához; mozgásában taktot tartani, a muzsikának foglalmát (*nem sajtóhiba „fogalmát” helyett!*) és a benne levő érzeményt kifejezni köteles.

8. Ahol keztyű nélkül táncol, kétszerte inkább kell vigyáznia, hogy Szépjét izzadó kézzel ne illesse.

Mint látható, a szabályok a gavallérok számára készültek, s biztatja is őket a szerző, hogy kövessék híven, akkor „valóban helyesen és tetszőn fognak táncolni”. A követés nem is lehet terhes; semmi sem egyszerűbb, mint nemes tartózkodást, barátságos komolyságot és szemérmes nyájasságot tanúsítani, valamint kifejezni a muzsikának foglalmát és a benne levő érzeményt.

És a dámák? őket egy Pesten 1826-ban megjelent, K … s I…z jegyű szerzőtől származó könyv tanítja meg a helyes viselkedésre. Szép és kifejező címe van a könyvnek: *Az illendő magaviselet tudományára vezető erköltsi oktatások és anyai tanátsadások, miképpen kellessék a Leányoknak magokat a finom ízlésű Világ előtt és a Társaságos életben minden alkalmatossággal úgy viselni, hogy ők másoktúl mint jólnevelt, kimívelt, pallérozott, Illendőséget, Tisztességet s Becsületet tudó, nyájas Udvariságot esmérő, egyszóval minden jó Erköltsökkel felruházott Személyeknek tartathassanak stb. Pesten. 1826.*

Hölgyekről lévén szó, a szerző legtöbbet a báliruha kérdésével foglalkozik.

Egy nemes gondolkozású és szemérmes leány már a maga báli öltözetére való nézve is oly ruházatot fog választani, hogy az által is az ő erkölcsi szeretetét és szemérmetességét megmutassa.

Igen, de már akkor sem volt könnyű ilyen szemérmetes öltözetet alkotni, mert a szerző beismeri, hogy bizony bálban az öltözködés korlátai tágulni szoktak:

,,E szerint tehát a testnek azon ingerlő kellemei is, melyek különben el szoktak lenni takarva, ilyenkor fedezetlenül hagyatván, másoknak látásoknak kitétetnek, ha mindjárt nem is egészen, de mégis úgy, hogy már most azokat nemcsak sejdíteni, hanem elég tetszhetőképen szemlélni is lehet. Így egészen mezítelen a nyak! igen észrevehető a mellnek buzgása, lélekzése és

a vérnek pezsgése! igen meztelenek a karok a ruhának ujjai és a keztyűk között! Mely könnyű, vékony és mely igen szorosan a testhez alkalmaztatott a ruha! kiki észre veheti.”

A jámbor anyai tanácsadó 1826-ban még ott tart, hogy a ruhának ujja van, a nyak mezítelen, és a mellnek buzgása észrevehető. Nem álmodhatta, hogy száz év múlva a dámák karja és nyaka a megunt látványosságok sorába süllyed, s a gavallérokat már a hátak és csigolyák buzgása sem érdekli túlságosan.

Ami a táncot illeti, a szerző mértékletességet és tartózkodást ajánl és a túlságos tánckedvelést némi szigorral „nyavalyás kívánságnak” mondja. A mai csendesen lejtő táncokat bizonyára megelégedéssel szemlélné, mert az akkori sebes forgású táncnemek nagyon felbosszantották:

„Valójában méltán neheztelhetek, amidőn tapasztalnom kelletik, mennyi és miféle vadsággal, mely nagy hevességgel, tántorgással és erőltetéssel vagyon a mostani tánc módja egybeköttetve! Mint a szélvésztül elragadtatott, úgy repül a táncosné után a ruha, mely készakarva vagyon rövidebbre szabva azon okbul, hogy a hirtelen mozdulatoknak akadályára ne légyen. Így gyakorta többet is láthatni, mint a lábukat, holott pedig a szemeknek látásul többet is kitenni, nem illik egy tisztes Leány illendő magaviseletéhez.”

A mai táncoknak is vannak illemszabályai. Egy érdekes illemkódex 1933-ban jelent meg Budapesten ezzel a címmel: *A társalgás és az udvarlás könyve.* Mint a címből kiderül, a hangsúly a társalgáson van, a táncról csak afféle általános tanácsok foglaltatnak benne, hogy a táncos tartózkodjék tánc közben a „balmagyarázatra okot szolgáltató mozdulatoktól”. Viszont a társalgást illetően gyakorlati példákkal szolgál a mű:

„− Nagysád úgy táncol, mint egy beolajozott angyal.

− Nagysád úgy táncol, hogy önhöz képest egy gazella: víziló.

− Ah, nagysád, mily élvezet lehet az ön tyúkszemeit letiporni.

− Merre ül a kedves mamája? − Ott balra. − Úgy? Akkor táncoljunk jobbra.”

Ha Pathai tiszteletes úr szerint a táncokat az ördög tojta is, az illemkódex olvastán maga az ördög is rázná a fejét, mert ő ennél különbet kotlott volna.

SÉTA A GYOMOR KÖRÜL

Gróf Thurzó Szaniszló galgóci úri asztalánál 1603. január 1-én ezt az ételsort tálalták fel:

Ebéd

1. Tehénhús tormával
2. kappan mézelt tésztával
3. leves, kenyérrel, kolbász
4. kecsege sóba
5. Gyümölcsös lével bíber (hód) fark
6. indiai tik (pulyka)
7. borjúbél tejbe
8. báránytüdő tiszta borssal
9. bárányhús lemoniával
10. lúd tiszta borssal
11. borjúhús ispékkel
12. savanyúkáposzta tehénhússal
13. lúd sütve
14. apró madár disznóhús pecsenyé-vel
15. császármadár sütve
16. pástétom
17. ostya béles
18. apró pástétom

Vacsora

1. Lúd rántott liszttel
2. kappan vagdalva
3. viza tiszta borssal
4. bárányhús ecettel, sályával
5. csíkkáposzta lévbe
6. borjúhús tiszta borssal
7. kecsege éles lével
8. kappan sütve
9. tehénhús pecsenye
10. karórépa tehénhússal
11. rántott hal vajba
12. lúd-címer sütve
13. disznóhús pecsenye
14. tehénhús petrezselyemmel
15. fánk vajba
16. ostya béles
17. szilva tortáta
18. nyúl fekete lével

Nem kell nagy vendégseregre gondolni. A sáfár feljegyzései szerint elfogyott ugyan 25 font tehénhús (vagyis mai mérték szerint 10 ½ kg marhahús), de ez a cselédség adagja lehetett. Viszont a finomabb eledelekből aránylag kisebb mennyiség fogyott: 7 font bárányhús, 4 font borjúhús, 4 kappan, 2 lúd, 2 kecsege és mindössze 8 tojás.

Tehát nyilván csak a szűkebb grófi udvartartás ünnepi ebédjéről volt szó.

Ha valódi nagy vendégséget rendeztek, a polgárember éppúgy kitett magáért, mint a főúr − már ami az ételek tömegét illeti. Mikor valamely céh mesterré avatta és felvette kebelébe az iparoslegényt, a boldogtalannak meg kellett hívnia a céhet ünnepi lakomára. A károlyfehérvári szabócéh 1684-i mesterasztalának hivatalosan előírt ételsora ránk maradt. Az épületes olvasmány így szólt:

1. Jó bor, fejér cipó elegendő, tisztességes, emberséges embernek

16. semlyinghal (lazac) olajos egreses lével

való;

2. új káposzta savanyítva, velős konccal
3. tormás csuka
4. bornyúhús sufával (sáfránylében)
5. tejfellel tyúkfi (csirke)
6. sült malac ropogósan
7. öreg posárhal (ponty) vajas lével is, borssal is, faolajjal is külön-külön
8. sült lúd gyümölcsök levével
9. tyúkfi töltve édességekkel
10. egresen tyúkfi, savanyúan
11. malac fekete lében
12. pulyka dióval töltve
13. csuka törött lével, de tisztességesen
14. lúdaprólék tiszta borlével
15. riskása velővel, olajjal
17. sült öreg kalács fűszerszámmal, melegen
18. tyúk egészen töltve, kölödörrel (gombóccal)
19. rák vajjal
20. töltött malac
21. lúdfi lány sárjával (tésztaköret)
22. csík sák-vászonnyal
23. tehénbél ispékkel
24. vajban rántott kárász, a Báthori urak kedve szerént
25. ritka öreg rák, sóban
26. récék sülve, pattanósan
27. tehénhús papok salátájával
28. gyümölcsöstál: pereccel, mogyoróval, dióval, lepénnyel, almával, körtével
29. csigás rétes
30. bélel kalács vajjal, mákkal
31. apró lepények szilva ízében

„Az étkek nemei azokhoz becsületesen tartozandó fűszerszámmal legyenek, minden zúgolódás, orcázás nélkül, mert ha rossz dolgok lesznek, minden semmiben múlik s költség lészen: más mesterasztalt tartozván adni.”

Persze, senki sem volt köteles mind a harmincegy tálat végigenni. Mint Apor Péter írja (*Metamorphosis Transsylvaniae*): „Kinek micsodás étek volt előtte vagy legközelebb hozzá, az melyiket szerette, abból enni kezdett kiki.”

Azt kellene már most tudni, mifélék voltak, hogyan készültek a zamatos, nyálcsordító hangzású eledelek?

Megfelel rá egyik legrégibb szakácskönyvünk:

Magiar étkeknec főzése Thököli Sebestyén Uram ő Nagysága Szakácha Szent Benedeki Mihály által, 1601 Augusti Késmárckon.

Íme, néhány mutatvány belőle:

„*Édes lével tikfi.* Tégy szalonnát fel külön fazékcsában tiszta vízben, azt főzd meg erősen; azután a tik fiat vágd fel, tedd fel az szalonna levében az szalonnával együtt; hogy megabarlott, metéld vékonyan az szalonnát: vagdalj bele hagymát, tárkonyt egészen és két-három lémoniát (*citromot*), azo-

kat főzd együtt, lásd meg a savát, hogy meg akarod borsolni, először ecetezd meg, azután borsold, sáfrányozd, gyömbérezd meg.

Bárányhús zöld sásával (mártással). Az gyermekded báránynak első címerét vegyed, főzd meg sóban és sását így csinálj neki: zöld búzát törj össze tormalevéllel, zöld fokhagymával, zöld petrezselyemmel, azt szépen borral, ecettel szűrd szitán által és borsold meg; borsot, sáfrányt, fahéjat tégy bele, érleld tűznél, tégy mézet bele, hogy édes legyen, az borsa is jól megérezzék.

Tehénhúst ha akarsz vadmódra főzni. Vedd a tehénhúsnak oldalosát és sok koncokat, az mennyi asztalra arányzasz, avasd meg ecetben, törj reá fenyő- és köménymagot és azokat hintsd meg ugyanazon ecettel egyetemben; mikor ítéled, hogy megfőtt, szedd ki és csinálj külön levet reája vérből, ecetből és tiszta borból, főzd azzal is együtt; metélj almát bőven reá, körtvélt, tengeri és malosa szőlőt, mondolát vess bele bővön; sáfrányozd, borsozd és szekfüvezd meg; fahéjat is tégy belé.”

A szakácskönyv Jókai Mór kezében is megfordult, s ő ezt jegyzi meg róla: „Úgy látszik, eleink nem csupán kívül viseltek a tagjaikon páncélt, de a gyomruk is bádoggal volt kibélelve.” Sőt nem csupán gyomor, de szájpadlás is kellett ezekhez a borban főtt, ecetben pácolt, irgalmat nem ismerő szigorral agyonfűszerezett falatokhoz. És mindig csak hús, egyre hús és hús; leves majdnem soha, tészta alig-alig, főzelékből legfőképpen káposzta, amelyről Apor Péter azt írja, hogy: „Az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartanak az régi időben.”

A káposztáról s még két nevezetes ételünkről Szirmay Antal is megemlékezik (*Hungaria in Parabolis; Budae, 1807.*), mégpedig rigmusokban. A latin szöveg nem mondja, honnan vette a magyar versezeteket.

Első része ételünknek ama Káposztás hús,
Ha szalonna nincsen benne, szívünk már nagyon bús.

Oh áldott káposzta, paradicsom hozta,
Áldott, aki kolbásszal foldozta!

Másodika ételünknek ama jó Bosporos[*]
Ha szalonna nincs is benne, csak legyen jó borsos.
Mert bors nélkül méreg, egye meg a féreg.

---

[*] Rántott disznóhús, ecettel, fokhagymával, borssal. A „Borsporos” rövidítése.

Annyit használ, mint ebnek a kéreg.

Harmadikát ételünknek mondják Kaszás lének
Eztet tartják a magyarok legjobb ételüknek.
Aki eztet falja, ajakát megnyalja,
Kálvinista mennyországnak vallja.

A gyilkos erejű fűszerek olyan garázdaságot vittek végbe a gyomorban, hogy sürgősen borba kellett őket fullasztani. Hogy az ivás miként történt, Apor Péter azt is leírja. Mélységes megvetéssel nyilatkozik a palackról és pohárról, ilyesmi nem volt úri asztalra való. Ellenben: „…két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort, két kézzel veszik vala asztalhoz be, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jóízűn esik vala." A gyümölcsnél hosszú szájú kotyogós üvegekből meggypálinkát ittak; ez jelképezte a kegyelemdöfést sáfránynak, borsnak, gyömbérnek, szegfűszegnek, szerecsendiónak. Tiszta szerencséje volt a régi magyar konyhának, hogy a paprikát akkor még nem ismerték.

Azt azonban nem kell hinni, hogy a temérdek evés-ivás magyar különlegesség lett volna. Egész Európában éppen olyan mértéktelenül ettek és ittak − már azok, akiknek volt mit. Diétának, mértékletességnek még nem hallották hírét a bő asztalt tartó uraságok. A drezdai udvarnál Erős Ágost idejében az volt a szokás, hogy nagy lakomák alkalmával az előkelőségeket a lakoma előtt is, utána is megmérték, és súlyukat bevezették az úgynevezett mérlegkönyvbe.

Azt sem kell gondolni, hogy a XVI-XVII. század magyar konyhája csak agyonfűszerezett, barbár ételeket tudott volna alkotni. Sőt. A napvilágra került szakácskönyvek az akkori konyhaművészetnek igen fejlett fokára vallanak. Mikor Bercsényi Miklós ungvári várát 1701-ben lefoglalták, a berendezésről felvett lajstrom kilenc szakácskönyvről tesz említést. Ezeket a könyveket a hírnévre vergődött elsőrendű szakácsok, úgynevezett „főmesterek" írták. Nyomtatásban, másolatokban keringtek az ínyesmesterséget kedvelő háztartások között. A Szakácstudomány ismeretlen mestere csupán a marhahús elkészítésének ötvennégy módját sorolja fel, végezetül pedig a mesterek legnagyobb fogásáról beszél. Ezt érdemes szó szerint közölni, már csak azért is, mert kitűnik belőle, hogy a régi nagy ünnepségeken nem szakácsné főzte házikosztot tálaltak, hanem 40-50 mesterszakács remekeivel tartották jól a vendéget.

„Valának egy úri menyegzőben negyven vagy ötven mesterek, dolgukat elvégezvén asztalokhoz leültének vala, kezdenek az mesterség felől beszél-

getni. Lőn ugyanazon ökör felől *(ti. az egészben megsütendő ökör felől)* az szó közöttük, ki mint tudná elkészéteni ez dolgot. Mondta az egyik, Mihály mester, az ki az nagy Bebek György szakácsa volt: én is láttam az Prynyi *(Perényi)* Gábor menyegzőjén, hogy Antal mester sütött vala egy ökröt, az mely ökörbe csinált vala egy öreg kövér juhot, az kövér juhban egy gyermekded borjút, az borjúban egy kövér kappant. Mikor immár az ökör megsült, az kappant kivötte s meglátta, ha megsült, tehát az ökör is megsült.

No mondának ehez némely szakácsok, hogy az lehetetlen volna. Mondának az főmesterek közül némelyek, elméjüket hozzáköszörülvén, meglehet: mert az ökörnek tagja nagy, sok sülést kíván, így belől az apróság is megsülhetett az ökörnek nagy hőségétül, mintha egy meleg kemencében vetették volna.”

Parádés lakomák rendezői nem érték be az ízes és változatos ételsorral. Németországban rákaptak az úgynevezett látványos lakomákra (Schauessen). Fejedelmi udvaroknál annyira kötelezővé vált az ilyen látványos lakoma, hogy az udvari szertartásokról írt könyvek is részletesen foglalkoznak velük. Közlök egypár idézetet mutatóba:

„Anno 1726. március 5-én a pfalzi választófejdelem Ő Magassága egy nagyszerű ebédet adott, ezen 120 előkelő személyiség 400 fogás (!) pompás eledellel delikát módon traktáltatott. Legérdekesebb volt az a különös konfekt, amelyet a cukrász készített, s amely egy tökéletes várkastélyt ábrázolt, bástyákkal és tornyokkal, sőt ágyúkkal, amelyeket el lehetett sütni, s rakétákat lőttek fel a mennyezetre. A magas vendégek kimondhatatlan gyönyörűséggel élvezték a látványt. A nagyszerű ebéd tízezer forintba került.”

(Néha tréfás dolgok is történtek, így megesett, hogy óriás pástétomot tettek az asztalra, s amikor felvágták, egyszerre csak kiugrott belőle egy törpe, és az ünnepeltnek dicsőítő költeményt nyújtott át. II. Mátyás király pozsonyi koronázása alkalmából ezt a fogást áthangolták magyarosra: az óriás pástétomból veres nadrágos, dolmányos cigánypurdé bukkant ki, s onnan hegedült a vendégeknek.)

„Nagy ünnepélyeken mindenféle elmés Inventiók kerülnek bemutatásra, így szökőkutak, amelyek pompás illatszereket permeteznek, s körül vannak véve gyümölcsöket hordó narancs− és citromfákkal. Látni néha tűzhányó hegyeket is, ezekből fölséges illatok füstölögnek, sőt apró lángocskák is csapnak ki belőlük.”

„Olykor akkora kertet készítenek a cukrászok, hogy a hosszú asztal egyik végétől a másikig terjed. A kert alapja cukorból van; táblákra van osztva, ezek vörös cukorporrál vannak felhintve, és bukszusokkal szegélyezve. Közepén medence van szökőkúttal. A kertet körös-körül alabástrom ballusztrád keríti be, hellyel-közzel oszloptartók, rajtuk különféle virágcserepek. Két sétány szeli át a kertet; az utakon szétterített kavics szintén cukorból van. *(A mai kavicscukor őse!)* Sok apró szobrocska is van mindenfelé, szintén cukorból.”

„Anno 1722. március 23-án Eberhardt württembergi herceg úr névnapján igen szép Inventio-asztal szerepelt. Az asztal közepére tavacskát csináltak, 40 sugárban szökött fel belőle a víz, és eleven kacsák úszkáltak benne. Szép cukorkert volt körülötte, narancs− és citromfákkal. 48 magas hercegi, grófi s egyéb főúri személyiség ült az asztalnál, és 148 fogást szolgáltak fel.”

A magas uraságok ízlése eléggé alacsony formában nyilvánult meg. S a barbár ízlés megmételyezte egész Európát. Még ha akadt is fejedelmi személy, akinek nem volt ínyére a szörnyű ízléstelenség, meg kellett hajolnia a szertartásmester hagyományőrző akarata előtt.

A fejedelmek nemes bőkezűséggel szórták a pénzt, amikor a magas uraságokat jól kellett lakatni, viszont atyai szívük nem tűrhette, hogy a szegény polgárság is költségbe verje magát a hiú vendégeskedéssel. Megszülettek a pazarlást fékező rendeletek. Ezek igyekeztek korlátok közé szorítani a lakodalmakon, keresztelőkön szokásos eszem-iszomot. Egyik legrégibb ilyen rendeletet Szép Fülöp francia király bocsátotta ki 1294-ben; ez olyan szigorúan csapott le az asztali fényűzésre, hogy csak levest és két tál pecsenyét engedélyezett, akármiféle ünnepségről legyen is szó. IX. Károly tágított a rendeleten, és három fogást engedett meg, mindegyikben hat tál különböző étellel. Aki a rendelet ellen vét, 200 livre büntetést fizet, a szakácsot pedig − bölcs intézkedés! − nyolc napra el kell zárni, sőt visszaesés esetén meg kell korbácsolni, és kikergetni az országból.

Koronként maga a polgárság is ráeszmélt a túlságos, hiúságtól sarkallt költekezés veszedelmeire, és a szabad városokban maga is korlátozó szabályokkal avatkozott be a dínomdánomokba.

Nagyszeben város tanácsa 1755-ben bocsátott ki ilyen fényűzést megszorító rendeletet. Azon kezdi, hogy a polgárságot három osztályba sorozza:

1. Tanácsurak, tisztségviselők, nemesek, patríciusok.
2. Száz személyek. (A százas testület tagjai.)
3. A többi polgár.

Az első csoportban tíz fogást szabad felszolgálni a lakodalmakon, a másodikban nyolcat, a harmadikban hatot, azonban ezeknél a torta és pástétom tilos. Minden fölös tál étel után két forint bírság jár.

A csemegéstál az első csoportban sem tartalmazhat egyebet, mint cukros mandulát, mazsolaszőlőt, mézeskalácsot, gyümölcsöt − a másodikban és harmadikban csupán gyümölcsöt és mézeskalácsot, esetleg farsangi fánkot. A harmadik csoportot mindezek tetejébe az a kegyetlen tilalom is sújtja, hogy lakoma után nem ihatik kávét.

Viszont keresztelőknél az első csoportbeliek csakis kávét kaphatnak, a többiek egyáltalában semmit.

A rendelet nem csupán a vendégek és a felszolgáló cselédek számát szorítja meg, de a muzsikusokat is a csoportok szerint arányosítja. Első csoport: teljes banda. Második: 4-6 zenész. Harmadik: 2-3 zenész, de csak éjjel 12 óráig.

Most pedig, miután láttuk, hogy régen mit ettek, és mennyit ittak, azt is látni kellene, hogy miképpen ettek. Hát nem valami szépen, az bizonyos. De nem lenne igazságos, ha azt hinnők, hogy csak minálunk ütközött ki az asztal körüli parlagiság. Másutt sem tudtak azelőtt tisztességesen enni − csak nehezen lehetett rászoktatni a falánk emberiséget. Ezekből a tanításokból két példát mutatok be összehasonlítás végett, mielőtt a hazaiakra rátérnék. Egyiket a ragyogó reneszánsz, másikat a csillogó rokokó korából.

Giovanni della Casa humanista költő (1503-1556) írt egy rendkívül érdekes illemtant *Galateo ovvero de' costumi* címmel. Az asztal körüli viselkedésre vonatkozó utasításokat egy régi német fordítás alapján közlöm.

„Illetlen szokás, ha az ember odadugja az orrát olyan pohár bor fölé, amelyből egy másik inni akar, vagy egy tál étel fölé, amelyből a másik enni szándékozik. Sőt kívánatosnak tartom, hogy azt se szagolgassa, amelyből ő maga kíván enni vagy inni, mert adva van a lehetőség, hogy az orrából valami belepottyan, s ez mások előtt visszatetsző, még ha nem következik is be. Ha tanácsomat követni akarod, sohase kínálj meg valakit azzal a pohárral, amelyből magad már ittál, akármilyen jó pajtásságban vagy vele. Még kevésbé kínálj meg valakit olyan körtével vagy egyéb gyümölccsel, amibe beleharaptál."

„Mit mondjak azokról, akik olyan mélyen hajolnak a leves fölé, mintha disznó módjára túrni akarnák? Fel sem emelik az arcukat, szemüket folyton az ételre meresztik; két pofájukat feldagasztják, mintha trombitálnának, vagy tüzet akarnának elfújni; nem esznek, hanem zabálnak; kezüket a könyökükig bemocskolják, s úgy berondítják az asztalkendőt, hogy a konyharongy is tisztának látszik hozzá képest?! Nem restellik magukat ezek a piszokcsőszök; a az ilyen szennyes asztalkendővel az izzadságukat törülgetik (pedig a szapora és mértéktelen zabálástól az izzadság végigcsurog a homlokukról az arcukra, egészen a nyakukig), sőt még az orrukat is belefújják."

„Nemes apródok, mialatt az asztal körül szolgálatot teljesítenek, ne vakargassák se a fejüket, se egyéb testrészüket, úgyszintén a ruhájuk alá se nyúlkáljanak, mint ahogy néhány ilyen neveletlen ifjú teszi, aki kezét a mellébe dugdossa, vagy hátul a zekéje alatt tartogatja. Mikor a tálakat felhordják, vagy az italt töltik, tartózkodjanak a köhögéstől, köpéstől, még inkább a prüszköléstől."

„Ügyelni kell arra, hogy az ételt ne nyeljük falánkan, csuklást idézve elő. Aki az evésben nem tart mértéket, szomszédainak szuszogással, fújással és zihálással fog alkalmatlankodni. Nem illő, ha valaki fogát az asztalkendővel dörzsölgeti, még kevésbé, ha az ujjával teszi azt."

„Nem előkelő szokás asztalbontás után a fogpiszkálóval a szájban távozni, mint a madár, mikor a fészekrakáshoz hordja a szalmaszálat − vagy

éppenséggel a fogpiszkálót borbély módjára a fül mögé dugni. Szörnyen téved az is, aki ezüst fogpiszkálót hord selyemzsinóron a nyakában, mert ezzel csak azt jelzi, hogy a zabáláshoz szükséges eszközökkel gondosan fel van szerelve. Akkor már miért nem hord az ilyen ember mindjárt kanalat is a nyakában?”

Ennivalóan gusztusos kép egy reneszánsz lakomáról. Veronese mester képei után másként képzeltük volna. De mindez csak enyhe balogság a rokokó gavallérok tempóihoz képest. A híres francia modor furcsán fest, ha a korabeli írók tanúságtételeit vizsgáljuk. 1766-ban Strassburgban megjelent egy illemtan, bizonyos Prévost úr tollából. A jeles kézikönyv külön fejezetben tárgyalja egyebek közt a bókolás szabályait, és remekül kicirkalmazott, udvariasságtól csepegő frázisokat közöl útmutatásul, hogyan kell valakit ebédre meghívni. A formulák elragadók, de azután, sajnos, negyven aranyszabály következik arról, miképpen kell az asztalnál viselkedni. Ezekből kiderül, hogy a gáláns kor gavallérjai, akik selymes, csipkés, aranysújtásos díszben jelentek meg az ebéden, a francia udvariasság utolérhetetlen finomságú gesztusaival vezették hölgyeiket az asztalhoz, a francia nyelv minden bájával ékeskedő bókokat suttogtak a fülükbe − szóval ezek a tökéletes gavallérok asztalhoz ülvén, úgy ettek, mint a disznók.

Kivonat a negyven aranyszabályból:

„Helyet foglalván az asztalnál, kalapunkat tegyük le, üljünk egyenesen a széken, ne nyújtózzunk ki hanyagul, ne támaszkodjunk az asztalra, könyökünkkel ne lökjük oldalba szomszédunkat, ne vakarózzunk, ne rezegtessük a lábunkat, ne forgassuk a fejünket ide-oda ok nélkül. Semmi sem utálatosabb, mint az asztalnál köhögni, köpni, orrot fújni. Ha mégis elkerülhetetlenül szükséges, takarjuk el az asztalkendővel arcunkat, különösen olyankor, amikor orrunkat tisztítjuk. Semmiképpen sem illő kimutatni, menynyire éhesek vagyunk, és olyan sóvárogva tekinteni az ételekre, mintha mind fel akarnánk falni. Ha a húst felszeletelik, ne tolakodjunk oda tányérunkkal elsőnek, hanem várjuk be, amíg ránk kerül a sor. Ne rakjunk a szánkba újabb falatokat mindaddig, amíg az előzőt le nem nyeltük, különösen ne akkora darabot, aminőktől az ábrázatunk kidagad. Ne együk a levest a tálból, hanem merjük ki rendesen a tányérunkra. Nem illik nagy zajjal rágcsálni, kenyérbe beleharapni, csontokat szétropogtatni vagy kiszopogatni. Illetlen dolog kézzel nyúlni zsíros ételekhez, mártáshoz, sziruphoz; már csak azért is, mert ez három további illetlenségre vezethet, éspedig arra, hogy: l,: Minduntalan beletöröljük kezünket az asztalkendőbe, és úgy összepiszkoljuk, mint egy konyharongyot; 2.: Kezünket kenyérrel tisztogatjuk, ami még csúnyább; 3.: Ujjainkat lenyaljuk, ami teteje a rondaságnak. Nem szabad a kenyeret a tálba mártogatni, sem a húst úgy megsózni, hogy a falatokat a só-

tartóba nyomkodjuk. Nem szabad mást olyan étellel megkínálni, amibe már beleettünk. Általában szabály, hogy amit egyszer a tányérunkra kivettünk, azt tilos megint visszarakni a tálba; tudni kell azt is, hogy semmi sem csúnyább, mint ujjunkkal kitörülni a tányért. Nem illik az ételeket bírálgatni, elsőnek bort kérni, teli szájjal beszélni, fogunkat késsel vagy villával piszkálni. Ha kanalunkkal már ettünk, s újból venni akarunk vele valamit a levestálból (!), előbb törüljük meg (!), mert kényes vendégek nem esznek többé az olyan levesből, amelybe a szánkban volt kanalat belemártottuk. Semmit sem szabad a padlóra dobni, még kevésbé, ha valamit leejtettünk, visszarakni a tányérunkra. Evés közben tartsuk a szánkat zártan, hogy ne csámcsogjunk, mint az állatok; ivás közben nem szabad akkora zajt csapni a nyeldeklőnkkel, hogy a szomszéd minden kortyot megszámolhasson."

Bájos rokokó idill.

Össze kell vetni Kónya Jánosnak, a literátus magyar strázsamesternek vélekedését az evés körüli illendőségről.*[*]

„Némelyik olyan illetlenül ül az asztalnál, mintha egy bolthajtást akarna a könyökeivel támogatni, más oly szemtelen, hogy oly nagy erővel szúr a tálba, mintha egy erdei kant akarna farba szúrni; némely oly goromba, hogy a sült kappant a maga tányérjára hurcolja, megszopintja, s azután úgy teszi a szomszédja eleibe; némely oly faragatlan, hogy törületlen szájjal iszik a korsóból, amely azután olyan, mint a pacaltisztogatónak ümögujja; más piszkálja fogait, és úgy vájkál szájában, mintha már nyitva volna a kapu a ganéjhordásra; némely felére megrágott falattal kezdi el a nevetést, hogy a morzsalék úgy hull az asztalra, mint a zúzmara; némely úgy megrakja a tányérját, hogy egy csapatlan hajdimás kilához hasonló, némely olyant böffent az asztal felett, hogy az ördögnek is fel lehetne tenni konfektnek."

A stílus határozottan erőteljesebb, mint a három évtizeddel előbb megjelent francia illemtané, viszont az asztal körüli kanászság dolgában a francia gavallérokat illeti a pálma. És arra is gondolni kell, hogy a magyar strázsamester nem foroghatott olyan előkelő társaságban, mint Prévost úr olvasóközönsége.

Hogy a magyar nagyúri körökben ez idő tájt miképpen ették végig a pazar ételsorokat, arról nincsenek feljegyzések. Egyik legrégibb illemtanunk, Bilkei Pap Ferenc *Világi Embere* német eredeti után készült; szemtanú leírása pedig nem maradt ránk, mert a magyar írót nemigen hívogatták grófi asztalokhoz; ha pedig mégis meghívták, ugyan óvakodott híven megírni ta-

---

[*] Földzamatú magyarsággal megírt könyvéből: A' mindenkor nevető Democritus avagy okos leleményű furtsa történetek. Budán, 1796.

pasztalatait, tekintettel a mecénásra. Zárt világ volt ez, közönséges ember nem láthatott be az ebédlőterembe.

Egyszer mégis kinyitott valaki egy ablakot. Közülük való ember, a tollforgatáshoz is értett: Wesselényi Miklós báró, *Balítéletekről* című, sokáig tiltott könyvében (1833) nem csupán politikával foglalkozik, hanem az illendőségről, az asztal melletti magaviseletről is beszél. Az asztalkendő használásáról például ezt írja:

„Némelyek az asztalkendővel még most is mint egy mellvassal takarják magokat, azt nyakokba vagy mellényeikbe akasztván; ez nem illő: mert úgy kell enni, hogy az ember magát el ne csepegtesse, s aki asztalkendőjét maga elébe függeszti, előre arra látszik számítani, hogy kevés gondot fordítson a csinos evésre. Sokszor hallottam hibáztatni, hogy Angliában sok helyt nincs az ebédnél asztalkendő, de ez valóban az ő igen nagy csinosságoknak jele: oly takarosan esznek ugyanis, hogy nincs szükségük törülközőre, amit könnyen tehetni, ha az ember ételhez ujjaival nem nyúl, s falatjaira vigyáz.”

Ez még az enyhébben megrovandók sorába tartozik. De az éles szemű báró olyanokat is észrevett, amilyenek Kónya strázsamester társaságában épp úgy divatoztak: asztalra tehénkedés, villával történő fogkotrás stb.

„Természetesen sok rút és émelygős magaviselet van az asztalnál. Fogait késivel vagy villájával tisztítni s vájni minő gyomorháborító fogás. Be rút, ki tátott szájjal rágja falatját: csúnya, midőn valaki evés közt csemcseg, és asztal mellé nem való állatra emlékeztet; valamint az is, hogy sok törökösen, de náloknál sokkal csinatlanabbul, ujjaival eszik, azokat bezsírozza, falatjait marcangolja. Nem utáltság-e, amikor az egyszer befalt s megrágott ételt a tányérra visszateszik? Botránkoztató gorombaság ebédnél székén feszengeni, asztalra dőlni. Még sok ilyen ocsmány szokás van… én részemről illyes rútul evővel jobb szívvel állok egy karddal szembe, hogysem vele szemközt ülve egyem.”

Az utolsó mondat kétségtelenné teszi, hogy Wesselényi megfigyelései nem polgári asztalok mellett történtek.

De nehogy a polgárság kimaradjon a sorból, a strázsamesteri és főúri körök modortalanságai közé beiktatok néhány polgári adatot.

Sasku Károly (1806-1869), hivatására nézve mérnök és ügyvéd, negyvennyolcas tiszt, később akadémiai korrektor azzal szerzett magának nevet, hogy 1854-ben közrebocsátotta *Illendőségtan, vagyis a művelt és jó erkölcsű magaviselet szabályai* című könyvecskéjét. Több kiadást is megért. Persze a könyv nem csupa eredeti észleletet tartalmaz; minduntalan Prévost munkájából vagy még korábbi francia illemtanokból átvett szabályokra akadhatni benne. De az asztali szabályok tömör felsorolása teljesen eredeti. Annyira

eredeti, hogy például az olvasó itt először értesül róla, mennyi mindenféle hangot lehet hallani falatozás közben:

„Evés közben illetlen bármi módon zörögni, a széket vagy asztalt mozgatni, a tányért nyikorgatni, evő- s ivóeszközökkel csörömpölni, lábával dörömbölni, kezével kopogni, ülésében feszengeni, orrát a tányérhoz közel tartani, csámcsogni, szuszogni, ökröndözni, böfögni, köhingetni, nyögni, krákogni, szipogni, habzsolni, szürcsölni, nyalakodni, csontot szopogatni, porcogtatni, zsíros szájjal és kézzel enni, ujjait megszopni, ujjával a húst a villára szúrni, vagy a falatot a tálba taszítani, ételt hallhatóan fúvogatni, nyelvét falás vagy ivás közben kiölteni, szemét düllyesztve enni vagy inni, állát elcsorgatni, vagy törletlen hagyni, másoknak szájába nézni, minduntalan körültekingetni, kapkodni, haszontalankodni, kenyérbelet morzsolgatni, azzal valakit meghajítani, nevetkőzni, hahotázni, forró lének nyelése után száját félrehúzni, torzképet csinálni, integetni, szájában kézzel vájkálni, sótartóba használt késsel, annyival inkább kézzel nyúlni, válogatni, finnyáskodni, duzzogni, kedvetlenséget mutatni, másokat evésben ügyetlenségük miatt kinevetni, gúnyolódni, mutogatni.

A fogvájást csak ha kénytelenek vagyunk vele, akkor is csinosan kézbe szorított fogvájó végével, ki nem nyitott szájjal kell tenni. Fogvájónkkal, még ha nem használtuk is, valakit megkínálni nagy illetlenség…

Ebéd végén vagyonosabb háznál vizet szoktak hordani findzsákban a száj kiöblítésére. Nagyon soká öblögetni a szájat és nagy lármával nem illik. Nagy járatlanság lenne az efféle vizet együgyűségből meginni.”

A mai nemzedék már nem ismeri az ebéd utáni szájöblögetést, ami valamikor úri házaknál az előkelőség jele volt. így változnak nemzedékről nemzedékre az illemszabályok. A nagyapa még öblögetett, s ezt a jó modor meg is követelte − az unoka már utálkozik rajta. Ki tudja, hátha manapság is divatozik egy sereg olyan szokás, ami mai szemmel nézve a női kellem és kecsesség elengedhetetlen kelléke − s a késő unoka változott véleménnyel fog álmélkodni rajta. Ki tudja, nem fog-e a jövő illemtana efféle mondatokat tartalmazni:

„Ebéd közben nem illik rúzsosrudacskát elővenni, vele ajkunkat kenegetni, fenegetni; rúzsos ujjainkat az abroszba beletörülni; kis kézitükröt előszedegetni, abba belebámészkodni, szemöldökünket simítgatni; púderrongyot kézbe venni, szemünket kidülleszteni, ajkunkat behúzni, orrunkat mereszteni, púdert az ábrázatunkon széjjelkenni, eldörzsölni…”

TARTALOM

A kiadásért felel
a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Rónaszegi Miklós
Műszaki vezető: Gonda Pál · Képszerkesztő: Szecskó Tamás
Műszaki szerkesztő: Bolgár Ivánné
87 800 példány, 12,5 (A/5) ív, MSZ 5601-59
76-2021 Szikra Lapnyomda, Budapest
IF 2646 − e − 7779